

อธิบายเพิ่มเติมได้ว่า บ้านหนองหมื่นถ่านแห่งนี้ในอดีตเคยมีประวัติศาสตร์การสู้รบของบรรพบุรุษผู้หาญกล้านามสิงห์ สิงห์เสนาหรือที่ชาวบ้านลูกหลานมักเรียกขานกันว่า “ปู่เมืองปาก” โดยวีรกรรมที่ท่านสู้ศึกปราบฮ่อร่วมกับเจ้าเมืองจนประสบชัยชนะ เป็นที่ปราบปลื้มแก่ลูกหลานบ้านหนองหมื่นถ่านและคุณงามความดีของท่าน ยังส่งผลให้ชาวบ้านหลายร้อยคนเปลี่ยนมาใช้นามสกุลของท่านเพื่อเป็นการเทิดทูน และสำนึกในวีรกรรมของท่านซึ่งจะกล่าวในประเด็นต่อไป และการที่มีลูกหลานชาวบ้านหนองหมื่นถ่านประกอบอาชีพเป็นข้าราชการอยู่เป็นจำนวนมากจึงเป็นอีกความภาคภูมิใจของชุมชน และหนึ่งในจำนวนนั้นมีท่านนิวัฒน์ พูลศรีศรีสุรพันธ์ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นคนบ้านหนองหมื่นถ่านโดยกำเนิด และท่านผันตัวเองจนกลายเป็นนักการเมืองที่มีตำแหน่งใหญ่โตและหวนกลับมาพัฒนาชุมชนแห่งนี้ให้มีชีวิต

จากอดีตอันยาวนานสู่ปัจจุบันที่ยั่งยืน

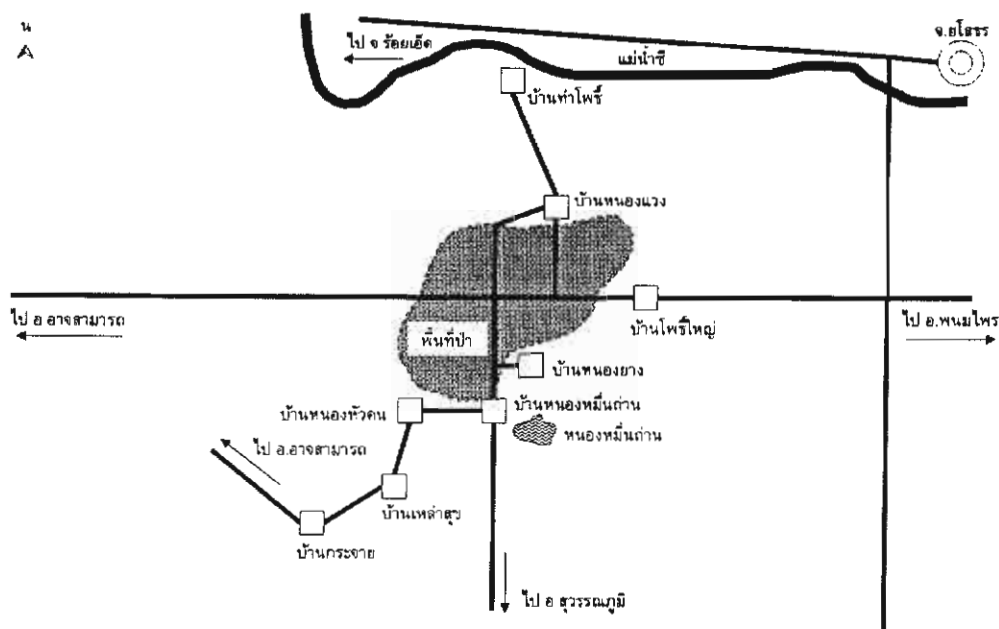
ปัจจุบันชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่าน เป็นชุมชนขนาดใหญ่โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่คือหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 13 มีจำนวนหลังคาเรือนกว่า 270 หลังคาเรือน และมีจำนวนประชากรรวมกันทั้งหมด 1,889 คน โดยแยกเป็นชาย 926 คนและหญิง 963 คน ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 60-70 ประกอบอาชีพรับราชการ ข้าราชการบำนาญ หรือทำงานรัฐวิสาหกิจ มีทั้งผู้พิพากษา นักคิดนักเขียน นายทหาร นายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ แพทย์ อธิบดี นักการเมือง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกหลายสาขาอาชีพ ส่วนที่เหลือจะมีขับรถโดยสาร ขับรถสามล้อรับจ้าง ค้าขาย ใช้แรงงานในตัวจังหวัด เลี้ยงโค-กระบือ และทำนา

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ราบ ส่วนใหญ่เป็นทุ่งนาและพื้นที่ป่าโคก และในอนาคตอันใกล้ชาวบ้านจะได้ใช้ประโยชน์จากระบบคลองส่งน้ำชลประทานที่ทางราชการจัดสรรให้ ซึ่งในขณะนี้ (พ.ศ.2546) การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จและชาวบ้านยังใช้ประโยชน์ไม่ได้

อาณาเขตของชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่าน

ชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่าน มีอาณาบริเวณพื้นที่ติดต่อกับชุมชนอื่นๆ คือ

ทิศเหนือ	ติดกับชุมชนบ้านหนองยางและพื้นที่ผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวาง
ทิศตะวันออก	ติดกับพื้นที่ทำการเกษตรและชุมชนบ้านยางเดี่ยว ตำบลโพธิ์ใหญ่
ทิศใต้	ติดกับเขตชุมชนบ้านยางเดี่ยว ตำบลโพธิ์ใหญ่
ทิศตะวันตก	ติดกับเขตพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชนบ้านหนองหัวคน และชุมชนบ้านเหล่าสูง ตำบลหนองหมื่นถ่าน

ภาพที่ 66 แผนภาพแสดงอาณาเขตบ้านหนองหมื่นถ่าน

ตำนาน “ปู่เมืองปาก” วีรบุรุษนักรบผู้กล้าหาญ

พ่อบุญศรี มีภักดี ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า “มีอยู่เรื่องเล่าหนึ่งเกี่ยวกับท่านเรื่องมีอยู่ว่า เมื่อครั้งท่านเข้ามาบุกเบิกป่าดงพงไพรเพื่อที่จะตั้งบ้านขึ้นช่วงแรกๆ นั้น เกิดมีเสือป่าตัวใหญ่เข้ามากัดกินลูกวัวควายของชาวบ้านไปกิน เจ้าพ่อเมืองปากกระดมชาวบ้านไล่ล่าเสือตัวนี้ซึ่งช่วงนั้นวิ่งห่างออกจากตัวหมู่บ้านประมาณ 500 เมตร ครั้นพอเสือมันมองเห็นคนมันจะหมอบหลบ ต่างคนต่างล่อซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีปืน ปู่เมืองปากท่านยืนอยู่ข้างหน้าเพื่อหาโอกาสที่จะแทง ช่วงที่จะแทงเสือนั้นแทงพร้อมๆ กันโดยนับ 1-2-3 แถง จึก! เสือกระโจนพุ่งออกมาจากพุ่มไม้ ปู่เมืองปากเห็นจังหวะนั้นกระโดดตามเข้ากอดคอเสือตัวนั้นไม่ให้หลุดไปได้ ฝ่ายชาวบ้านจับหางเสือมัดเข้ากับต้นไม้ และในจังหวะนั้นเสืออาปากขึ้น ปู่เมืองปากท่านกำกำปั้นยัดเข้าปากเสืออย่างแรง เสือตัวนั้นได้รับความเจ็บปวดได้อ้าปากร้องขึ้นอีก ยิ่งอ้ากว้างเท่าไรปู่เมืองปากท่านยิ่งยัดกำปั้นเข้าลึกเท่านั้นจนเกือบสุดลำแขน จนเสือร้ายหมดแรงและเมื่อเห็นเช่นนั้นชาวบ้านที่เหลือพากันใช้หอกทิ่มแทงเสือด่วนนั้นจนตายในที่สุด

ต่อมาเมื่อโจรปล้นชื่อ “เสื่อยง” เสื่อยงเป็นโจรที่มีความกล้าและโหดเหี้ยมเป็นเสือร้ายที่มาจากต่างจังหวัด โดยออกปล้นในเขตท้องที่ศรีภูมิ (สุวรรณภูมิ) จนชาวบ้านต่างได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำของเสื่อยงกันถ้วนทั่ว ชื่อเสื่อยงความโหดเหี้ยมนี้เข้าถึงหูท่านเจ้าเมืองปากซึ่งท่านเองคิดหาทางที่จะกำจัดโจรคนนี้เสียให้ได้ ท่านจึงวางแผนโดยท่านกับชาวบ้านไปดักรุมที่บ้านหนองยาง เขตตำบลหนองหมื่นถ่าน พอดีเสื่อยงผ่านมาพร้อมสมุนอีก 4 คน ท่านเจ้าเมืองปากบอกให้หยุดฝ่ายเสื่อยงกับสมุนพากันหนีไป กระทั่งถึงบ้านตาแยง (ปัจจุบันคือบ้านบ่อใหญ่พันธ์จันทร์ อำเภอสุวรรณภูมิ) ฝ่ายเสื่อยงจึงหยุดและลงจากหลังช้าง (เป็นสัตว์พาหนะที่เสื่อยง

ท้าวสิงห์ ซึ่งท่านเป็นบุตรคนแรกของหลวงเสนา บ้านคำไพฑูรย์ เมื่อครั้งยังหนุ่มแน่นรูปร่างกำยำ ล่ำสัน ออกผายไหล่ผึ่งหนาแน่นมีพลังกำลังมาก นอกจากนี้ยังเป็นคนกล้าคนแกร่งไม่หวั่นเกรงต่อภัยอันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นท้าวแพงเจ้าเมืองแขวงศรีภูมิจึงได้แต่งตั้งให้ท่านขึ้นเป็นผู้ช่วยมือขวา และได้รับฉายาว่า "เจ้าเมืองปาก" เพราะเป็นผู้มีปากกล้าโวหารเจียบคม

ภาพที่ 67 "หนองหมื่นถ่าน" หนองน้ำแห่งเรื่องเล่าและตำนาน

ในขณะนั้นมีชนชาติต่าง ๆ เข้ามารุกรานไทยโดยหวังจะได้แผ่นดินไทยหนึ่งโน้นมีคนเชื้อจีนกลุ่มหนึ่งเรียกว่า "เผ่าจีนฮ่อ" รวมกับเผ่าไทยดำได้ผลกว่า 800 คน ได้เข้ามาบุกเบิกตั้งค่ายตามแนวชายแดนทางภาคเหนือ โดยมีการปลูกต้นไม้รอบค่ายไว้อย่างหนาแน่น (เพื่อประโยชน์ในการศึก) และเข้ามาผูกสัมพันธ์ไมตรีค้าขายกับไทยจนชำนาญในเส้นทางและภูมิประเทศของไทยเป็นอย่างดี ครั้นต่อมามีกลุ่มจีนฮ่อเข้ามาปล้นคนไทยบ้าง ฆ่าคนไทยบ้าง โดยสร้างความเสียหายและเสียชีวิตแก่ชาวบ้านยิ่งนัก และเมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ.2428 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพวกจีนฮ่อและกลุ่มไทยดำได้ยกทัพเข้ามาตีเมืองต่าง ๆ ทางภาคเหนือของไทย

ถ้าหากเจ้าเมืองคนใดไม่ให้ความร่วมมือจะฆ่าให้ตาย ดังนั้นจึงทำให้ กองทัพจีนฮ่อมีพลกำลังเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเมืองที่ถูกโจมตีในครั้งนั้นคือ เมืองซำเมือง เมืองสิงห์ เมืองเชียงขวาง เมืองเชียงคำ เมืองหัวพัน เมืองนครเวียงจันทน์และตีเมืองหลวงพระบาง (ในช่วงนั้นประเทศลาวยังเป็นของไทยอยู่ อาณาจักรของไทยสมัยนั้นมากถึงบริเวณอ่าวตังเกี๋ย มีพรมแดนติดประเทศจีนและเวียดนาม) จนทำให้เมืองเหล่านั้นแตกผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ดังนั้น เจ้าเมืองทางลาวจึงได้มีใบบอกมาถึงกรุงเทพฯ เพื่อให้ช่วยจัดส่งทหารไทยไปช่วยกันปราบฮ่อ ด้วยเหตุนี้ทางเมืองหลวงจึงได้มีใบบอกให้ท่านเจ้าเมืองแพน เจ้าแขวงศรีภูมิให้ช่วยหาคนกล้าไปปราบฮ่อด้วย

เจ้าเมืองแพนจึงได้ส่งท้าวสิงห์หรือเจ้าพ่อเมืองปาก เพื่อไปปราบกลุ่มชนฮ่อซึ่งทำนอสา ออกรบและท่านได้ออกเดินทางไปสมทบกับเจ้าเมืองอื่นที่ส่งมาจากเมืองต่าง ๆ ในมณฑลอีสาน จำนวน 200 คนที่เมืองหนองคาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงแต่งตั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นแม่ทัพ เมื่อถึงฤกษ์พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้เคลื่อน ทัพจากหนองคายข้ามแม่น้ำโขง ซึ่งแทนที่จะแวะเข้าไปที่นครเวียงจันทน์กลับมุ่งสู่สนามรบที่เมือง ชอน เมืองสิงห์ ครั้นเมื่อถึงสนามรบจึงได้ปะทะกับกลุ่มจีนฮ่อการสู้รบครั้งนั้นกินเวลาแรมปี ฮ่อบุก ไทยรับ! ไทยบุกฮ่อถอย! ฮ่อถอยไทยตาม! ผลสุดท้ายฮ่อไม่สามารถต้านทานกองทหารไทยได้ จึงแตกทัพหนีกระเจิงกันไปตามป่าเขา ฝ่ายไทยเองตามไปแต่ไม่เป็นผลเพราะฮ่อชำนาญทางจึง สามารถหลบหลีกไปได้

หลังสงครามสงบลงฝ่ายไทยจึงตั้งกองบัญชาการใหญ่ไว้ที่เมืองชอน และได้เปลี่ยนชื่อ เมืองเสียใหม่เป็น “ชัยภูมิประเทศลาว” จากนั้นผู้เป็นแม่ทัพนายกองจึงมีคำสั่งให้เจ้าพ่อเมืองปาก และเจ้าเมืองอีกหลายคนให้ไปรักษาด่านที่ค่ายนอกเมืองต่าง ๆ ตามจุดที่มีการลักลอบเข้ามาของ ข้าศึก ซึ่งในช่วงนั้นเองมีพวกทหารจีนฮ่อผสมโรงกับไทยดำ ราว ๆ 100 กว่าคนเข้ามาบุกที่ด่าน ประจำที่เจ้าเมืองปากท่านประจำอยู่ ขณะนั้นยังไม่มีใครกล้าที่จะเผชิญหน้ากับกลุ่มฮ่อนักเพราะ มีกำลังน้อยกว่า ด้วยเหตุนี้พ่อเมืองปากจึงตัดสินใจอย่างเด็ดขาดเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อให้ชาติ อยู่รอด

ท่านได้บอกกับสมัครพรรคพวกว่า “กูเอง” ว่าแล้วท่านคว้าเอาดาบอันแหลมคม กระโดด ลงจากค่ายวิ่งไปยังข้าศึกและได้เข้าหักหาญลุยฟันพวกข้าศึกจนเลือดไหลอาบ ท่านกำลังดกอยู่ใน วงล้อมถูกข้าศึกกรูมไล่ฟันแต่นั้นไม่อาจจะคายผิวหนังท่านได้ ซึ่งในช่วงที่คับขันอยู่นั้นท่านเจ้า เมืองต่าง ๆ ลงจากค่ายมาช่วยกันลุยฟันจนพวกข้าศึกแตกพ่ายหนีไป ความหาญกล้าในครั้งนี้ ท่านจึงได้รับการกล่าวขวัญของชาวบ้านชาวเมืองว่า “พ่อเมืองปากเป็นสุภาพบุรุษในค่าย แต่เป็น เสือร้ายในสนาม”

พ่อบุญศรี มีภักดี เล่าให้ฟังเพิ่มเติมอีกว่า “ในปี พ.ศ.2429 พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินพระทัยส่งทหารหลวงมียอด 49 คน ออกจากวังหน้าพร้อมปืน ใหญ่ การเดินทางครั้งนั้นต้องนั่งเรือกลไฟไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา และแวะพักแรมตามเมืองต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ ดินแรกพักแรมที่เมืองนนทบุรี จากนั้นพักที่พิษณุโลก แล้วแวะที่เมืองพิษณุและไปที่ เมืองน่าน ท้ายที่สุดที่เมืองเชียงรายได้ข้ามแม่น้ำโขงมุ่งสู่เมืองหลวงพระบางและตั้งกองบัญชาการ ใหญ่ที่นี่ รวมการเดินทางทั้งสิ้นกว่า 3 เดือน ซึ่งการรบในครั้งนี้ได้เสร็จสิ้นลงเพราะทางฝ่ายไทย ใช้กลยุทธ์ของการใช้ปืนใหญ่ถล่มฐานที่มั่นให้แตกจึงสู้รบกัน

ครั้นฝ่ายฮ่อแตกหนีไปตั้งเมืองหรือตั้งค่ายเล็กค่ายน้อยที่ไหน ฝ่ายไทยจะตามไปสู้รบทุก ครั้งไปอย่างไม่วางใจจนพวกจีนฮ่อและไทยดำเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อศึกสงบลงแล้วพระองค์จึงทรงพระราชทานยศแก่แม่ทัพนายกอง ตามลำดับ และพ่อเมืองปากหรือเจ้าเมืองปากนี้ พระองค์เห็นคุณงามความดีความกล้าหาญชาญ

ชัยของท่าน จึงได้พระราชทานยศและนามสกุลโดยมีศักดิ์เป็นท่านเจ้าเมือง จึงได้ฉายาว่า “เจ้าเมืองปาก” นามสิงห์ สิงห์เสนา

กระทั่งต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2469 ท่านได้ถึงแก่กรรมที่บ้านหนองหมื่นถ่าน ซึ่งได้รับไฟพระราชทานเพลิงศพจากองค์เหนือหัว รัชกาลที่ 6 ในการพิธีครั้งนั้นเมรุมาศรั้วทองสูงประมาณ 7-8 เมตรใหญ่โตและมีความสวยงามที่สุด ผู้คนที่ทราบข่าวต่างแสดงความเสียใจกันถ้วนหน้า และมีผู้คนได้เดินทางมาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพอย่างหนาแน่น ขนาดทหารที่เมืองร้อยเอ็ดยังมาร่วมพิธีกันอย่างคับคั่ง ท่านปู่เมืองปากจากไปแล้วแต่ประวัติและคุณความดีที่ท่านสร้างขึ้นยังคงถ่ายทอดสู่รุ่นลูกรุ่นหลานชาวหนองหมื่นถ่านสืบไป”

“ลงแห” จับปลาหน้าร้อนที่หนองหมื่นถ่าน

พ่อบานิตย์ สิงห์เสนา เล่าว่า “เดิวนี่มีการปล่อยพันธุ์ปลาลงหนองเพื่อเลี้ยงแล้วเปิดให้ชาวบ้านมาจับปีละครั้ง โดยจะมีคณะกรรมการประจำหมู่บ้าน ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับการแต่งตั้ง และมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานเข้ามาบริหารงานและบริหารเงินค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ซึ่งมีการทำมาเป็นประจำทุกปี และในปีนี้ก็เช่นกันทางคณะกรรมการได้ไปหาซื้อพันธุ์ปลาจากจังหวัดสุรินทร์ ส่วนปลาที่ซื้อมานั้นจะมีทั้งปลาไน ปลาดุกเพียน ปลานิล ปลายี่สก เป็นจำนวนสองหมื่นกว่าบาท (เขาจะขายกันตัวละ 50 สตางค์หรือบางที 4 ตัว 1 บาท หรือบางรุ่นตัวละ 1 บาทมี ซึ่งแล้วแต่จะเป็นปลาประเภทไหนและขนาดเท่าใด ถ้าเป็นปลาเนื้อดีเป็นที่ต้องการของตลาดจะมีราคาแพงอย่างปลายี่สก เป็นต้น) รวมปลาแล้วหลายแสนตัวที่ทางกลุ่มกรรมการได้ทำการปล่อยลงหนองหมื่นถ่านแห่งนี้ โดยจะปล่อยในช่วงเดือนมิถุนายนพอปล่อยปลาแล้วจะมีการอนุรักษ์ไว้ ยิ่งในช่วงหน้าฝนจะมีการนำผ้าเขียวมาล้อมไว้กันปลากระโดดออกจากหนอง ในช่วงแรกจะให้อาหารปลา พอโตแล้วจะปล่อยให้มันหากินเองตามธรรมชาติ

ก่อนถึงวัน “ลงแห” จะมีการประกาศผ่านไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ด้วยกระทั่งถึงช่วงน้ำน้อยเดือนเมษายน จึงจะถึงกำหนดเปิดให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างเข้ามาทอดแหหาปลาได้ โดยทางคณะกรรมการมีมติให้ใช้แหชนิดเดียวเท่านั้น และอัตราการเก็บเงินค่าบำรุงจะเก็บ 100 บาท/แห 1 ปาก สำหรับคนที่มาจากหมู่บ้านอื่น และเก็บ 50 บาท/แห 1 ปากสำหรับคนบ้านหนองหมื่นถ่าน ซึ่งจากการเก็บค่าธรรมเนียมในแต่ละปี เมื่อหักลบค่าใช้จ่ายแล้วนั้นได้ไม่น้อยกว่าปีละ 3-4 หมื่นบาท พอที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในกิจการอื่น ๆ ของหมู่บ้านได้อีก ในวันนั้นจะเป็นวันที่คิดว่าสนุกมาก เห็นความสัมพันธ์ในชุมชนผู้คนปรองดองเหล่าสามัคคีหาปลาช่วยกัน การค้าการขายดีและที่พิเศษในวันนั้นสำหรับใครก็ตามที่สามารถทอดแหหาปลาได้น้ำหนัก 5 กิโลกรัมก่อนคนอื่นให้นำมาซึ่งให้คณะกรรมการดูซึ่งถ้ามีน้ำหนักถึงจะได้รับเหล่าชาว 1 ขวดเป็นรางวัล

...ช่างเป็นภาพที่มีความสนุกสนานและหาดูได้ยากแล้ว และในปีนี้ (พ.ศ.2546) ทางคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านหนองหมื่นถ่านมีมติให้จัดการลงแหในวันเสาร์ ที่ 15 มีนาคม ที่ผ่านมา เพราะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดของการลงปลาในงานดังกล่าว

ขนบประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ตาชูศักดิ์ สุขประเสริฐ เล่าว่า “ประเพณีที่ทำเป็นประจำทุก ๆ ปีเลยคือบุญผะเหวด ซึ่งจะเห็นทำกันทุกหมู่บ้านนั่นแหละ ในงานวันนั้นชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่ “หอแจก” หรือศาลาการเปรียญเพื่อจัดเตรียมสิ่งของและเครื่องสักการะ ได้แก่ ข้าวดอก ดอกไม้ ธูปเทียน ธง (ทุ่ง) อย่างละพัน โดยจะปักธงใหญ่ 8 อันปักไว้ 8 ทิศรอบศาลา ตั้งหม้อน้ำมนต์ 4 หม้อแล้วปลุกหออุทิศทางทิศตะวันออกของศาลา และเมื่อถึงเวลาบ่าย 4 โมงจะมีการแห่ผะเหวดเข้าเมือง โดยทางวัดจะตีกลองโหม (รวม) พระสงฆ์และญาติโยมจะไปรวมกันที่วัด จัดเอาม้อง กลอง และธรรมมาสพร้อมด้วยพระพุทธรูปเตรียมไว้ที่ชายป่าหรือนอกหมู่บ้าน และมีการสวดเชื้อเชิญผะเหวดเข้าเมืองและมีการบายศรีสู่ขวัญผะเหวดด้วยเสมอมา

ในขบวนแห่แห่นของชาวบ้านนั้น จะวาดภาพเรื่องพระเวสสันดรตั้งแต่ต้นจนจบ (วาดครั้งเดียวพอปีต่อไปจะนำผาผะเหวดผืนเดิมขึ้นมาใช้แห่อีกได้) ลงบนผืนผ้าที่เรียกว่า “ผาผะเหวด” โดยใช้คนจำนวนมากช่วยกันจับผ้าไว้แห่จากชายป่าเข้ามาในหมู่บ้าน นำมาโอบล้อมศาลาที่เตรียมสำหรับการเทศน์ ลักษณะการเชนนี้มองเผิน ๆ เหมือนกับภาพที่เขียนบนพื้นผนัง ปกติผนังของสิมเป็นพื้นสีขาวดูเดียวกับสีผ้า ฉะนั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่าการแต้มภาพบนผนังสิมหรือหอแจกในยุคสมัยหลังได้รับอิทธิพลมาจากผาผะเหวดที่นำมาประดับบนศาลาในช่วงงานบุญดังกล่าว”

สิมเก่า..... โบราณสถานคู่บ้านคู่เมือง

นอกจากเรื่องราวคำบอกเล่าและตำนานที่ผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ และนักการศึกษาของชาวบ้านลูกหลานปู่เมืองปากแล้ว ยังปรากฏหลักฐานด้านวัตถุโบราณอีกหลายอย่างที่สามารบ่งบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือมีการพบข้าวของเครื่องใช้ และอาวุธที่ได้รับพระราชทาน อันบ่งบอกถึงความเป็นนักรบผู้กล้าหาญของปู่เมืองปาก ได้แก่ หอก หมวก ดาบ ง้าว และเครื่องทรงบางชิ้นได้ผุพังไปตามกาลเวลา ในชุมชนแห่งนี้และเก็บรวบรวมไว้ที่บ้านลูกหลานของปู่เมืองปาก

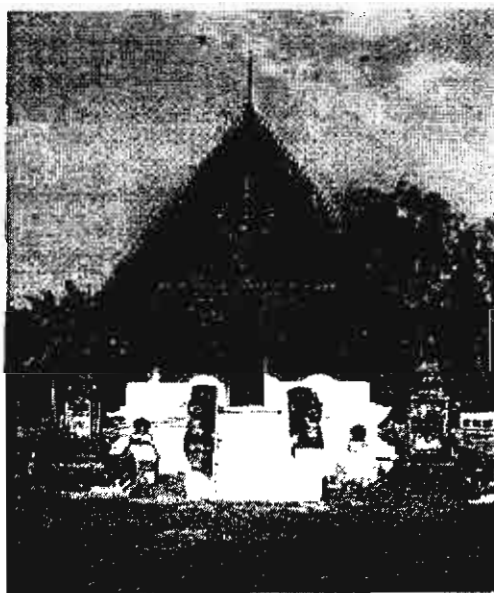
สิม (โบสถ์) วัดจักรวาลภูมิพิณิจ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2330 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาวันที่ 19 เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2451 เป็นสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นอีสาน ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะลาวและรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการประดับตกแต่งตัวอาคารด้วยข้อฟ้าใบระกา หางหงส์ คันทวย และรวงผึ้ง แกะสลักด้วยไม้อย่างงดงาม มีจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นฝีมือช่างพื้นบ้านทั้งภายในและภายนอกอาคาร

พระครูสุจิตธรรมพิเนต เล่าว่า “เมื่อคนไปตั้งบ้านตั้งเมืองอยู่ที่ใดตามสิ่งหนึ่งที่จะขาดไม่ได้เลยคือ การตั้งวัดขึ้น เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจนั่นเอง อาตมาคาดว่าวัดแห่งนี้ตั้งมา 100–200 กว่าปีแล้ว และบางตำราบอกก่อสร้างขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ.2332 แต่เพิ่งมีการขอพระราชทานวิสุงคามสีมา (แปลว่านอกเหนือจากแผ่นดินของชาวบ้านคือเป็นเขตของสงฆ์) วิสุงคามสีมาคือการขอเขตพื้นที่เพื่อให้สงฆ์ทำกิจของสงฆ์โดยเฉพาะโยมไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าร่วมได้ ยกตัวอย่างเช่น สังฆกรรมบวช สังฆกรรมให้ผ้ากฐิน ซึ่งโยมจะเข้าไปไม่ได้ ซึ่งเขตพื้นที่วิสุงคามสีมาคือเขตพื้นที่ของสิมโบราณหลังที่เห็นในวัด) เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2451”

สิมเก่า(มรดกบ้านมรดกเมือง)กับเรื่องเล่าของชายแก่...

ความเชื่อของชาวบ้านหนองหมื่นถ่านส่วนใหญ่ ที่มีต่อประวัติศาสตร์และโบราณสถานสำคัญในชุมชนแห่งนี้มีอยู่อย่างลึกซึ้งยาวนาน

พ่อบุญศรี มีภักดี ปราชญ์ชาวบ้านและเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่ผู้คนชาวหนองหมื่นถ่านเคารพรักนับถือมากที่สุด ท่านเล่าเรื่องราวของสิมเก่าวัดจักรวาลภูมิพิณใจให้ฟังเพิ่มเติมว่า “สิม” ตามรากศัพท์ของภาษาถิ่นอีสานมาจากคำว่า “สีมา” คือ โบสถ์ ใช้เป็นสถานที่เพื่อประกอบศาสนกิจที่สำคัญ เช่น พิธีการบวช ประชุมสงฆ์ สวดปาติโมกข์ ทำพิธีปวารณาเข้าพรรษา เป็นต้น และวัดที่ขาดโบสถ์จึงยังคงขาดศาสนสถานสำคัญ พระสงฆ์และญาติโยมในสมัยก่อนจะมีความเชื่อว่ากุศลผลบุญจากการร่วมสร้างโบสถ์นั้นได้มากมายมหาศาล ดังนั้นจึงพยายามจัดสร้าง “สิม” ถึงแม้จะต้องหาทุนทรัพย์สูงก็ตาม

ภาพที่ 68 ความงดงามด้านศิลปกรรมที่หาดูได้ยากในปัจจุบัน

โดยจะได้ทราบรายละเอียดจากหนังสือ เอกสารตำราโบราณหรือคำบอกเล่าและเรื่องราวต่าง ๆ จากผู้เฒ่าผู้แก่บรรพบุรุษของชุมชน และลิมเก่าในวัดจักรวาฬภูมิพิณซึ่งถือเป็นสถาปัตยกรรมของชาวอีสานโดยแท้จริงดังมีรายละเอียด คือ

ลักษณะ รูปแบบ วัสดุและโครงสร้าง

ลักษณะทั่วไปของลิมเก่าแห่งวัดจักรวาฬภูมิพิณ จัดเข้าเป็นประเภท ข.1 เป็นลิมที่บนพื้นบ้านบริสุทธิ์ แยกเป็นประเภท ข.1.2 สร้างด้วยอิฐถือปูน และแยกออกเป็นแบบ ข.1.2.1 แบบไม่มีเสารับปีกนกและสร้างเป็นแบบมีมุขหน้า นับเป็นลิมอีสานที่มีความเก่าแก่ สวยงามและคงสภาพเดิมที่สุดหลังหนึ่ง อีกทั้งยังจัดเข้าเป็นลิมที่มีอุปแต้มหรือเขียนรูปวาดที่ยังคงเหลืออยู่เพียงไม่กี่หลังในจังหวัดร้อยเอ็ด

ขนาด

ลิมแห่งนี้มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความยาว 3 ช่วงเสา โดยมีขนาดความกว้าง 5.30 เมตร และยาว 7.85 เมตร ซึ่งรวมทั้งมุขหน้าด้วย มีลักษณะเป็นลิมที่บนขนาดเล็ก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูทางเข้าด้านเดียว มีหน้าต่าง 4 ช่อง(ด้านละ 2 ช่อง) มีบันไดทอดยาวขึ้นได้เฉพาะด้านหน้า ด้านหลังปิดทึบ ผนังก่ออิฐฉาบปูนสูง 3.30 เมตร ฐานเอวชันสูง 1.60 เมตร ก่ออิฐฉาบปูนชะทวย (ปูนพื้นเมืองที่ผสมขึ้นเอง) แอวชันเป็นรูปทรงบัวปากพาน หลังคาทรงจั่วชั้นเดียวเดิมที่เคยมุงหลังคาด้วยไม้แป้นเกล็ด เมื่อปี พ.ศ.2506 ได้รับการซ่อมแซมหลังคาและถูกเปลี่ยนมาเป็นมุงด้วยสังกะสี และในปี พ.ศ.2531 พระสมุห์พิบูลย์สุจิตโต (เจ้าอาวาสในขณะนั้น) ได้ทำการบูรณะบางส่วน โดยท่านได้ปรึกษาหารือกับทางกรมศิลปากร หน่วยศิลปากรที่ 7 จังหวัดขอนแก่น ซึ่งทางกรมศิลปากรได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาตรวจสอบและได้ให้คำแนะนำในการซ่อมแซมอย่างถูกต้อง และถูกหลักวิชาการจึงทำให้ท่านเจ้าอาวาสเข้าใจและสามารถซ่อมแซมรักษาลิมหลังนี้ไว้ได้ในสภาพเดิมมากที่สุด และเป็นแบบอย่างที่ดีของการอนุรักษ์โบราณสถาน จนกระทั่งทางกรมศิลปากรสถาปนาถือนิกอัสานของสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ทราบเรื่องเข้าจึงได้มอบโล่เกียรติยศแก่นักอนุรักษ์ดีเด่นเมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2534

ลิมหลังนี้นับเป็นลิมตัวอย่างของภาคอีสานได้ดีที่สุดอีกหลังหนึ่ง มีความสมบูรณ์ในงานฝีมือตกแต่งได้อย่างเต็มที่อีกทั้งมีสภาพคงเดิมมากที่สุด ซึ่งปัจจุบันท่านเจ้าอาวาสพระครูสุจิตธรรมพินิต ได้เปลี่ยนจากหลังคาที่เป็นสังกะสีให้เป็นไม้แป้นเกล็ดอย่างเดิมแล้ว โดยมีเจ้าหน้าที่จากทางกรมศิลปากรเข้ามาช่วยทำและให้คำแนะนำอีกเช่นเคย และเครื่องประดับตกแต่งของลิมหลังนี้ส่วนมากจะอยู่ในสภาพเดิมและยังคงสภาพไว้ดีมาก ประกอบไปด้วย

โหง่ เป็นไม้ท่อนเดียวแกะสลักเป็นรูปหงส์ หน้าอกใหญ่ ปากเล็ก หงอนแหลม เรียวยาว ติดอยู่บนยอดจั่วข้างละตัว

ข้อฟ้า เป็นไม้แกะสลักเป็นยอดปราสาท มีนกคู่และฉัตร 3 ชั้นตั้งอยู่บนกึ่งกลางของสันหลังคา

ลำยอง เป็นไม้กระดานหนาแผ่นเดียว แกะสลักเป็นตัวนาคเลื้อยสะดุ้ง 4 ชั้น มีเกล็ดยาวเรียวยาวงาม เรียกว่า “นาคสะดุ้ง” มีหน้าที่เป็นบันลุ่ม

หางหงส์ เป็นไม้แกะสลักเป็นเศียรพญานาคทำเป็น 3 เศียรซึ่งดูแล้วเป็นฝีมือช่างคนเดียวกันกับสมิของวัดราชโอรส บ้านฟ้าเลื่อม อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด นอกจากนั้นไม่พบเห็นที่ไหนอีกเลย แกะสลักด้วยไม้ท่อนเดียว มีหางยาวอ่อนช้อยและสวยงามมาก

สีหน้าหรือหน้าบัน ทำเป็นลายตาเวน(เป็นลายดวงตะวันส่องแสงเป็นรัศมี) มีกระจกเงาติดประดับโดยรอบ เหมือนดวงอาทิตย์ส่องแสงเปรียบเสมือนแสงสว่างของธรรมส่องสว่างไสว

อั่งผิ้ง (รวงผิ้ง) เป็นไม้กระดานหนาแกะสลักลวดลายสวยงามมาก เป็นลายกนกก้านขดเป็นซุ้มโค้งครึ่งวงกลม 3 ซุ้มปล่อยปลายลงมายาวแหลมเป็นทรงพวงอุบะลายกนกถัดขึ้นไปเป็นรูปดอกทานตะวัน ฝีมือช่างแกะสลักสวยงามลึกล้ำคมชัดซึ่งในแถบนี้ไม่พบที่ไหนเลย ทางภาคกลางเรียกว่า “รวงผิ้ง” ส่วนทางภาคเหนือเรียกว่า “ตะโก่งคิ้ว”

คันทวย เป็นท่อนไม้ท่อนเดียวแกะสลักโดยมีหน้าที่เป็นข้อรับปีกนกเชิงชาย มีลักษณะที่แปลกตาไม่เหมือนของภาคอื่นเลย ส่วนคันทวยของสมิหลังนี้แกะสลักเป็นรูปหงส์นาคาคือหัวพญานาคแต่มีปีกเป็นหงส์นั่งอยู่บนเจ้าไม้ที่ยื่นออกมาจากเสาด้านข้างขึ้นไปค้ำยันไม้ข้อ

แอวขัน เป็นส่วนของฐาน ก่ออิฐฉาบปูนชะทวย(ปูนพื้นเมืองผสมขึ้นเองในสมัยโบราณ) ก่อเป็นรูปทรงใบกบคว่ำ – ใบกหงาย (บัวคว่ำ-บัวหงาย) เป็นลักษณะแอวขันปากพาน คือการทำเลียนแบบรูปพานหรือโตกใส่ข้างของต่างๆ ในพิธีกรรมพื้นบ้าน ปั้นปูนอ่อนช้อยได้สัดส่วนแบบอีสานแท้ๆ นับว่าสวยงามมาก

บันได บันเป็นรูปตัวสิงห์มอม(สัตว์ในนิทานโบราณ)เฝ้าบันไดทางขึ้น 1 คู่ เป็นลักษณะศิลปะของช่างชาวอีสานแท้ ซึ่งมีความแตกต่างไปจากลักษณะศิลปะของช่างชาวภาคกลางและภาคเหนือโดยสิ้นเชิง

พระประธาน เป็นพระพุทธรูปศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ ปางสมาธินั่งขัดสมาธิเพชรนั่งบนฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย จีวรเรียบ เกศบัวตูม ผ้าสังฆาฏิพาดยาวจรดพระนาภี ลงรักปิดทองลงชาด ศิลปะสมัยเชียงแสนสิงห์สาม สร้างด้วยเนื้อโลหะ มีฉัตรโลหะต่อเสียบอยู่ด้านหลังรูปทรงฉลุสูง 5 ชั้น หน้าตักกว้างประมาณ 60 เซนติเมตร เล่ากันว่าพระพุทธรูปองค์นี้นำมาจากชุมชนทางบ้านพาศี จังหวัดอุทัย เมื่อมานานมาแล้วแต่คงจะสร้างที่กรุงเทพฯ จึงเรียกพระประธาน “พาศี” มีความสมบูรณ์และสวยงามมาก นับวันจะหาดูได้ยากยิ่งเสียแล้วและในปัจจุบันมีคุณค่าและราคาสองมาก เป็นที่ต้องการของเหล่านักสะสมยิ่งนัก

พระพุทธรูปศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ในสมัยก่อนมีโรงงานหล่อที่กรุงเทพฯ หลายโรงงานซึ่งนับอายุได้ประมาณ 100 ปีมาแล้ว ตั้งอยู่บนฐานชุกชีก่ออิฐฉาบปูนเป็นรูปแอวขันปากพานยื่นเลยล้าออกมาจากผนัง ด้านหลังในห้องรองรับโดยเชื่อมต่อกับผนังรองรับกับองค์พระประธานได้อย่างพอเหมาะ ส่วนอีกสองด้านข้างองค์พระประธานนั้นก่อระดับเดียวกันตลอดแนวผนังยื่น

ออกมาประมาณ 50 เซนติเมตร เพื่อเป็นที่วางพระพุทธรูปองค์เล็กและเครื่องบูชา ส่วนมากจะเป็นพระพุทธรูปที่แกะสลักด้วยไม้ขนาดย่อม ๆ เป็นฝีมือระดับชาวบ้านแกะสลักนำมาถวายวัด

อุปแต้ม (รูปวาด) หมายถึงจิตรกรรมฝาผนังที่ช่างสมัยโบราณได้บรรจุขีดเขียนขึ้น แต่งแต้มด้วยสีธรรมชาติและสีเคมี เป็นวรรณกรรมหรือเรื่องราวที่ปรากฏในภาพ ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังของอีสานแบ่งออกตามลักษณะของเรื่องได้เป็น 2 กลุ่ม คือ เรื่องทางศาสนาและวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องราวทางศาสนาแบ่งได้เป็นพุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ อรรถาชาดก ปรีดาธรรม ส่วนวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่ สินไซ(คิลปชัย) พระรามชาดกหรือพระลักษณ์-พระราม สุริวงศ์ การเกิด ปาจิตต์ นางอรพิมพ์

เริ่มเดิมทีเข้าใจกันว่าศิลปะอุปแต้มที่พบคงได้รับอิทธิพลมาจากผ้าผะเหวด ซึ่งเป็นภาพวาดเรื่องพระเวสสันดรชาดกที่เขียนบนผืนผ้าหรือผ้าใบ มีขนาดความกว้างเท่ากับขนาดมาตรฐานความกว้างของผ้าดิบทั่วๆ ไป ผ้าดิบนี้จะเป็นผ้าพื้นเมืองสีฝ้ายไม่มีการย้อมสี ใช้ในงานบุญ ผะเหวดหรือบุญเดือนสี่

บุญผะเหวดเป็นงานบุญประจำปีของชาวอีสาน ตามตำนานหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสนกล่าวว่า ครั้งหนึ่งพระมาลัยเถระขึ้นไปไหว้พระธาตุจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้พบกับพระศรีอาริยมะตตไตรย ผู้ซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระองค์ได้สั่งความกับพระมาลัยให้บอกมนุษย์ว่าถ้าต้องการพบและร่วมเกิดในสมัยพระองค์ให้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว จากตำนานนี้ชาวพุทธจึงได้กำหนดงานบุญมหาชาติขึ้นทำเป็นงานประเพณีทุกปี

อุปแต้มของวัดจักรวาลภูมิพิณี นับได้ว่าเป็นเพชรเม็ดงามเม็ดหนึ่งของชาวอีสาน ซึ่งเป็นสิมที่ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมเอาไว้รวมทั้งอุปแต้มที่ช่างในสมัยโบราณได้บรรจุขีดเขียนเอาไว้ให้คนรุ่นหลังได้อ่านได้ศึกษา ยังคงมีสมบูรณ์และความงามของสีสันทัน นับเป็นสิมโบราณ 1 ใน 7 หลังของสิมที่มีอุปแต้มในจังหวัดร้อยเอ็ด และยังเป็นหลังที่สวยงามที่สุด ซึ่งจากการสำรวจแล้วพบว่าสิมที่มีอุปแต้มในร้อยเอ็ดนั้นมีดังนี้ คือ

1. สิมวัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อ.เมือง
2. สิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อ.เมือง
3. สิมวัดบ้านประดู่ชัย ตำบลนิเวศน์ อำเภอรวัชบุรี
4. สิมวัดพระธาตุ บ้านพระเจ้า ตำบลพระธาตุ กิ่ง อำเภอยางชุมน้อย
5. สิมวัดบ้านตากแดด ตำบลหัวโตน อำเภอสว่างแดนดิน
6. สิมวัดพุทธสิมา บ้านเปลือยใหญ่ ตำบลช้างเผือก อำเภอสว่างแดนดิน
7. สิมวัดจักรวาลภูมิพิณี บ้านหนองหมื่นถ่าน อำเภออาจสามารถ

เรื่องราวในอุปแต้มของสิมวัดจักรวาลภูมิพิณี ที่ผนังด้านนอกทางเข้าเหนือกรอบประตู (ผนังหุ้มกลองด้านหน้าภายนอก) ได้บอกเล่าเรื่องราวของพระพุทธประวัติ เหนือกรอบประตูเขียนรูปแสดงถึงตอนพระพุทธองค์ได้ออกบวช แถวบนสุดเป็นรูปสวรรค์ ถัดลงมาเป็นพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ได้รูปพระพุทธองค์ลงมาเป็นรูปนางธรณีบีบมวยผม เพื่อให้ น้ำท่วมกองทัพนพมารที่อยู่ด้าน

ซ้ายมือ ด้านขวามือเป็นรูปกองทัพพญามาร ส่วนแฉ่งล่างสุดซ้ายมือตลอดแนวเป็นเรื่องของนรกภูมิ แฉ่งล่างสุดด้านขวามือเป็นรูปหัวล้านชนกัน ซึ่งเป็นกีฬาพื้นเมืองในสมัยก่อน บางตอนบรรยายภาพเอาไว้เป็นอักษรธรรม (อักษรไทยน้อย)

ส่วนด้านในของลิม ช่างได้เขียนเรื่องที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นศิลปชัยหรือสินไชซึ่งมีความเป็นมาจากปัญญาสชาดกและแพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ของไทยมาก ในภาคเหนือเรียกว่า “สังข์ศิลปชัย” ทางภาคกลางเรียกว่า “สังข์ศิลปชัย” สำหรับโครงเรื่องของเรื่องนี้ทุกภาคจะเหมือนกัน ต่างแต่สำนวนโวหารและภาษาถิ่นเท่านั้น จุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในการ “อ่อนน้อมเอ็นดู” (งานศพ) ผู้แต่งชื่อปางคำ แต่งขึ้นเมื่อวันอาทิตย์ เดือนสาม ปีฉลู ไม่ปรากฏศักราช เป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของชาวอีสานและนับเป็นแบบฉบับของกลอนลำทั่วไป

ภาพที่ 69 ความอุดมสมบูรณ์ของป่าคำใหญ่คำขวาง ช่วยให้ชาวบ้านมีแหล่งอาหารตลอดปี

อุปแต้มด้านในของลิมหลังนี้ ได้เขียนที่ผนังด้านในหลังองค์พระประธาน (ผนังหุ้มกลองหลังด้านใน) แต้มแผ่นหลังต่อไปยังทางด้านผนังด้านซ้ายมือ ส่วนผนังด้านขวามือและด้านหลังทางเข้า (ผนังหุ้มกลองด้านใน) นั้นปล่อยว่างไว้ไม่ได้เขียนรูปอะไรเลย จึงเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ช่างเขียนคงเหลือช่องว่างเอาไว้ครั้งเดียว นับเป็นปัญหาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ขบคิดกันอีกต่อไป”

จึงนับได้ว่าลิมหรืออุโบสถวัดจักรวาลภูมิพินิจเป็นสถาปัตยกรรมแบบ พื้นถิ่นอีสาน ภายใต้อิทธิพลศิลปะแบบลาวและรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการประดับตกแต่งตัวอาคารด้วยซ้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ คันทวย และรวงผึ้งที่แกะสลักด้วยไม้อย่างงดงาม มีจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นฝีมือของช่างพื้นบ้านทั้งภายนอกและภายในอาคาร ภาพวาดที่เห็นไม่ได้มีการบูรณะใหม่แต่ยังคงสภาพเหมือนเมื่อตอนวาดครั้งแรกตลอด สียังคงสดแฉกเช่นว่าเป็นการลงสีเพียงข้ามคืนเท่านั้น มีองค์พระประธาน “พาสี” ด้านข้างขององค์พระประธานทั้งสองด้านจะมีพระพุทธรูปไม้แกะสลักตั้งอยู่ ผู้คนนักเรียนนักศึกษามักจะเข้ามาขอพรจากท่านอยู่ไม่ขาด

สังเกตได้จากทองคำเปลวที่เห็นติดเหลืองอร่ามเต็มองค์พระประธานนั่นเอง” พ่อบุญศรี มีภักดี
เล่าให้ฟังอย่างน่าภูมิใจในคุณค่าของโบราณสถานที่อยู่ในชุมชนของตนเองอย่างพอใจ

นายฮ้อย : เรื่องราวผจญภัยที่กลายมาเป็นตำนาน

จากคำบอกเล่าเรื่องราวซึ่งอาจกลายเป็นตำนานประจำชุมชนที่ผู้เฒ่าผู้แก่โบราณ ได้
ถ่ายทอดเรื่องราวให้แก่ลูกหลานชาวบ้านหนองหมื่นถ่านอยู่เสมอ ซึ่งความภาคภูมิใจที่หลายคน
มีอาจลืมคือ วิถีชีวิตและการดิ้นรนเพื่อหาโอกาสและสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตเพื่อตนและอนาคตของครอบครัว
ต่อไป

นายฮ้อยชาญ อาจหาญ ผู้เป็นตำนานแห่งการแสวงหาโอกาสจากทางเลือกของการ
เป็นนายฮ้อย เล่าเรื่องราวในอดีตเมื่อครั้งที่ตนต้องออกผจญภัยเมื่อครั้งยังเป็นนายฮ้อยหนุ่มแน่น
แห่งบ้านหนองหมื่นถ่าน

“จำได้ว่าช่วงนั้นตรงกับปี พ.ศ.2485 หลังจากผ่านการคัดเลือกทหารเกณฑ์แล้ว คน
ที่รู้จักกันได้ฝากฝังให้รู้จักกับกลุ่มนายฮ้อย ดังนั้นด้วยความคาดหวังว่าเมื่อเป็นร่วมขบวน
ตอนควายไปขายแล้ว กลับมาจะได้เงินทองพอช่วยเหลือครอบครัวทำนาที่ยากจนของตน
ได้ จึงไปอาสาเพื่อเป็นลูกน้องนายฮ้อยคนที่อยู่ในอำเภอนมไพร แล้วจึงได้ร่วมงานครั้ง
แรกได้ตอนควายลงไปขายที่จังหวัดปราจีนบุรี ใช้เวลาเดินทางไปกลับประมาณ 3 เดือน
ซึ่งการเดินทางที่แสนไกลและยาวนานครั้งนี้ ได้รับประสบการณ์และวิธีการที่จะผันตัวเป็น
นายฮ้อยผู้บัญชาการคณะตอนควายทั้งหมดได้ ซึ่งนายฮ้อยคนถ่ายทอดให้และเริ่มเห็น
แววแห่งไหวพริบ ปฏิภาณ การพูดจาปราศรัยของนายชาญคนนี้เป็นอย่างดี” ไม่นานนัก
หลังจากการเดินทางครั้งแรกแล้ว การผจญภัยที่แท้จริงก็มาถึง...

นายฮ้อยชาญ

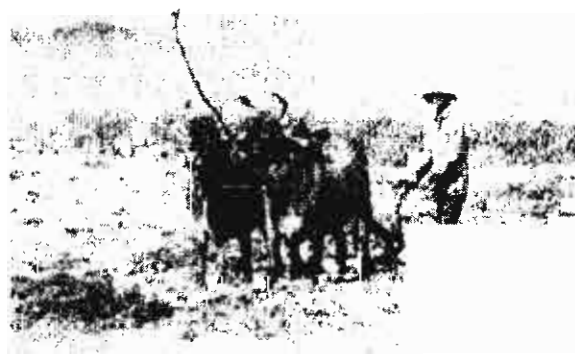
การเป็นนายฮ้อยถือเป็นเรื่องยากที่ใครคิดว่าจะมาเป็นได้ง่ายๆ เมื่อเดินทางนั้นการ
วางตัวและปฏิบัติตนถือเป็นเรื่องสำคัญ ร่างกายแข็งแรงเพราะต้องเดินทางไกล ต้องเข้มแข็ง
เพราะจะทำให้ลูกน้องเชื่อฟังซึ่งนายฮ้อยว่าอย่างไรลูกน้องต้องทำตาม หรือในระหว่างหยุดพัก
ตามที่ต่างๆ ห้ามกินเบ็ด หอย เต่า เพราะอาหารที่ทำจากสัตว์เหล่านี้ทำยากต้องใช้เวลาานกว่า
จะได้กิน และผู้ที่เป็นนายฮ้อยทุกๆ คนจะมีไหวพริบปฏิภาณที่ไม่ทันท่วงทีเหตุการณ์ต่างๆ ที่อาจ
เกิดขึ้นได้ ซึ่งอาจหมายถึงความคาดหวังที่จะได้เงินกลับบ้านอาจล้มครืนลงหรือความสูญเสียที่อาจ
เกิดแก่ควายและอาชีพการเป็นนายฮ้อยได้

สมัยนั้นอำนาจของนายฮ้อยมีมากและถือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ในคำสั่งเมื่อต้องเดินทาง
ตอนควาย คำตัดสินใจของนายฮ้อยถือเป็นที่สุดแล้ว ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีเมื่อถึงช่วงตะวันตกดิน
ในขณะที่คณะตอนควายพักการเดินทางในแต่ละคืนนั้น ในยามวิกาลห้ามไม่ให้ผู้ใดเข้าไปในวงล้อม
ของควายหรือวัวที่ผูกมัดรวมกันไว้ ไม่ว่ากรณีใดๆ ก็ตาม เพราะถ้าใครเข้าไปนายฮ้อยที่เป็น
ผู้รักษาพานั้น ๆ จะมีอำนาจยิงเงามิดนั้นได้ทันทีโดยที่ใครก็เอาผิदनายฮ้อยไม่ได้

และควมมีเกียรติยศศักดิ์ศรีของนายฮ้อยโบราณคือ ความเป็นผู้นำที่ใคร ๆ รักใคร่เคารพ นับถือให้เป็นชนชั้นผู้นำในสังคมอีสานโบราณ อีกทั้งยังเป็นความหวังของชุมชนที่จะพาชาวบ้านอีกหลายคนที่อาสาร่วมเดินทางตอนควายหรือวัวลงไปขายเอาเงินมาให้พ่อแม่ได้ตั้งหวัง

“หลายคนจบอาชีพจากการตอนวัวควายขาย ชาวบ้านยกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านก็มี และสำหรับนายฮ้อยผู้ที่มีประสบการณ์และความสำเร็จจากการตอนควายลงไทยเพียงพอถึง 3 ปี เมื่อเดินทางกลับมาถึงบ้านแล้ว มีแต่คนแย่งกันจะมาเอาเราไปเป็นลูกเขยแบบไม่ต้องเสียเงินค่าตอง¹ แต่งงานเลยทีเดียว”

ตาชาญ อาจหาญ ชายแก่อายุ 92 ปี กว่าศตวรรษที่ต่อสู้เพื่อปากท้อง ก่อนจะเล่าเรื่องราวที่ท่านยังจดจำได้ดีเสมอมาต่ออีกว่า “เมื่อออกหาซื้อควายตามบ้านทุ่งหมื่น บ้านทุ่งแสน บ้านหนองหมื่นถ่าน ฯลฯ ได้แล้ว ช่วงนั้นซื้อควายตัวที่สมบูรณ์ราคาตัวละ 4-8 บาทแล้วแต่จะตกลงกันได้ จึงบอกกล่าวและนัดแนะกันกับกลุ่มนายฮ้อยคนอื่น ๆ เพื่อที่จะได้เดินทางไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยของคณะตอนควายทุก ๆ คน ซึ่งจะเป็นที่รู้กันดีว่าวัน “ลงไทย” โดยก่อนออกเดินทางกลุ่มนายฮ้อยพร้อมลูกน้องและควายที่จะตอนลงไปขายนั้น จะมารวมตัวกันที่กลางหมู่บ้านเพื่อทำการบูชาบอกกล่าวผีบ้านผีเมืองให้ช่วยคุ้มครองการเดินทางครั้งนี้ ให้แคล้วคลาดประสบความสำเร็จดังที่ทุกคนได้ตั้งหวังไว้ และจะเลือกออกเดินทางในเช้าวันพฤหัสบดี เพราะถือเป็นวันครู เป็นวันดีเป็นสิริมงคล ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บระหว่างเดินทาง และไม่มีควายตายด้วย

ภาพที่ 70 วิธีชีวิตชาวบ้านที่ควรค่ารักษาภูมิปัญญาให้คงอยู่

¹ ค่าสินสอดในพิธีกรรมแต่งงาน

1 พาข้าว = 7 คน หมายความว่า นายฮ้อย 1 คน / 1 พาข้าว จะดูแลลูกน้องทั้งหมด 6 คน ในแต่ละพา (รวมทั้งตัวนายฮ้อยจะเป็น 7 คนต่อ 1 พา) และควายที่แต่ละคนต้องไปด้วยคนละ 7 ตัว และในการต้อนควายลงไทยแต่ละครั้งจะมีทั้งหมด 14 พา (มีนายฮ้อย 14 คน ลูกน้อง 84 คน และมีควายที่ต้อนไปอย่างน้อย 686 ตัว) ต่อครั้ง(ซึ่งอาจจะน้อยกว่านี้ก็ได้) และมีเกวียน 1 เล่มต่อ 1 พาเป็นอย่างน้อย

นายฮ้อยคนอื่นๆ ที่เป็นคนบ้านหนองหมื่นถ่าน เช่น นายฮ้อยกันหา มีภักดี นายฮ้อยชานันท์ พูลศรี และนายฮ้อยอ่อนศรี โพธิ์จันดี รวมกับนายฮ้อยคนอื่นๆ ต่างเคยทำการต้อนควายเพื่อเดินทางไปขายที่จังหวัดปราจีนบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา อูฐยา เป็นต้น มาแล้วทั้งนั้น บางคนก็ได้เงินกลับมาซื้อที่นา สร้างบ้านใหญ่โตให้พ่อแม่ได้ แต่บางคนกลับหมดตัวก็มี เพราะอาชีพนี้เป็นอาชีพของความเสี่ยง เพราะบางคนขายควายได้เงินมากมายแต่กลับถูกโจรทางภาคกลางปล้นหรือถ้าผ่านจุดนั้นมาได้อาจจะเจ็บโรครักษาตัวอยู่นานกว่าจะหาย จึงถือเป็นอาชีพที่เสี่ยงพอสมควรแต่หลายคนก็ฝืนที่จะเป็นนายฮ้อยให้ได้เพราะเงินที่จะซื้อที่นา และการได้เป็น ผู้นำนั่นเอง

สิ่งที่ต้องเตรียมตัวไปด้วยเสมอ คือ อาวุธเพื่อป้องกันตัวและกลุ่มต้อนควายและเสบียงอาหาร กล่าวคือ นายฮ้อยแต่ละคนต้องมีปืนเพลิง (ใช้ดินหมี-ถ่านบดละเอียดผสมดินประสิวหรือดินเกลือเป็นเชื้อไฟจุดระเบิด) เป็นอาวุธประจำกาย นอกจากนั้นยังมีมีดแหลม หน้าจิ้ง (คล้ายธนูแต่ใช้ลักษณะการทำงานแบบเหวี่ยงไกเหมือนปืน โดยอาจใช้หินหรือไม้ไผ่เหลาให้แหลมเป็นลูกยิง) ส่วนอาหารที่เตรียมไปด้วยมี **บองปลาแดกกับกอนน้ำฮ้อย** ที่ใช้เป็นทั้งอาหารหลักกินกับข้าวได้ ซึ่งน้ำฮ้อยยังใช้เป็นขนมหวานได้เป็นอย่างดีด้วย และในระหว่างเดินทางนายฮ้อยต้องสั่งให้ลูกน้องพยายามต้อนให้ฝูงควายหรือวัวเดินฝูงเกาะกลุ่มกันให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ห้ามแตกกลุ่มโดยเด็ดขาด เพราะถ้ามีควายตัวไหนเดินแตกกลุ่มออกไปอย่างโดด ๆ แล้วก็เสี่ยงที่จะถูกสัตว์ร้ายคาบกินเป็นอาหารได้ อีกทั้งควายตัวนั้นอาจเสี่ยงต่อการถูกลักพาไปฆ่ากินจากโจรที่แฝงตัวอยู่ตามที่ต่าง ๆ ที่เดินทางผ่านได้โดยง่าย

เนื่องจากเดินทางหลายพาเมื่อออกเดินทางจากบ้าน จึงใช้เวลานานจนคาดว่าถึงอำเภอสวรรณภูมิ และนอนพักบริเวณนี้ 1 คืนก่อนเดินทางต่อในตอนเช้า เพื่อผ่านไปยังเขตอำเภอสวรรณภูมิ → ชุมพลบุรี → สตึก → หนองกี่ → เข้าเขตทุ่งสัมฤทธิ์ โคราซ → ปักธงชัย → เขตปากช่อง → นาดิ → นครนายก → บ้านนาปราจีนบุรี หรือบางกลุ่มอาจแยกย้ายไปขายที่สระบุรี อูฐยา ก็ได้ และเมื่อใครขายควายหรือวัวได้แล้ว จึงเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อเดินทางกลับโดยรถไฟต่อไป

ในระหว่างเดินทาง ควายหรือวัวบางตัวเจ็บป่วยเป็นโรคปากเปื่อย เล็บหลุด ห้องืดตายก็ให้ปล่อยทิ้งไม่ให้นามากิน เพราะอาจทำให้คนกินเป็นอันตรายเจ็บป่วยได้ ซึ่งแต่ละคนที่ต้อนวัวไปจำเป็นต้องดูแลสอดส่องให้ควายของตนอยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ที่สุด ห้ามไม่ให้ควายมันชนกัน การตัดหญ้าเพื่อให้เป็นอาหารสำหรับควายเมื่อถึงช่วงที่ไม่มีหญ้า อย่าให้ควายกินผลไม้ที่อาจ

ติดล้าคงจนตายได้ เช่น ลูกกระโดน เป็นต้น ซึ่งถ้าทำให้ควายของเรามีสภาพที่ดีได้เท่าใด เงินที่อาจได้รับเมื่อการตกลงซื้อขายเกิดขึ้นก็จะสูงตามไปด้วย

โดยทั่วไปเมื่อตอนควายไปถึงตลาดหรือแหล่งที่คนไทยเขาซื้อไปทำไร่นาแล้ว มักจะมีสภาพที่โซจากการเดินทางระยะไกล ดังนั้นราคาซื้อขายได้อาจมีกำไรแค่ตัวละ 1-2 บาทเท่านั้นเอง คือเขาจะซื้อที่ราคาประมาณตัวละ 8-15 บาท แต่ถ้าตัวไหนที่มีสภาพสมบูรณ์ที่สุดแล้วราคาที่ชาวภาคกลางรับซื้อไปนั้นจะมีราคาสูงขึ้นหลายร้อยเท่าตัว เพราะเคยได้ยินนายฮ้อยคนที่เคยขายได้คู่ละ 1,500 บาททีเดียว ซึ่งคงมีไม่บ่อยนัก และเมื่อรับเงินแล้วจะนำเงินเหรียญที่ได้ (ยังไม่มีธนบัตร) ห่อรวมกันไว้ในผ้าแล้วรัดไว้ที่สะโพก แล้วใช้ผ้าขาวม้าพันรอบเอวอีกชั้นหนึ่งเพื่อป้องกันคนเห็นเงินและป้องกันเงินสิ้นไถลตกลงพื้นได้ด้วย

แต่แต่ละครั้งใช้เวลาในการเดินทางทั้งหมดประมาณ 1-2 เดือน และใช้เวลาเดินทางขึ้นรถไฟจากกรุงเทพฯ ลงที่สถานีบ้านไผ่ ใช้เวลา 2 วัน จากนั้นเดินลัดเลาะมาตามป่าผ่านทางอำเภอบรบือ วาปีปทุม ถึงสุวรรณภูมิและกลับถึงบ้านในที่สุด ขากลับใช้เวลาทั้งสิ้นประมาณเกือบๆ 2 สัปดาห์

ดาชาญใช้เวลาอยู่ 2 ปี กับการเป็นนายฮ้อย ออกเดินทางตอนควายขายที่ปราจีนบุรี ทั้งหมด 2 ครั้งคือเดินทางปีละ 1 ครั้ง จึงเลิกอาชีพแห่งศักดิ์ศรีและความไฝ่ฝันของคนหนุ่มในสมัยนั้นลง ด้วยผลลัพธ์คือความผิดหวังกับการขาดทุน ไม่มีเงินเก็บ ไม่ได้ที่นาตามที่ต้องการ และถึงแม้จะทำให้ความคาดหวังทั้งหมดหับหายไป แต่การเป็นนายฮ้อยก็ยังให้ในสิ่งที่เขาต้องการและไฝ่ฝันอยู่ตลอดมานั่นคือ การมีโอกาสได้ทำงานในสิ่งที่ชอบและรักในอาชีพความเป็น...นายฮ้อย" ดาชาญ อาจหาญ กล่าวอย่างภูมิใจก่อนที่จะขอลากลับไปทานข้าวร่วมกับหลานๆ ที่บ้านต่อไป

“ป่าคำใหญ่คำขวาง” ห้องเรียนความหลากหลายทางชีวภาพ

มีหลายคนเคยตั้งคำถามว่า “ป่าคือชีวิตของชาวบ้านอย่างไร ?” สำหรับชาวบ้านผู้อาศัยอยู่ท่ามกลางผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่อุดมสมบูรณ์แห่งนี้คงตอบได้ไม่ยาก ทั้งนี้เพราะระบบของวิถีทางแห่งการดำรงนแสงหาอยู่หากินของชาวบ้านผู้ใกล้ชิด และผูกพันกับผืนป่าโคกคำใหญ่ คำขวางนั้น แทบจะเรียกได้ว่าตัดกันไม่ขาดจากวงจรและวัตรปฏิบัติของชาวบ้าน เริ่มตั้งแต่ในช่วงเช้าก่อนตะวันรุ่งจะแลเห็นภาพกิจกรรมที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของการหาอยู่หากิน ได้อย่างเด่นชัด ภาพของพ่อ แม่ ลูกและญาติมิตรถือ “กะด้า” หรือตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่ที่ชาวบ้านจักสานทำใช้เองไปใส่ และเก็บเอาผลิตผลธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมากมายหลากหลายท่ามกลางป่าโคก ไผ่ยังไม่จิก ดันเต็ง ไผ่บาก ดันกะยอม ดันยาง ดันดินเป็ด ดันพลวง ดันค้อ ไม้แต้ ไม้เค็ง ฯลฯ

ซึ่งเป็นผืนป่าโคกอันอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารของผู้คนและสรรพสัตว์นานาชนิด ได้อยู่อาศัยแห่งนี้ ยังมีทั้งพืช ผัก ผลไม้ สัตว์เล็กสัตว์น้อยและอาหารของป่าอื่น ๆ เช่น อาหารจำพวกเห็ดที่พบมากที่สุดและมีขึ้นทั่วอาณาบริเวณ ได้แก่ เห็ดแดง เห็ดขาวโค เห็ดขนขาว เห็ดเผาะ เห็ดระโงก เห็ดก่อเห็ดปลวก เห็ดโคน เป็นต้น ส่วนอาหารจำพวกสัตว์ที่พบในป่าโคก

เช่น แมงจักจั่น แมงแคง แมงกิ้งก่า แมงกิ้งก่าแดง จิ้งหรีด แมงกิ้งก่า กิ้งก่า และแยะ กระรอก กระต่าย ไก่ป่า งูหลาม กระแต ไชมัดแดง เป็นต้น และมีอีกหลากหลายสรรพสิ่งมีชีวิตที่ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยเพื่อดำรงอยู่ไว้ซึ่งชาติพันธุ์ของตนสืบไป ดังตารางที่ที่นำเสนอความหลากหลายของสรรพสิ่งที่พบได้ในป่าโคกจากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์เป็นประจำ

ตารางที่ 9 แสดงชื่อพันธุ์ไม้ที่พบได้ในผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวาง²

ชื่อต้นไม้ / พืชผัก	ลักษณะของพันธุ์พืช	การใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน
ไม้เต็ง	ไม้ยืนต้น	ทำไม้กระดานพื้นบ้าน
รัง	ไม้ยืนต้น	ทำไม้กระดานพื้นบ้าน
จิก	ไม้ยืนต้น	เสารั้วรอบบ้าน / ฟืน
มะค่าโมง	ไม้ยืนต้น	ทำกลองเพลพระ / ประตูปอสถ์วัด
จิว	ไม้ยืนต้น	จิวแห้งคลุกน้ำมันยางทำขี้ได้
ประดู่	ไม้ยืนต้น	สร้างบ้านเรือน
แดง	ไม้ยืนต้น	สร้างบ้านเรือน / วัสดุสร้างบ้าน
ยาง	ไม้ยืนต้น	เจาะเอาน้ำมันยางทำขี้ได้/บ้าน
ค้อ	ไม้ยืนต้น	เผาถ่าน / เก็บกินลูก
แต้	ไม้ยืนต้น	เผาถ่าน
ข่อย	ไม้ยืนต้น	ทำขอบสวิง / ทำชากระติบข้าว
มะตูม	ไม้ยืนต้น	ยาสมุนไพรแก้กระหาย
ตะแบก	ไม้ยืนต้น	ไม้กระดานปูพื้นบ้าน
สะแบง(ยางนา)	ไม้ยืนต้น	เจาะเอาน้ำมันมาทำขี้ได้
หว่า	ไม้ยืนต้น	กินลูก / ทำฟืน / เผาถ่าน
มะม่วงป่า	ไม้ยืนต้น	กินลูก / ทำฟืน / เผาถ่าน
เค็ง	ไม้ยืนต้น	กินลูก / ทำฟืน / เผาถ่าน
ตะโก	ไม้ยืนต้น	กินลูก / ทำฟืน / เผาถ่าน
ผักหวาน	ไม้ยืนต้น	เก็บยอดอ่อนเป็นอาหาร
หญ้าเพ็ก	ไม้ล้มลุก	อาหารของวัว – ควาย
เบ็น	ไม้ยืนต้น	กินลูกสุก
ขี้เหล็ก	ไม้ยืนต้น	เก็บยอดอ่อนแคงเป็นอาหาร
มะกอก	ไม้ยืนต้น	ใช้ลูกสุกประกอบอาหาร
กระโดน	ไม้ยืนต้น	เก็บยอดอ่อนกินสดน้ำพริก / ปั่น
กะยอม(กะยอม)	ไม้ยืนต้น	ทำกระดานปูพื้นบ้าน / ถ่าน
กุน	ไม้ยืนต้น	ใช้ใบประกอบพิธีกรรมความเชื่อของคนอีสาน

² จากคำบอกเล่าของกลุ่มชาวบ้านหนองหมื่นถ่าน / กลุ่มค้าขายปากทาง / ชาวบ้านหนองกุงใหญ่

ตารางที่ 9 แสดงชื่อพันธุ์ไม้ที่พบได้ในผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวาง (ต่อ)

ชื่อต้นไม้ / พืชผัก	ลักษณะของพันธุ์พืช	การใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน
ขนุนใหญ่ป่า	ไม้ยืนต้น	กินลูก / ทำฟืน / เผาถ่าน
เหียง	ไม้ยืนต้น	ทำฟืน / เผาถ่าน
พลวง	ไม้ยืนต้น	ทำฟืน / เผาถ่าน / สร้างบ้าน
ไผ่ป่า	ไม้ยืนต้น	กินหน่ออ่อน / ล้อมรั้วสวนครัว
ดินเบ็ด(สัดบรรณ)	ไม้ยืนต้น	ทำหีบโลงศพ
ผักหนาม	ไม้ล้มลุก	ยอดอ่อนกินกับซุบหน่อไม้ และป่นปลา
หมากผีพวน	ไม้ล้มลุก	กินลูกดิบอ่อนทำเป็นเมี่ยง
เครือกอซอ(ตะบองเพชร)	ไม้ล้มลุก	สมุนไพรมัดมัลลความความดันโลหิตสูง
หมากน็ดป่า(สับประดป่า)	ไม้ล้มลุก	กินลูกสุกหรือดิบก็ได้
หน่อใจด	ไม้ยืนต้น	ใช้หน่ออ่อนแกงใส่เห็ด/แมงกีนูนหรือไข่มดแดง
กะทือ(อือทือ)	ไม้ล้มลุก	ใช้ลำต้นกินเป็นเครื่องเคียงร่วมกับซุบหน่อไม้ และใช้ดอกและหน่ออ่อนต้มกินกับป่น ปลา/ ก้อย
ผักสาบ	ไม้ล้มลุก	ใช้ยอดหรือลูกอ่อนต้มกิน จะมีรสขมนิดๆ กินกับ น้ำพริกหรือป่นปลา ป่นเขียด ฯลฯ
ติ้ว	ไม้ยืนต้น	ใช้ยอดอ่อนหรือดอกต้มซุบหรือใส่ต้มยำปลาช่อน มีรสเปรี้ยว
สะเดา	ไม้ยืนต้น	ใช้ยอดอ่อนหรือดอกกินกับปลา / ป่น และใช้เป็น ยาจุนไล่แมลงศัตรูพืช
ดอกกระเจียวขาว	ไม้ล้มลุก	ใช้ดอกต้มเป็นผักจิ้มน้ำพริกและทำซุบใส่ผักติ้ว
หว้านตูปหมูป	ไม้ล้มลุก	ใช้ใบอ่อนกินแก้มท้องอืด
เครือตดหมา	ไม้ล้มลุก	ใช้หัวแก่โขลกแช่น้ำทำข้าวเกรียบในงานบุญพะ เหวดของชาวบ้าน
ขี้เหล็กสาร	ไม้ยืนต้น	สมุนไพรม
ผักกูดง	ไม้ล้มลุก	ยอดอ่อนกินสดกับปลา / ก้อย / แจ่วบอง / ซุป
เครือย่านาง	ไม้ล้มลุก	เก็บใบแก่คั้นเอาน้ำมีสีเขียวทำเป็นน้ำแกงหน่อไม้
ขี้หนู	ไม้ยืนต้น	ทำฟืน
เครือหมาน้อย	ไม้ล้มลุก	เก็บใบแก่คั้นน้ำปรุงร่วมกับป่นปลา มีลักษณะ คล้ายวุ้นกินแก้มใน
ผักก้านตรง(ผักหวานบ้าน)	ไม้ยืนต้น	ยอดอ่อนต้ม ลวกหรือนึ่งกินกับป่นปลา / เขียด ปลา นึ่งปลาและแกงอ่อมได้
ผักก้านจ้อง	ไม้ล้มลุก	ใช้ยอดอ่อนกินสดกับปลา / ก้อย / ส้มตำ และถ้านำย่างไฟกินกับแจ่วบองและป่น

ตารางที่ 9 แสดงชื่อพันธุ์ไม้ที่พบได้ในผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวาง (ต่อ)

ชื่อต้นไม้ / พืชผัก	ลักษณะของพันธุ์พืช	การใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน
ต้นแคบ้าน	ไม้ยืนต้น	นำดอก ใบอ่อน ยอดอ่อนต้ม ลวกหรือหนึ่ง กินกับ ปัน / แจ่วบอง / นึ่งปลา / น้ำพริกต่างๆ
หมางูเงี้ยว	ไม้ล้มลุก	ใช้ผลต้มให้สุกกินกับปัน/ แจ่วบองหรือนำไปนึ่งกิน
อีลอก	ไม้ล้มลุก	อาหาร
คันจ้อง	ไม้พุ่ม	สมุนไพร / ทำฟืน
คิงไฟนกคุ้ม	ไม้ล้มลุก	สมุนไพร
เครือชูด	ไม้เถา	สมุนไพร / เครื่องใช้การจักสาน
เครือผักสาบ	ไม้เถา	อาหาร / สมุนไพร
เครืออีตะโกย	ไม้เถา	อาหาร / สมุนไพร
หวาย	ไม้ยืนต้น	เฟอร์นิเจอร์ / อาหาร
หญ้าคา	หญ้า	สมุนไพร / สร้างบ้าน
หญ้าแฝก	หญ้า	สมุนไพร / สร้างบ้าน
หญ้าหน่อง	หญ้า	สมุนไพร / สร้างบ้าน
หญ้าแห้วหมู	ไม้ล้มลุก	สมุนไพร
ตะโก	ไม้ยืนต้น	สมุนไพร / อาหาร / สร้างบ้าน
ตาไก่	ไม้พุ่มกึ่งยืนต้นขนาดเล็ก	สมุนไพร
ติ้วแดง	ไม้ยืนต้น	อาหาร / สมุนไพร / ทำฟืน
ส้มอ	ไม้ยืนต้น	อาหาร / สมุนไพร / ทำฟืน
ผักกะแยง	ไม้ล้มลุก	มีกลิ่นหอมใช้ทั้งต้นทานสดหรือลวกกินกับปันปลา ปันเขียดหรือใส่แกงอ่อมต่างๆ
ต้นแต้	ไม้ยืนต้น	ก่อสร้าง / เฟอร์นิเจอร์ / ทำฟืน
ต้นท่ม	ไม้ยืนต้น	ทำฟืน
ผักกะเสด(กระถิน)	ไม้ยืนต้น	ยอดและฝักอ่อนกินสด กินกับส้มตำ ลาบ ก้อย
เบ็น	ไม้พุ่ม	อาหาร / ทำฟืน
ประดู่	ไม้ยืนต้น	สร้างบ้าน / เฟอร์นิเจอร์
ผักหวานป่า	ไม้พุ่ม	อาหาร / ทำฟืน
พันชาด	ไม้ยืนต้น	ทำฟืน / สร้างบ้าน
มะขามป้อม	ไม้ยืนต้น	อาหาร / สมุนไพร / ทำฟืน
มะม่วงป่า	ไม้ยืนต้น	อาหาร / ทำฟืน / เฟอร์นิเจอร์
ส้มเสี้ยว	ไม้ยืนต้น	สมุนไพร / ทำฟืน
สีดาโคก	ไม้พุ่มกึ่งยืนต้นขนาดเล็ก	เครื่องมือก่อสร้าง / ทำฟืน
สะแบง	ไม้ยืนต้น	สร้างบ้าน / เฟอร์นิเจอร์ / ฟืน

ตารางที่ 10 แสดงชื่อแมลงและสัตว์ที่พบในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง³

ชื่อแมลงหรือสัตว์ที่พบ	ลักษณะของการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน
แมงกิ้งกูดแดง	คว่ำ / ทอด / แกงใส่หน่อไม้ / ตำใส่มะม่วง
แมงกิ้งกูดหม่น	คว่ำ / ทอด / แกงใส่หน่อไม้ / ตำใส่มะม่วง
แมงกิ้งกูดช้าง	คว่ำ / ทอด / แกงใส่หน่อไม้ / ตำใส่มะม่วง
กระด่าย	เลี้ยงไว้ดูเล่น / อาหาร
นกเขา	แพร่กระจายพันธุ์พืช อาหาร ฟังเสียงขัน
พังพอน	กำจัดแมลงศัตรูพืช
แลน	อาหาร
เต่า	นำไปปล่อยทำบุญเพื่อแก้เคล็ด
กิ้งก่า	อาหาร
งูเหลือม / เหา / หลาม	อาหาร
แย้	อาหาร
นกกด	ลาบนก / ทอด / บั้ง
มดแดง / แม่เป้ง	อาหาร สมุนไพร
ผึ้ง / ต่อ / แตน	อาหาร สมุนไพร
เขียดตะนา / กบ / อึ่ง	อาหาร
กระแต	แพร่กระจายพืชพันธุ์ อาหาร
ตุ๊กแก	สมุนไพร อาหาร
นกกระเต็น	อาหาร
นกแซงแซว	อาหาร
นกไถ่นา	อาหาร
นกกระปูด	เลี้ยงไว้ดูเล่น / แพร่กระจายพันธุ์พืช
นกเอี้ยง	เลี้ยงไว้ดูเล่น / กำจัดแมลง
จิ้งจั่น	กินสด / ทอด
แมงแกง	สัตว์เลี้ยงไว้ดูเล่น
งูสิงดง	คัมภีร์กับสุราขาว
งูสามเหลี่ยม	(กัดคนตายได้)
งูหลักควาย	(กัดคนตายได้ จะชูก่อเหมือนหลักมัดเชือกควาย)
งูปลา	(เรียกปลาไหลทอง)ทอดกิน
กระแต	ส่งขาย / ไว้เป็นสัตว์เลี้ยงดูเล่น
ไข่มดแดง	กินสด / ใส่ทอดไข่ / ใส่แกงหน่อไม้-ผักหวาน / ชุป / ก้อยไข่มดแดง

³ จากคำบอกเล่าของกลุ่มชาวบ้านหนองหมื่นถ่าน / กลุ่มค้าขายปากทาง / ชาวบ้านหนองกุงใหญ่

ตารางที่ 11 แสดงชื่อเห็ดที่พบเห็นในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง⁴

ชื่อเห็ด	ลักษณะหรือสีของเห็ด	การใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน
เห็ดระโงก	มีสีเหลือง / สีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดข้าวไค	มีสีเขียวหม่น(สีแสด) / สีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดขอน	มักขึ้นตามขอนไม้ผุ	ประกอบอาหาร
เห็ดโคน(เห็ดปลวก)	มักขึ้นตามโคนดิน/โพนปลวก	ประกอบอาหาร
เห็ดไม้แดง	มักพบบริเวณต้นชาด(ต้นชาด)	ประกอบอาหาร
เห็ดมันปู	มักขึ้นอยู่ตามต้นมันปู	ประกอบอาหาร
เห็ดถ่าน	มีสีดำ	ประกอบอาหาร
เห็ดแดง	มีสีแดง	ประกอบอาหาร
เห็ดห้าฟาน	มีสีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดเผาะ	หลังไฟไหม้ป่าจะเกิดมาก	ประกอบอาหาร
เห็ดชั้นโคน(หลินจือ)	ขึ้นตามต้นจิกและต้นฉำฉา	ประกอบอาหาร
เห็ดตับเต่า	สีเทาดำ	ประกอบอาหาร
เห็ดนางซ้อง	สีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดข้าวไค	มีสีขาวนวล	ประกอบอาหาร
เห็ดหนาด	สีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดไส้เดือน (เห็ดขี้ไก่เดือน)	ยาวเรียวคล้ายไส้เดือน	ประกอบอาหาร
เห็ดปลวกไก่อ้อย	มีขนาดเล็ก สีขาวเหลือง	ประกอบอาหาร
เห็ดหูหนู	คล้ายใบหูของหนู	ประกอบอาหาร
เห็ดเผิงไซ	สีขาวแกมเหลืองครีม	ประกอบอาหาร
เห็ดเผิงหวาน	สีออกเหลือง	ประกอบอาหาร
เห็ดเผิงนกยูง	มีหลายสีคล้ายหางนกยูง	ประกอบอาหาร
เห็ดข้าวไค	มีสีขาวนวล	ประกอบอาหาร
เห็ดไผ่	มักขึ้นตามกอไผ่รก	ประกอบอาหาร
เห็ดทา	มีสีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดดาป้อ	สีขาว	ประกอบอาหาร
เห็ดขอนขาว	มีสีขาวขึ้นตามขอนไม้ผุๆ	ประกอบอาหาร
เห็ดเหลืองจืด	สีเหลืองแกมแสด	ประกอบอาหาร
เห็ดแดงก่อ	มีสีแดง	ประกอบอาหาร
เห็ดดาโล่	สีเหมือนตาของวัว	ประกอบอาหาร
เห็ดเผาะหม่อม	มีสีขาว	ประกอบอาหาร

⁴ จากคำบอกเล่าของกลุ่มชาวบ้านหนองหมื่นถ่าน / กลุ่มค้าขายปากทาง / ชาวบ้านหนองกุงใหญ่ / บ้านหนองยาง

ผลิตผลทรัพยากรจากป่าโคกที่ได้เก็บเกี่ยวจัดหานั้น ส่วนใหญ่ก็เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและญาติพี่น้องกันเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาได้มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันไปตามตลาดย่อยในชนบท หรือตลาดในชุมชนเมือง เราจึงมักเห็นผลิตผลพืชพันธุ์ป่าวางขายอยู่บริเวณหน้าร้านขายของป่าตรงปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่าน ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสภาพที่เกิดขึ้นในแต่ละฤดูกาลเป็นต้นว่า ฤดูฝนจะมีเห็ดนานาชนิดและมีแมลงบางประเภท หรือพืชผักบางชนิด เป็นต้น ส่วนในช่วงฤดูร้อนจะมีสัตว์เลื้อยคลาน พวกแ้ว แมลง ไข่มดแดง น้ำผึ้ง เป็นจำนวนมาก และเมื่อถึงช่วงฤดูหนาวมีแมลงอีกบางประเภท และพืชผักชนิดที่แตกต่างกับในฤดูร้อนและฤดูฝน อาจกล่าวได้ว่า ผลิตผลป่าในรอบปีนั้นจะมีต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนไปตามสภาพลมฟ้าอากาศ

ระบบพึ่งพาป่าโคกของชาวบ้านและชุมชนรอบป่า

นับเนื่องมาแต่อดีตกาล ชาวชนบทอีสานของไทยมีวิถีชีวิตที่กลมกลืนเข้ากับธรรมชาติ โดยใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ใกล้หมู่บ้านมาช่วยในการดำรงชีวิต ผืนป่าโคกที่กว้างใหญ่ไพศาลแห่งนี้เปรียบเสมือนเป็นซูเปอร์มาร์เก็ตของชาวบ้านทุก ๆ คน เพราะมีทุกอย่างที่เขายากจะได้ ก็สามารถเข้าป่าเพื่อหาอาหารการกินได้ บ้างหาไม้ฟืนทำถ่านใช้หุงต้มในครัวเรือนได้ บ้างหาของป่าเพื่อนำไปปรุงเป็นอาหารเลี้ยงครอบครัว บ้างนำผึ้งว่าว-ควายออกเลี้ยง เป็นต้น ด้วยความที่ผืนป่าโคกมีประโยชน์อันเนืองแน่นต่อชาวบ้าน ดังนั้น ชาวบ้านจึงหวงแหนและรักในความเป็นป่าที่พวกเขาสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบชาวบ้าน ๆ ได้ โดยไม่คิดทำลายผืนป่าของตนลงไป เพราะว่าถ้าผืนทำลายป่าก็เท่ากับเป็นการทำลายแหล่งอาหารของตนเองและชุมชนด้วย และเมื่อทำการศึกษาดังภูมิประเทศโดยรอบของป่าโคกคำใหญ่คำขวาง⁵ อันมีอาณาเขตของผืนป่าที่เกี่ยวข้องเหมือนเป็นผืนป่าเดียวกัน กับป่าโคกอุโมงค์หนองแขว⁶ พบว่ามีชาวบ้านอีกหลายชุมชนที่เข้าใช้ประโยชน์จากผืนป่าแห่งนี้ร่วมกัน นับตั้งแต่ยุคของการเข้ามาตั้งบ้านเรือนอาศัยในระยะแรกกระทั่งทุกวันนี้ที่ชาวบ้านแทบทุกครอบครัว ที่มีวิถีชีวิตการหาอยู่หากินที่ผูกพันกับระบบนิเวศแห่งความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าว

บ้านหนองหมื่นถ่าน ต.หนองหมื่นถ่าน อ.อาจสามารถ เป็นชุมชนขนาดใหญ่และตั้งอยู่ท่ามกลางผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวาง โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เข้ามาหาอยู่หากินและพึ่งพากับระบบธรรมชาติ เมื่ออาหารหรือของป่าเหล่านั้นเหลือกินภายในครอบครัวและจากการให้ญาติมิตรแล้ว จึงจะมีการนำอาหารป่าและของป่าเร่ขายในหมู่บ้านเสียก่อน และถ้ามีมากจึงจะนำมาวางขายที่ตลาดปากทาง

⁵ สมัยก่อนเรียก "ป่าคำขวาง" ตามคำบอกเล่า หมายถึงบริเวณน้ำคำน้ำซับที่มีผิวดินเขี้ยว ต่อมานายเฮิน ศรีบุญญ (กะจั่ว) เปลี่ยนเรียกชื่อป่าว่า "ป่าคำใหญ่" เพื่อเป็นสิริมงคล แต่ชาวบ้านมักเรียกชื่อรวมกันเป็น "ป่าคำใหญ่คำขวาง"

⁶ ผืนป่ากรกที่บดินเข้าไปมีดครึ้มเหมือนอยู่ในอุโมงค์และในป่ามีหนองน้ำซับ ชาวบ้านเรียกรวมๆ กันว่า "ป่าอุโมงค์หนองแขว"

บ้านหนองยาง ต.หนองหมื่นถ่าน อ.อาจสามารถ ถัดจากบ้านหนองหมื่นถ่านทางด้านทิศเหนือประมาณ 1 กิโลเมตร จะเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านหนองยางซึ่งเป็นชุมชนขนาดกลางที่มีชาวบ้านอาศัยตั้งบ้านอยู่กลางป่าโคก ปัจจุบันมีผู้คนอาศัยอยู่ 108 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 485 คน และมีผู้นำชุมชนคือ นายวิสาร สิมสีแก้ว

ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าเมื่อครั้งที่กลุ่มคณะเดียวกันกับท่านปู่เมืองปาก ท้อพยพหนีภัยแล้งมาจากบ้านหนองแล้งนั้น ส่วนหนึ่งได้เลือกทำเลที่ตั้งบริเวณบ้านหนองหมื่นถ่านเพื่อตั้งบ้าน และผู้คนอีกส่วนหนึ่งได้เลือกเอาทำเลที่ตั้งบ้านหนองยางในปัจจุบันเพื่อเป็นที่ตั้งบ้านนับแต่นั้นมา

บ้านยางเดี่ยว ต.โพธิ์ใหญ่ อ.พนมไพร ห่างจากบ้านหนองหมื่นถ่านไปทางทิศตะวันออกประมาณ 3 กิโลเมตร ซึ่งการเดินทางต้องผ่านพื้นที่ทุ่งนาและป่าโคกจะถึงชุมชนขนาดเล็กคือบ้านยางเดี่ยว มีจำนวนประชากรเพียง 83 หลังคาเรือน ผู้ใหญ่บ้านคือนายประจัน เนียมนาค

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในผืนป่าโคกค้าใหญ่ค้าขวางเกือบทุกวัน ทั้งนี้ในช่วงที่เห็ดยังไม่ออกจะไม่พบแม่ค้าของป่าที่มาจากบ้านยางเดี่ยวเลย แต่เมื่อถึงช่วงฤดูเห็ดออกจะมีพ่อค้าแม่ค้านำเห็ดที่เก็บได้มาวางขายร่วมกับแม่ค้าจากชุมชนอื่นๆ ด้วย

ภาพที่ 71 “ความอยู่รอดอาจได้มาพร้อมๆ กับการทำลาย”

บ้านโพธิ์ใหญ่ ต.โพธิ์ใหญ่ อ.พนมไพร ชุมชนขนาดใหญ่ตั้งอยู่ติดกับถนนสายอำเภออาจสามารถ – อำเภอพนมไพร โดยตั้งอยู่ระหว่างกิโลเมตรที่ 50 – 51 จากจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางป่าโคกแห่งนี้ มีประชากรอาศัยอยู่รวมกันกว่า 450 ครัวเรือน ผู้คนกว่า 2,300 คน แต่เกือบทั้งหมดยังประสบปัญหาเรื่องของการมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะทางราชการยังไม่ออกเอกสารสิทธิ์ใดๆ ให้แก่ชาวบ้านเลยในปัจจุบัน

เมื่อสมัย 80 ปีก่อนจะมีต้นโพธิ์และต้นยางยืนต้นสูงตระหง่านอยู่หลายร้อยต้น แต่เมื่อมีผู้คนเข้าอพยพมาจากบ้านยางเดี่ยว (ที่อยู่ป่าลึกไปจากถนนประมาณ 3 กิโลเมตร) เพื่อมาอาศัยอยู่มารวมทั้งได้รับการพัฒนาถนนหนทางแล้วต้นไม้เหล่านั้นจึงถูกตัดโค่นลงเกือบหมดที่อยู่รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเข้าใช้ประโยชน์จากผืนป่าใหญ่อุ้มอ้อม ที่นับว่าเป็นผืนป่าเดียวกันอีกด้วย

บ้านหนองแวง ต.โพธิ์ใหญ่ อ.พนมไพร อีกหนึ่งชุมชนที่ชาวบ้านทุกๆ ครั้วเรือนได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่ในผืนป่าโคกอุ้มอ้อมหนองแวงที่เชื่อมต่อกับป่าโคกคำใหญ่คำขวางอยู่แทบทุกวัน ซึ่งผืนป่าที่เชื่อมกันเสมือนเป็นป่าผืนเดียวกันคือ ป่าอุ้มอ้อม-หนองแวง

บ้านหนองแวงตั้งอยู่ห่างจากบ้านหนองหมื่นถ่านออกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 6 กิโลเมตร มี 106 ครัวเรือน ชาวบ้านทั้งหมด 447 คน และมีพื้นที่ทำการเกษตรรอบหมู่บ้านประมาณ 150 ไร่ และจากคำบอกเล่าถึงประวัติที่มาของชุมชนทราบว่า เมื่อประมาณ 100 ปีก่อนเกิดมีไฟไหม้ใหญ่และเกิดโรคระบาดใหญ่ที่ชุมชนบ้านหนองทุ่งใหญ่ซึ่งมีคนคนล้มตายจำนวนมาก ดังนั้นผู้เผ่าดาจ้อยจึงได้ชักชวนญาติพี่น้องประมาณ 12 ครอบครัวเพื่ออพยพหนีออกมาเพื่อมาตั้งชุมชนที่อยู่แห่งใหม่ และตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นเรียกว่าบ้านดาจ้อย

ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ.2495 ทางราชการเข้ามาสำรวจป่าและแหล่งน้ำพบว่าบริเวณป่ารอบหมู่บ้านมีแหล่งน้ำธรรมชาติกระจายอยู่ ซึ่งคนโบราณเรียกแหล่งน้ำซับเหล่านั้นว่า น้ำแวง ด้วยเพราะลักษณะของการไหลซึมของน้ำจะแวงออก หรือกว้างออกเรื่อย ๆ ดังนั้นทางราชการจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านหนองแวงตามชื่อหนองน้ำที่พบเห็นดังกล่าว

บ้านหนองทุ่งใหญ่ ต.โพธิ์ใหญ่ อ.พนมไพร ชุมชนที่ตั้งอยู่ตรงข้ามฟากถนนทางด้านทิศตะวันออกของบ้านหนองหมื่นถ่าน ประมาณ 6 กิโลเมตรจะเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านหนองทุ่งใหญ่ โดยชุมชนแห่งนี้มีจำนวน 131 ครัวเรือน แยกเป็นหญิง 641 คน และชาย 318 คน และมีพื้นที่ทำนาและพื้นที่ป่าอยู่หากินประมาณ 2,500 ไร่

ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า ประมาณ 150-200 ปีก่อน ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาตั้งบ้านช่วงแรกๆ นั้นจะตั้งชื่อแหล่งที่อาศัยแห่งนี้ว่า บ้านหนองหัวช้าง เพราะด้านทิศเหนือของหมู่บ้านมีหนองน้ำอยู่ 1 แห่ง ซึ่งในสมัยนั้นมักจะมีช้างหลายเชือกที่เดินออกมาจากป่าเพื่อมาดื่มน้ำที่หนองน้ำแห่งนี้ ชาวบ้านในสมัยนั้นจึงเรียกชื่อหนองน้ำว่าหนองหัวช้าง และเรียกชื่อหมู่บ้านตามชื่อหนองน้ำด้วย ครั้นต่อมาเมื่อช่วงปี พ.ศ.2495 ทางราชการเข้ามาสำรวจผืนป่าและแหล่งน้ำ และพบว่าหนองน้ำแห่งนี้มีต้นกุงยืนต้นอยู่รอบบริเวณสระหลายร้อยต้น ดังนั้นจึงได้เปลี่ยนและเรียกชื่อหมู่บ้านและหนองน้ำนี้ว่า หนองกุงใหญ่ นับแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีป่าจะอาศัยป่าเป็นแหล่งรายได้ อาหาร ที่อยู่อาศัย เชื้อเพลิง และยารักษาโรค การพึ่งพิงป่าจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับที่ตั้งของหมู่บ้านว่าอยู่ใกล้ป่าหรือไกลจากป่า โดยทั่วไปหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ป่ามักจะพึ่งพิงป่ามากกว่าหมู่บ้านที่อยู่ไกลออกไป สำหรับรายละเอียดของการพึ่งพิงป่าของหมู่บ้านใกล้ป่าและหมู่บ้านไกลป่ามีดังนี้

ชาวบ้านกับวิถีพึ่งพาอาศัยป่า

ชาวบ้านหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านหนองหมื่นถ่าน บ้านหนองยาง บ้านยางเดี่ยว บ้านหนองแวง บ้านโพธิ์ใหญ่ บ้านหนองกุงใหญ่ เป็นต้น ได้พึ่งพิงอาหารจากป่ามาตั้งแต่บรรพบุรุษ นับเนื่องหลายปีจวบจนถึงปัจจุบัน แหล่งอาหารจากป่าแบ่งได้เป็น 2 แหล่งใหญ่ ดังนี้

1. บริเวณหัวไร่ปลายนาหรือโคก พื้นที่บริเวณนี้ในอดีตเป็นป่าแต่ถูกทำลาย ปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นนามีต้นไม้ขึ้นอยู่ประปราย ยกตัวอย่างเช่น ต้นเพ็ก ต้นสเบง ต้นเต็ง ต้นรัง บริเวณนี้ในอดีตอุดมไปด้วยพืชพันธุ์และสัตว์ป่า แต่ปัจจุบันพืชพันธุ์และสัตว์ป่าบริเวณนี้ลดน้อยลง ดังนั้นบริเวณนี้จึงเป็นแหล่งของพืชผักเสียเป็นส่วนใหญ่ และอาหารจำพวกเห็ดแมลง และสัตว์ที่มีขนาดเล็กๆ เช่น มดแดง อึ่ง แอ้ และกิ้งก่า เป็นต้น ในปัจจุบันบริเวณหัวไร่ปลายนาหรือโคกส่วนใหญ่จะอยู่นอกเขตป่า

2. บริเวณดงหรือป่า หมายถึง บริเวณที่เริ่มจากโหล่นลึกเข้าไป ปัจจุบันบริเวณนี้อยู่ในเขตหวงห้าม ในอดีตบริเวณนี้รกครึ้มมาก เนื่องจากเป็นป่าหนาทึบ มีอาหารป่าต่างๆ อุดมสมบูรณ์มาก ปัจจุบันบริเวณนี้บางส่วนถูกทำลายให้เตียน บริเวณดงในปัจจุบันที่เป็นแหล่งอาหารจำแนกได้ 4 แหล่งใหญ่ๆ คือ

◆ คำ เป็นบริเวณที่มีน้ำขังหรือผุดขึ้นจากใต้ดินตลอดทั้งปี และบริเวณนี้พืชผักแมลง เห็ด และสัตว์ค่อนข้างชุกชุม โดยเฉพาะในช่วงฤดูร้อนและฤดูหนาว สัตว์ป่าจะใช้บริเวณเหล่านี้เป็นแหล่งน้ำ

◆ บริเวณที่มีห้วยเล็กๆ ไหลผ่าน จะมีพืชผักและสัตว์น้ำจำพวก ปู หิน หอย ปลา กุ้ง ผักหนาม ผักบุ้ง ผักสาบ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปหาอยู่หากินได้ตลอดทั้งปี

◆ พืชผักบริเวณทางเดินหรือบริเวณที่เคยทำไร่มันสำปะหลังหรือเป็นไร่นาทางการเกษตรอื่น ๆ เนื่องจากมีการบุกรุกทำลายป่า พืชผักบางชนิดถูกนำมาปลูก หรือเกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ ทำให้บริเวณทางเดินหรือบริเวณที่เคยทำไร่มันสำปะหลังมีพืชผัก เช่น มะละกอ มะม่วง หน่อไม้ ขิงข่า ตะเห็ดขาวไคร้ มะเขือ พริก มะกรูด ต้นหอม ผักกาด เป็นต้น

แม่ดวงจันทร์ เปรมสุข หนึ่งในนักหาของป่าเพื่อหาอยู่และหาขายเล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่า

“ในการหาอาหาร หญิงและชายวัยผู้ใหญ่มีหน้าที่หาอาหาร เพียงแต่แตกต่างกันที่ชนิดอาหารที่หาและบริเวณหาอาหาร ผู้หญิงมักจะหาอาหารบริเวณใกล้ๆ หมู่บ้าน เช่น โคก และโหล่น อาจจะไปคนเดียวหรือไปเป็นกลุ่ม บ้างก็ไปเป็นครอบครัวโดยพาลูกๆ ไปด้วยตัววันนั้นเป็นวันหยุดเรียน ซึ่งอาหารที่หาส่วนใหญ่จะเป็นพืชผัก เห็ด หน่อไม้ ไข่มดแดง และแมลง เวลาหาสัตว์น้ำมักใช้สวิงในการช้อนหา กุ้ง ปลาช่อน ส่วนผู้ชายมักหาอาหารบริเวณดงหรือโคกที่เข้าไปไกลหมู่บ้าน แต่ส่วนมากก็จะพาแม่บ้านของตนไปด้วย การหาอาหารมักจะเป็นการล่าสัตว์มากกว่าจะเก็บพืชผักเหมือนผู้หญิง นอกจากนี้ยังพบเห็นเห็ดหรือผักต่างๆ จึงจะเก็บติดมือมา นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการหาสัตว์น้ำ เช่น ปลา กบ เขียด อึ่ง แอ้ กิ้งก่า งู เป็นต้น

และการหาอาหารป่าของชาวบ้านในแถบนี้ ส่วนใหญ่จะนำมาบริโภคภายในครัวเรือนหรือนำไปให้ญาติพี่น้องเสียก่อนมากกว่าที่จะนำมาขาย นอกเสียจากว่าบังเอิญวันนั้นๆ หาได้มากจนเกินอยู่เกินกินแล้วจึงจะนำมาแบ่งขายให้กับเพื่อนบ้านด้วยกัน และขายให้กับชาวบ้านจากหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง หรือถ้าได้มากจริงๆ แล้วค่อยจะนำออกมาวางขายที่ตลาดขายของป่าซึ่งตั้งเป็นเพิงเล็กๆ ด้านหน้าปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่าน

แม่ยัง ทองโพธิ์ และแม่ทองดี โอภาส รวมทั้งกลุ่มแม่ค้า ที่มาวางขายของป่านานาชนิดบริเวณตลาดของป่าปากทางบ้านหนองหมื่นถ่าน เล่าให้รายละเอียดของวิถีการค้าขายให้ฟังว่า

“ปัจจุบันชาวบ้านสามารถหาอาหารจากแหล่งอาหารในผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางได้เกือบตลอดทั้งปียกตัวอย่าง เช่น เห็ดระโงก เห็ดแดง เห็ดท้าว เห็ดดิน เห็ดยาง เห็ดหาด เห็ดถ่าน เห็ดข้าวโค เห็ดข้าวเห็ดข้าวโค เห็ดปลวก เห็ดเผาะหวาน เห็ดเผาะเป็นต้น ชาวบ้านเก็บเห็ดเหล่านี้จากบริเวณโคกและโดยจะเก็บในช่วงที่เห็ดออกคือ เดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม หรือต้องดูฝนฟ้าถ้าตกมาเมื่อไรประกอบด้วยถ้ามีอากาศตอบอ้าวเพียงระยะเวลา 3 – 4 วัน เห็ดก็จะเริ่มออกตอนนั้นเลย”

บางครัวเรือนจะเก็บไว้กินภายในครอบครัว บางครัวเรือนเก็บมาเพื่อขาย ชาวบ้านที่มีฐานะค่อนข้างยากจนจะเก็บเห็ดมาขายโดยจะเก็บเห็ดได้ครั้งละประมาณ 2-5 กิโลกรัม ซึ่งเมื่อแบ่งใส่ห่อจะได้ประมาณ 10 – 30 กระทง ขายตามบ้านกระทงละ 5 บาท ในช่วงที่เห็ดเหล่านี้ออกออก ชาวบ้านกลุ่มที่ออกมาเพื่อหาเห็ดไปขาย จะออกไปเก็บเห็ดเกือบทุกวันหรือวันเว้นวันเป็นอย่างน้อย และถ้าตรงกับช่วงวันหยุดโรงเรียนก็จะมีแรงงานของสมาชิกในการออกหาเห็ดเพิ่มขึ้นอีกด้วย

และในอดีตชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้แนวเขตอาณาบริเวณของพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางนั้น นอกจากจะพึ่งพิงป่าโคกอันอุดมสมบูรณ์ในด้านอาหารการกินเป็นหลักแล้ว ชาวบ้านยังได้พึ่งพิงกับระบบทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ จากป่าโคก

◆ ไม้เพื่อการสร้างบ้าน

ชาวบ้านในชนบทอีสานสร้างบ้านเรือนจากไม้มาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษโดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนที่อยู่ใกล้ป่า ในระยะก่อนปิดป่าบ้านเกือบทุกหลังจะสร้างด้วยไม้ หรือถ้าเป็นครัวเรือนยากจนที่ฝายบ้านจะเป็นใบกุง ก็จะมีโครงสร้างบ้านเป็นไม้

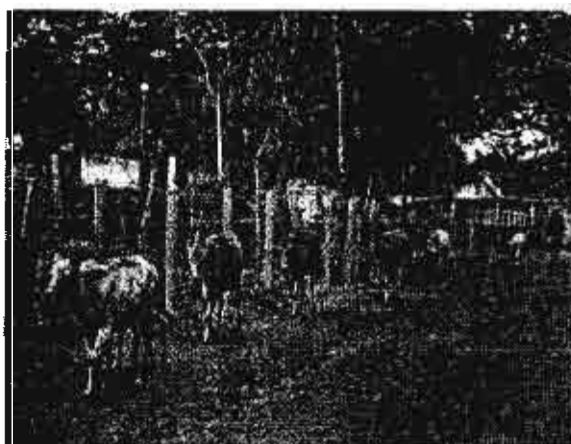
◆ ถ่านและไม้ฟืน

ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านใกล้ป่า ไม่ว่าจะมีฐานะรวย ปานกลาง หรือยากจน จะไปเก็บฟืนมาเผาถ่าน ไม้ที่ชาวบ้านเลือกใช้ในการเผาถ่าน ได้แก่ ไม้จิก ไม้รัง ไม้แดง เพราะไม้พวกนี้จะทำให้ถ่านกล้ำ (ติดไฟ) นาน ความร้อนสูง ในอดีตก่อนปิดป่าไม้มีมาก ชาวบ้านสามารถจะเลือกชนิดไม้มาเผาถ่านได้ แต่ภายหลังการปิดป่า ไม้หายากและชาวบ้านมีการหวงห้ามไม้ในที่ดินตนเอง ดังนั้นในปัจจุบัน ชาวบ้านจึงใช้ไม้ทุกชนิดในการเผาถ่าน โดยเลือกเอาไม้ที่แห้งแล้ว

♦ สมุนไพรและผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากป่า

ผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากป่า เช่น น้ำผึ้ง ครั่ง ชาวบ้านบางครัวเรือนมีรายได้จากการขายน้ำผึ้ง ซึ่งจะหาได้ในช่วงก่อนเกี่ยวข้าวประมาณต้นเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน โดยมีช่วงการหาได้ประมาณ 10 กว่าวัน โดยขายได้ปีละประมาณ 10 – 20 ขวด ราคาขวดละ 150 บาท บางครอบครัวเก็บครั่งมาเพื่อยาแนว (อุดรูรั้ว) ภาชนะกั้นน้ำรั้ว สำหรับสมุนไพรนั้นบางครัวเรือนจะเก็บสมุนไพรมาใช้หรือกินแก้อาการเจ็บปวดต่างๆ เช่น น้ำต้นตากวาง ต้มน้ำดื่มเพื่อแก้อาการปวดท้อง และแก้ปวดได้สารพัด เป็นต้น

เมื่อให้ชาวบ้านเรียงลำดับผลิตภัณฑ์จากที่ที่สำคัญต่อชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นครัวเรือนยากจนหรือครัวเรือนรวย มีความเห็นว่าพืชมะเขือเทศเป็นผลิตภัณฑ์จากป่าที่มีความสำคัญมากเป็นอันดับที่ 1 เพราะต้องใช้ทุกวันในการหุงต้ม สำหรับครัวเรือนที่มีฐานะค่อนข้างยากจนและพึ่งพิงป่าในด้านอาหาร มีความเห็นเพิ่มเติมว่าอาหารจากป่า เช่น เห็ดหน่อไม้ มีความสำคัญมากเช่นกัน โดยมีความสำคัญถัดมาจากพืชมะเขือเทศ

ภาพที่ 72 เข้าของทุกวันชาวบ้านจะดองสัตว์เลี้ยงปล่อยตามทุ่งนา

จากการศึกษาเชิงปริมาณโดยใช้แบบสัมภาษณ์เพื่อเปรียบเทียบจำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านใกล้เคียงป่าที่พึ่งพิงทรัพยากรต่างๆ จากป่าในช่วงก่อนและหลังปิดป่า (พ.ศ. 2529 และ 2534) พบว่า ครัวเรือนในหมู่บ้านใกล้เคียงป่าที่ไปเก็บไม้ พืชหรือถ่าน สมุนไพร และผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากป่าในช่วงหลังปิดป่ามีจำนวนลดลงมากกว่าก่อนปิดป่า ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าที่มีจำนวนครัวเรือนไปเก็บหาลดลงมากที่สุดคือ การเก็บไม้จากป่า ส่วนทรัพยากรจากป่าที่ครัวเรือนในหมู่บ้านใกล้เคียงป่าเก็บทุกครัวเรือนยังคงพึ่งพิงไม่ว่าจะก่อนหรือหลังปิดป่าคือ พืชหรือถ่าน ทุกครัวเรือนที่เคยตัดไม้จากป่ามีความเห็นว่า ภายหลังปิดป่าบริเวณไม้จากป่าที่ชาวบ้านไปเก็บหาปริมาณลดลง และเก็บทุกครัวเรือนที่ไปหาพืชหรือถ่านจากป่ามีความเห็นว่าภายหลังปิดป่าปริมาณพืชหรือถ่านจากป่ามีปริมาณลดลง

แม่หงษ์ ปัญโญ ชาวบ้านหนองกงใหญ่ ผู้มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับผืนป่ามาแต่เกิด เล่าให้ฟังว่า .."นอกจากป่าจะเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติแล้ว ป่ายังเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้าน นำผลผลิตจากป่ามาใช้ในการดำรงชีวิตด้วย ได้แก่

ไม้เพื่อการสร้างบ้าน

ชาวบ้านนำไม้มาใช้ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การนำไม้จากบริเวณป่าธรรมชาติจากป่าโคกมาใช้นั้นเกิดขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต ทั้งการนำดินแดง ดินยางมาทำเสาบ้านรวมทั้งทำเป็นแผ่นบุพื้นบ้านได้ด้วย เป็นต้น แต่เมื่อป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวางถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติพร้อม ๆ กับชาวบ้านเริ่มมีจิตสำนึกที่มาจากกระบวนการคิดสังเกต และตระหนักถึงผลดีและผลเสียเมื่อไม่มีป่า (ก่อน พ.ศ.2513 แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าประกาศช่วงปี พ.ศ.ใด) การนำไม้มาใช้ประโยชน์เพื่อการสร้างที่อยู่อาศัยถูกจำกัดมากขึ้นในทางปฏิบัติ ประกอบกับสภาพป่าถูกทำลายลงจนเป็นข้อจำกัดในการนำมาใช้ประโยชน์ ซึ่งในปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างสำนึกถึงคุณประโยชน์ของการช่วยกันรักษาป่าโคกให้คงอยู่ไว้ เพราะนอกจากจะช่วยทำให้ระบบธรรมชาติดำเนินไปอย่างสมดุลกันแล้ว ป่ายังเปรียบเสมือนชีวิตของพวกเขาด้วยเพราะเมื่อป่าหมด พวกเขาก็ตายได้จากการไม่มีอาหารในระบบการหาอยู่หากินที่ต้องพึ่งพาป่าโคกแห่งนี้นั่นเอง

ไม้ฟืน

ปกติแล้วชาวบ้านนิยมใช้ฟืนในการหุงต้มมากกว่าใช้ถ่าน เพราะสะดวกในการเตรียมและจัดหา การหาฟืนส่วนมากแล้วหาจากบริเวณใกล้บ้าน เช่น จากทุ่งนา จากป่าริมน้ำ และบริเวณป่าโคก สำหรับการเก็บหาไม้ฟืนเพื่อนำมาใช้ในการหุงหาอาหารในครัวเรือนนั้น ส่วนมากนิยมนำกิ่งไม้ที่ตายแล้วและมีขนาดไม่โตมากนัก คือมีขนาดของลำต้นหรือกิ่งนั้นๆ ประมาณเท่าท่อนแขนจะไม่ค่อยนิยมนำท่อนฟืนที่ใหญ่กว่านี้ เพราะลำบากในการขนถ่ายและเมื่อนำไปใช้งานติดไฟได้ยาก และสังเกตว่าในปัจจุบันชาวบ้านมีความเห็นว่าต้องออกไปหาไม้ฟืนเป็นระยะทางไกลกว่าในอดีต เพราะยิ่งป่าแห่งใดอยู่ใกล้ชุมชนการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าของชาวบ้านในผืนป่านั้นๆ ก็ทำได้ง่ายและมากเป็นเงาตามตัว และเมื่อประกอบกับมีการประกาศปิดป่าจากทางภาครัฐแล้ว การเก็บหาไม้ฟืนก็เคร่งครัดขึ้นอีกทั้งในด้านแหล่งหรือบริเวณที่จะหาไม้ฟืนได้ และจำนวนหรือปริมาณการเก็บหาในแต่ละครั้งจึงลดลงด้วย

ตัวยาสุมไพร

ในอดีตนั้นชาวบ้านนิยมออกหาเก็บสุมไพรจากป่าโคกเพื่อนำมาใช้รักษาหรือบรรเทาอาการของโรคต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันที่มีรัฐเข้ามาส่งเสริมระบบสาธารณสุข มีโรงพยาบาล สถานพยาบาล สถานอนามัย เป็นต้น จนทำให้บทบาทและความสำคัญของยาสมุนไพรที่ชาวบ้านเคยใช้ได้รับผลกระทบและจำนวนผู้ใช้ก็ลดลงด้วย แต่ถึงอย่างไรยังมิได้สนใจและใช้ตัวยาสุมไพรพื้นฐานบางชนิด เพื่อใช้รักษาโรคและอาการต่าง ๆ ได้ ยกตัวอย่างตัวยาโบราณที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหาเก็บได้ในพื้นที่ป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวาง เช่น

ต้นตาปลา นำใบและลำต้นต้มน้ำดื่มแก้ท้องอืด

ต้นตาไก่ นำลำต้นและรากต้มน้ำดื่ม แก้โรคบิดและรักษาโรคที่เกี่ยวกับไขข้อ

ต้นตากวาง ลำต้นและรากต้มน้ำดื่ม รักษาอาการของโรคภูมิแพ้และแก้ปวด

เครือขมิ้นและแก่นไม้แดง นำเนื้อไม้ต้มรวมกันเพื่อดื่ม แก้อาการเอ็นท้องขึ้นหรือแก้โรคท้องอืดท้องตึง

ต้นผากแดง นำลำต้นและรากต้มน้ำดื่มแก้อาการท้องอืดและบำรุงเลือดลม

ซึ่งจากการประเมินและสังเกต ชาวบ้านจะเรียงลำดับผลิตภัณฑ์จากป่าที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านพบว่าไม่ว่าจะมีฐานะดีหรือยากจน ต่างมีความเห็นว่าไม้พื้และถ่านมีความสำคัญมากที่สุด เพราะต้องใช้ทุกวันเกือบตลอดทั้งปี สำหรับครอบครัวที่มีฐานะยากจนที่ต้องหาอยู่หากินกับป่ามีความเห็นเพิ่มเติมว่าอาหารจากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ผัก แมลงและสัตว์ป่าต่าง ๆ มีความสำคัญรองลงมา เพราะถ้าปริมาณลดลงมากกว่านี้ก็ยากที่จะหาอยู่หากินหรือเพื่อหาขายได้ ซึ่งย่อมจะทำให้การดำรงวิถีชีวิตลำบากมากยิ่งขึ้น

ปัจจัยการใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

ในอดีตป่าโคกคำใหญ่คำขวาง เป็นป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ หนาทึบ ร่มครึ้มไปด้วยไม้ใหญ่มากมาย หลากหลายทั้งพันธุ์พืชและสัตว์ป่าต่าง ๆ ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านจึงเป็นเพียงการใช้เพื่อดำรงชีวิตประจำวัน โดยมีปริมาณการเก็บหาผลิตผลจากป่าไม่มากนัก ยังไม่ทำให้โครงสร้างของป่าเสื่อมโทรม ป่าโคกสามารถปรับสภาพดินและผลิตดอกออกผลให้คุณประโยชน์แก่ชาวบ้านได้อย่างสมบูรณ์และต่อเนื่อง

ครั้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2535-2540 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ภาครัฐได้เร่งระดมพัฒนาและยกระดับขีดความสามารถของชุมชนในด้านต่างๆ ให้สูงขึ้นบ้านเมืองที่เจริญขึ้น ท้องถิ่นเริ่มมีการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค การสาธารณสุข ไฟฟ้า ถนนหนทางจากตัวจังหวัดเชื่อมต่ออำเภอต่างๆ ได้โดยสะดวก ชุมชนจึงเริ่มมีการขยายตัวการไปมาหาสู่และระบบการค้าขายเริ่มมีมากและแผ่กว้างขึ้น ดังนั้นในเวลาต่อมาจึงเห็นว่าผลิตผลจากป่าเริ่มเป็นที่ต้องการของตลาดและคนเมืองมากขึ้น ตลอดจนการมีรถยนต์พาหนะที่สำคัญ เช่น รถยนต์ รถบรรทุก รถจักรยานยนต์ และการมีถนนลาดยางที่ตัดจากหมู่บ้านต่างๆ เชื่อมโยงกันซึ่งก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะตัดผ่านพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางด้วย

และผลสืบเนื่องจากนโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นการผลิตภาคเกษตรกรรมเพื่อส่งออกค้าขาย โดยผ่านกระบวนการพัฒนาของรัฐในรูปแบบต่างๆ เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา หรือระบบสาธารณูปโภค เป็นต้น ซึ่งจะเห็นว่าข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่ป่าไม้ในภาคอีสานพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2504 ภาคอีสานมีเนื้อที่ป่าประมาณร้อยละ 41.99 ของพื้นที่ทั้งภาค หรือมีพื้นที่ป่าประมาณ 44,315 ล้านไร่ ซึ่งยังถือว่าพื้นที่ป่าคงความอุดมสมบูรณ์และมีจำนวนมากพอที่จะสร้างดุลยภาพแก่ระบบนิเวศได้อย่างดี

ภาพที่ 73 ถึงแม้จะถูกตัดโค่น แต่เมื่อมีฝนตกลมไหล่น้ำนี้จะผลิตกออกป็นขึ้นได้เสมอ

แต่ในช่วงระยะเวลาเพียง 10–20 ปีต่อมา คือราวๆปี พ.ศ. 2515–2525 พื้นที่ป่าเหลือเพียงร้อยละ 15.33 ของพื้นที่ภาค ซึ่งการลดลงของพื้นที่ป่าโลกค่าใหญ่ค่าขวางก็มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาดังที่กล่าวด้วย ทั้งนี้เพราะมีกลุ่มนายทุนใหญ่เข้ามาตัดต้นไม้ในป่าโลกเพื่อนำไปใช้ในอุตสาหกรรมต้มเหล้า (รายละเอียดอยู่ในเนื้อหาต่อไป)

ในช่วงปี พ.ศ.2513–2525 ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกับช่วงของการแผ้วถางป่าเพื่อปรับป่าให้เป็นพื้นที่ทำนา ซึ่งในช่วงนั้นจะเรียกกันว่าเป็นยุค “นากร้าง ป่าราบ” และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนต่อผืนป่าโลกคือ ในช่วงปี พ.ศ.2530–2540–ปัจจุบัน ด้วยเพราะเป็นช่วงระยะเวลาที่ภาครัฐเร่งส่งเสริมฐานะและความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้นตามนโยบายรัฐบาล โดยได้ให้ความสะดวกสบายต่างๆ แก่ชาวบ้านทั้งระบบสาธารณสุข โภค ไฟฟ้า ถนน รวมถึงส่งเสริมระบบการขายของป่าแบบการตลาดมากขึ้น เป็นต้น

ดังนั้นการลดลงของพื้นที่ป่าโลกแห่งนี้ จึงก่อให้เกิดความสูญเสียคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในภาคอีสานที่มีลักษณะต่างกัน และผลการศึกษาพบว่าทรัพยากรป่าไม้ในป่าโลกค่าใหญ่ค่าขวางลดลง เพราะชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าโดยมีปัจจัยที่สำคัญมาจากความต้องการของชาวบ้านและนโยบายรัฐที่ถูกกำหนดขึ้น

และเมื่อพิจารณาสภาพทั่วไปของพื้นที่ป่าโลกค่าใหญ่ค่าขวางแล้วพบว่า ด้วยเพราะความอุดมสมบูรณ์ของป่าโลกแห่งนี้ดังนั้นจึงเป็นแหล่งที่ชุกชุมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ที่มีระบบของการพึ่งพาอาหารเพื่อดำรงอยู่ซึ่งชีวิตของแต่ละสรรพสัตว์ และจะเห็นได้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีความผูกพันกับป่าโลกแห่งนี้ตลอดทั้งชีวิตไม่มากนักน้อย ความเจริญเติบโตของบ้านเมืองที่มุ่งเน้นในด้านวัตถุ มีผลให้ความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้สภาพป่าบางแห่งเสื่อมโทรมและเริ่มหมดไป กลายสภาพเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแทนไร่นาไปในที่สุด อีกทั้งสภาพของปัญหาพื้นฐานที่คล้ายคลึงกันของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ก่อนภาคอีสาน คือ ความเป็นจริงในเรื่องของสภาพความเป็นอยู่ที่แร้นแค้น ยากจน ขาดการศึกษา เงินรายได้ต่ำแต่ค่าครองชีพกลับสูงตามระบบสังคมการตลาดที่แผ่เข้ามา

สู่ชุมชน ซึ่งปัญหาดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่พอหาได้ในป่าเพื่อประทังชีวิตและครอบครัว อีกทั้งผลผลิตที่ได้จากป่านั้นยังเป็นเครื่องเลี้ยงชีพให้อยู่รอดในสังคมได้อีกด้วย

ช่วงฤดูกาลของสรรพสิ่งที่สัมพันธ์กับระบบหาอยู่หากิน

จะสังเกตว่าชาวบ้านมีวิธีการและแนวคิดที่เกี่ยวข้องเนื่องกับระบบการดำรงชีพของตนให้มีความสอดคล้องอย่างพอเหมาะในแต่ละช่วงเวลาของการหาอยู่หากิน อาหารและของป่าในผืนป่าโคกที่แวดล้อมมากมายเหล่านั้นได้ กล่าวคือ ด้วยประสบการณ์ของการหาอยู่หากินของชาวบ้านมาเป็นเวลานาน จนชาวบ้านส่วนใหญ่จะทราบกันดีว่าช่วงไหนจะมีอาหารอะไรกิน ช่วงเวลาใดสามารถเข้าไปหาของป่าชนิดใดได้ ดังตารางที่ตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ 12 สัตว์ป่าที่หาเป็นอาหารได้ตามฤดูกาล

ชื่อสัตว์ป่า	ฤดูที่พบ	ใช้เป็นอาหารประเภท
นกกด นกกระเต็น นกตี้ว	ฤดูหนาว	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัด
นกเจ้า นกเขา นกแซง	ทุกฤดูกาล	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัด
นกกระเจิบ	ทุกฤดูกาล	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัด
คูน กระรอก กระแต	ทุกฤดูกาล	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัด
ไก่ป่า	ทุกฤดูกาล	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัดเผ็ด ต้ม
แย้ กิ้งก่า ตุ๊กแก	ทุกฤดูกาล	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัด
งูเห่า งูสิงห์ งูเหลือม งูสา	ทุกฤดูกาล	ลาบ ย่าง ปิ้ง อ่อม ผัด
จิ้งจั่น มดแดง ไช้มดแดง	ทุกฤดูกาล	ลาบ คั่ว ทอด ทอดใส่ไข่
แมงกิ้งก่า กูดจี แมงทับ	ทุกฤดูกาล	คั่ว ทอด ปั่น
ด้กแตน จิ้งหรีด	ทุกฤดูกาล	คั่ว ทอด
แมงคาม	ทุกฤดูกาล	คั่ว จี่ ทอด
ผึ้ง แตน	ทุกฤดูกาล	กินน้ำผึ้ง ตัวอ่อน ดองเหล้าเหล้าป่ารังกาลัง

ส่วนอาหารจำพวกพืชผัก ได้แก่ ผักกระโดน ดอกกระเจียวขาว ผักเม็ก ผักติ้ว ผักเขือง ผักคำลิ่ง ผักขิก ผักอีลอก อีลาย หน่อไม้ ใบติ้ว ผักแก่นขม ผักหวาน ผักหนามแท่น ผักสาบ ฯลฯ ผักส่วนใหญ่จะแตกยอดอ่อนในช่วงเดือน เมษายน-ตุลาคม ของทุกปี

ตารางที่ 13 พืชที่หามาเป็นอาหารได้ตามฤดูกาล

ชื่อพืช	ฤดูที่พบ	ส่วนที่นำไปใช้	ใช้เป็นอาหาร
กระโดนบก (เตี้ย)	ฤดูแล้ง	ยอดใบอ่อน	ยอดผักกินกับลาบ / ปั่น
ผักเม็ก	ฤดูหนาว	ยอดใบอ่อน	ยอดผักกินกับลาบ / ปั่น
ผักขิก	ฤดูฝน	ใบอ่อน ดอก ผล	แกงส้ม / ต้มจืดน้ำพริก
ตำลึง	ฤดูฝน	ยอดใบอ่อน	ต้นหรือลวกจิ้มน้ำพริก
ผักอีลอก อีลาย	ฤดูฝน	ลำต้น	แกงส้มไข่มดแดง
กระเจียว	ฤดูฝน	ลำต้น ดอก	ต้มจืดน้ำพริก / ปั่น
หน่อไม้	ฤดูฝน	หน่ออ่อน	แกงหน่อไม้จิ้มน้ำพริก
ผักติ้ว	ฤดูฝน	ยอดใบอ่อน ดอก	ต้มปลา / ซุปดอกติ้ว
สะเดา ผักสาบ	ฤดูหนาว	ยอดใบอ่อน ดอก	ลวกจิ้มน้ำพริก/ กินกับลาบ/ ปั่น
ส้มป่อย	ฤดูแล้ง	ใบ ยอด	จิ้มน้ำพริก / ใส่แกงส้ม
ผักแก่นขม	ฤดูหนาว	ใบ ยอด ลำต้น	ต้มจืดน้ำพริก
ผักหวาน	ฤดูแล้ง	ยอดใบอ่อน	ต้นจิ้มน้ำพริก/ แกงใส่ไข่มดแดง/

ตารางที่ 14 สัตว์ป่า แมลงต่าง ๆ และการใช้ประโยชน์ในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

พันธุ์สัตว์ที่พบในป่าโคก	ลักษณะของการใช้ประโยชน์
สัตว์ป่า เช่น กระรอก กระแต จอนฟอน อีเห็น ไก่ป่า หมูป่า แลง ฯลฯ	อาหาร / แพร่กระจายพืชพันธุ์ กำจัดแมลงศัตรูพืช
สัตว์จำพวกแมลงต่าง ๆ เช่น บึ้ง ต่อแตน ผึ้ง กุดจี่ กี่นูน แมงทับ แมงคาม จิ้งหรีด แมงกัซอ น ตั๊กแตน ตั๊กเต่า แมงดา มดแดง แมงป่อง ไข่มดแดง	อาหาร
สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น กบ เขียดบักแอะ เขียดโม้ เขียดอีขิก เขียดตะ นา เขียดหมื่น อึ่งบักแดง เขียดชาดำ อึ่งยาง อึ่งเพ้า ขี้ตะปาด ขี้คันคาก (คางคก)	อาหาร / กำจัดแมลงศัตรูพืช
สัตว์เลื้อยคลาน เช่น เต่า ชีเกี่ยม กบแก๊ ขี้ตะโก (สัตว์ตระกูลจิ้งจก) ขี เจียมตอง กะปอม(กิ้งก่า) แย้ งูแม่ช้อย งูสิงควาย งูหลักควาย งูหมาก พริก งูด่างแห งูปลา งูพริกน้อย งูเห่า งูหลาม งูเหลือม	อาหาร / สมุนไพร กำจัดศัตรูพืช
สัตว์จำพวกหนู เช่น หนูพุก หนูนา หนูแดง หนูซิง หนูทองขาว	อาหาร / กำจัดศัตรูพืช
สัตว์จำพวกนกชนิดต่าง ๆ เช่น นกเป็ด นกตุ้ม นกเจ้าฟาน นกเจ้า นกไก่นา นกคุ้มฮีด นกคุ้มจัว นกเต็น อีกา นกเขาไฟ นกเขาใหญ่ นกเขาเล็ก นกพิราบ นกอีด่าง นกขาบ นกไซ นกกดปูด นกอินช้าว ใหญ่ นกกะปูด นกอินช้าวเล็ก นกมะเขือ นกขอดเหลือง นกขอดขี้เหล็ก	อาหาร / กำจัดแมลง แพร่กระจายพันธุ์

จากยุคบ้านป่า – ยุคสร้างบ้านแปงเมือง :

การใช้ประโยชน์ในป่าโคกคำใหญ่คำขวางระหว่างปี พ.ศ. 2409 – 2525

เมื่อแรกของการก่อกำเนิดชุมชนต่างๆ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยุคสร้างบ้านแปงเมือง” นับเป็นช่วงเวลาที่ผู้คนผู้แสวงแหล่งทำเลตั้งบ้านอันเหมาะสม ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยปัจจัยสำคัญหลายอย่าง เช่น พื้นที่ทำเลนั้นๆ ต้องมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สามารถใช้ประโยชน์เพื่ออุปโภคและบริโภคได้ ต้องตั้งอยู่บนที่สูงเกินกว่าที่น้ำจะท่วมถึงได้ในช่วงน้ำหลาก และจะต้องมีพื้นที่ที่สามารถแผ้วถางเป็นที่ทำนาข้าวได้ อีกทั้งความสำคัญและความจำเป็นอีกอย่างหนึ่งแหล่งอาหารตามป่าโคกที่ชาวบ้านสามารถหาอยู่หากินได้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เองที่มีอยู่อย่างครบถ้วนแล้วในชุมชนต่างๆ หลายสิบหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวาง ซึ่งจากคำบอกเล่าของ ผู้เฒ่าผู้แก่หลายท่านที่อาศัยอยู่ตามชุมชน ดังที่กล่าวมาข้างต้นสามารถแยกกิจกรรมโดยรวมของการเข้าใช้ประโยชน์ในรูปแบบหาอยู่หากินจากชาวบ้านได้ คือ

ตารางที่ 15 แสดงการใช้ไม้จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางในอดีตเพื่อทำประโยชน์ของชาวบ้าน

กิจกรรมใช้ประโยชน์ของป่า	ไม้ที่นำมาใช้
1. ทำเครื่องเรือน เครื่องใช้	ไม้เนื้อแข็งทุกชนิดและไม้เนื้ออ่อนบางชนิด ไม้ไผ่
2. ทำเครื่องมือหาปลา	หนามหัน เจริงปลาตุก เครือซูด ไม้ไผ่ ข่อย ฯลฯ
3. ทำยาสมุนไพร	นมราชสีห์ ตาไก่ ตากวาง ดับเต่า บอระเพ็ด ดันขนวน
4. ทำคอกวัว-ควาย	ยางนา กกชาเพีย มะขาม สะแบง
5. ทำฟืน เผาถ่าน	หวด พันธ์าด เหลี่ยม ฯลฯ

ของป่าและการหาอยู่หากินแบบชาวบ้าน

1. การหาแมลงและสัตว์ในป่าโคกเป็นอาหาร

แมลงที่ใช้เป็นอาหาร ได้แก่ แมงกิ้งก่า แมงคาม กูดจี แมงทับ ตัวงักโปม แมงดา ไข่มดแดง แมงแคง ขี้สูด ต่อ แตน ผีเสื้อ แมงเม่า แมงเงา แมงงอด ตักแตน แมงแคง จักจั่น แมงมัน จิ้งหรีด แมงดักเต่า แมงช้าง แมงก๊ฮอน แมงละง่า แมงหัวควาย เป็นต้น และผืนป่าโคกแห่งนี้ยังมีสัตว์ในป่าอีกหลายร้อยชนิดที่ชาวบ้านสามารถนำมาประกอบอาหารรับประทานเพื่อยังชีพให้แก่ตนและครอบครัวได้ ยกตัวอย่างเช่น เสือ กระรอก กระต่าย กะปอม(กิ้งก่า) กระแต แล่น หมูป่า หนู แย้ จอนฟอน เต่า ไก่ป่า บ่าง อีเห็น หมาจอก อี้ง เขียด กบ ปลา เอียน(ปลาไหล) นก งูชนิดต่างๆ เป็นต้น

สัตว์ที่นำมาประกอบอาหารของชาวบ้าน สามารถหาได้ตลอดทั้งปี แล้วแต่ชนิดและประเภทของสัตว์ การจับสัตว์มีหลายกรรมวิธี เช่น ใช้กับดัก ขุดรู ไฟล่อ หนังสติ๊กยิง ส่องไฟหาในเวลากลางคืน ปืนยิง จับตัว ไม้สอย รวมถึงการนำเครื่องมือจับสัตว์น้ำในเขตหนองแวง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ตั้งอยู่ท่ามกลางป่าโคก ของชาวบ้านหนองกุงใหญ่บ้านหนองแวง ตำบล

โพธิ์ใหญ่ ได้แก่ สวิง แห่ ดาว ยอ ลอบ กู้ เยาะ ลัน เบ็ด ไช เป็นต้น โดยสัตว์ที่หามาได้จะนำมาแบ่งปันในครอบครัวและญาติมิตรเพื่อนำไปบริโภคในครัวเรือน ซึ่งนำมาประกอบอาหารท้องถิ่นของชาวอีสานนั้นมักจะใช้วิธีทำที่เรียบง่าย หาพืชผักที่นำมาประกอบกันจากท้องถิ่นที่มีอยู่ ยกตัวอย่างเช่น ต้ม ปิ้ง ย่าง นึ่ง คั่ว ปน ลาบ ก้อย อ่อม ซึ่งเป็นกรรมวิธีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานโดยแท้จริง

ตารางที่ 16 แมลงและสัตว์แต่ละฤดูกาลที่ชาวบ้านหาได้ในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

สัตว์ที่พบในป่าโคก	ช่วงฤดูกาล	ลักษณะการใช้ประโยชน์
แมงกิ้งก่า แมงทับ แมงด้บเต่า ตั๊กแตน แมงแคง แมงมัน แมงเมา จิ้งหรีด กูดจี กี่โป่ม แมงดา แมงคาม บึ้ง ชีสุต แมงช้าง แมงกิ้งซอน แมงข้าวสาร แมงหัวควาย ละง่า อึ่ง กบ เขียดตะนา เขียดขาคำ	ฤดูฝน	อาหาร กำจัดแมลงศัตรูพืช
ด้วง จักจั่น มิ้ง ต่อ แตน กบแก้ม มดแดง แม่เป้ง ไข่มดแดง กิ้งก่า แย้	ฤดูร้อน	อาหาร สมุนไพร แพร์กระจายพันธุ์พืช
กระรอก หิ่น กระแต แล่น จอนฟอน เต่ากระด่าย นก ไก่อป้า เสือ แรด บ่าง ลิง หมูป่า หมาจิ้งจอก หนู งู	ทุกฤดูกาล	อาหาร กำจัดแมลงศัตรูพืช แพร์กระจายพันธุ์พืช

2. การเก็บผักเพื่อเป็นอาหาร

ป่าโคกนับเป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติที่สำคัญที่สุดของชาวบ้านในแถบป่าคำใหญ่คำขวางแห่งนี้ ดังนั้นแทบทุกครัวเรือนจึงต้องพึ่งพาอาศัยป่า โดยส่วนใหญ่จะหากันในระบบครอบครัว กล่าวคือ เมื่อมีโอกาสไปหาของป่ามักจะพาสมาชิกในครอบครัวไปหาด้วยกันเสมอ ซึ่งอาจหาได้มากน้อยก็ตาม ยังมีการเก็บอยู่ตลอดทั้งปี เช่น ช่วงหน้าร้อนที่คาบเกี่ยวถึงหน้าฝนจะเก็บผักตั่ว ผักหวาน ชีเหล็ก กระเจียวขาว ผักสาบ ผักหนาม เครือย่านาง หน่อไม้ เป็นต้น และจะออกมาเก็บเห็ดเมื่อถึงฤดูฤดูฝน โดยแม่บ้านและลูกสาวหรืออาจจะเป็นกลุ่มญาติพี่น้องในละแวกบ้านเดียวกันไปหาเก็บเห็ดโคน เห็ดระโงก เห็ดข้าวโค เห็ดเผาะ เห็ดเผิง เป็นต้น

จะเห็นว่าการออกมาหาเก็บอาหารในป่าโคกจะเป็นไปในลักษณะของการเลือกเก็บเฉพาะในบางฤดูกาลที่สอดคล้องกับช่วงของการเกิดของพืชผักเหล่านั้น จึงยังคงทำให้ช่วงเวลาที่ผู้คนไม่ได้เข้าเก็บนั้นเป็นช่วงของการเกิดและเจริญพันธุ์แตกหน่อขยายอีกครั้งของพืชผักด้วย สำหรับพืชที่ชาวบ้านนำออกมาจากป่าเพื่อมาทำอาหารนั้น สามารถเรียงลำดับอัตราส่วนของปริมาณความมากน้อย คือ เห็ด ผักต่างๆ และหน่อไม้

ภาพที่ 74 “บ่เสียเงินจ๊กบาท...ทำอย่าง (ไม่ใช่เงินแม่แต่บาทเดียว..เมื่อเดิน) เข้าโคกคำใหญ่คำขวาง”

ตารางที่ 17 ความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่พบในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

พันธุ์พืชที่พบ	ฤดูกาลที่ออก
ผลไม้ เช่น ฝั้ววน เอ็นอ้า ตะโก ต้องแล้ง คั่นจ้อง แต้ ดินดั่ง ส้มมอ นางหวาน เค็ง มะเกลือ - มะกอก ขาม บก มะม่วงป่า หมากทัน - หมากเหลียม ล้าน สีดาป่า หวดข่า	ฤดูร้อน - ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน
เห็ด ทุกชนิด	ฤดูฝน
ผัก เช่น ผักอ๋อบอ๋อบ หน่อไม้ อีลือก กระเจียว หวาย อีผุก อีลาย ผักแว่น - สะเดา มันใต้ดินชนิดต่างๆ - ตำ กระโดน เม็ก ยอดมะกอก - ผักสาบ ผักหนาม แคป่า - ขี้เหล็ก ขิก ตำลึง กระถิน ย่านาง ผักพาย คั่นจ้อง ลันปี ขาม อีทก ผักขม ส้มลม มะกอก ส้มเสี้ยว ส้มโง	ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน - ฤดูฝน ฤดูร้อน ทุกฤดูกาล

ชนิดของเห็ดจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่นำมาเป็นอาหาร ได้แก่ เห็ดข้าวโค
เห็ดโคน เห็ดปลวกน้อย เห็ดปลวกจิก เห็ดเผิงแย้ เห็ดกระด้าง เห็ดขาค่ำ เห็ดเผิงนกยูง
เห็ดเผิงตัน เห็ดเผิงตันเห็ดควาย เห็ดเผิงขม เห็ดมันปู เห็ดหน้าแดง เห็ดหน้าขาว เห็ดระโงก
เห็ดข้าวจี เห็ดหน้าวู้ เห็ดหน้าแหล่ เห็ดครก เห็ดน้ำหมาก เห็ดถ่าน เห็ดเผิงคำ เห็ดก้อหน้า
แดง เห็ดกระด้าง เห็ดก้อ เห็ดดาปู เห็ดยาง เห็ดเผาะหนัง เห็ดเผาะฝ้าย เห็ดห้าฟาน เห็ดไขห่าน
เห็ดกำมปู เป็นต้น

แม่กาสี จันทรสม เล่าถึงวิธีการออกหาเก็บเห็ดของผู้เฒ่าผู้แก่ในอดีตว่า

“การเก็บเห็ดจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางของชาวบ้านในอดีตนั้น พวกเขาจะนัด
หมายเวลาประมาณ 4-5 นาฬิกา โดยจะไปเป็นกลุ่มๆ ละ 3-5 คน แล้วออกเดินทาง
จากหมู่บ้านเข้าป่าระยะทางประมาณ 1-2 กิโลเมตร โดยจุดตะเกียงหรือขี้ไต้ เพื่อเป็น

แสงสว่างนำทาง ซึ่งตามธรรมชาติแล้ว เห็ดจะมีสีขาวจึงมองเห็นได้ง่ายในความมืด และ
จะเลือกเก็บเฉพาะเห็ดตูมที่กำลังนำมารับประทาน ส่วนดอกที่บานมักจะเหี่ยวทั้ง และไม่นิยม
นำดอกเห็ดที่บานแล้วมารับประทาน ดังนั้น จึงเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เชื้อเห็ดมีการ
ขยายพันธุ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งแต่ละคนที่ออกหาจะเก็บได้ประมาณคนละ 1 – 2 กิโลกรัมเป็น
อย่างน้อย และหลังจากนั้นก็จะมีผลไม้อื่นๆ ที่หาได้ใส่ตะกร้าติด
กลับบ้าน เพื่อนำมาประกอบอาหารและแบ่งปันในหมู่บ้านด้วย

ในอดีตนั้นผู้คนจะไม่นิยมหาขาย เพราะเห็ดมีมากอยู่แล้วตามธรรมชาติและเกือบทุก
ครอบครัวก็สามารถออกหาเก็บเพื่อบริโภคได้ง่าย แต่หลังจากกระแสการขยายตัวของชุมชนต่อ
การใช้ประโยชน์จากป่าเพิ่มสูงขึ้นอย่างมากมาย ดังนั้น จึงส่งผลกระทบต่อสภาพของป่าที่เริ่ม
เสื่อมโทรมจนทำให้ปริมาณของเห็ดลดลง และด้วยปัจจัยส่งเสริมดังกล่าวเห็ดจึงกลายเป็น
อาหารที่มีราคาแพงและมีความต้องการซื้อของผู้บริโภคเพิ่มขึ้นตามไปด้วย

สมัยนั้นการซื้อขายเห็ดภายในหมู่บ้านมีราคาไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับชนิดของเห็ด ถ้าขาย
ให้เครือข่ายหรือผู้ใกล้ชิดจะขายในราคาถูกลง 5-20 บาท แต่ถ้านำมาขายในตลาดจะแบ่งเป็น
กองจะขายได้กองละ 5 บาท ซึ่งราคาเห็ดที่ขายโดยทั่วไปจะขายกิโลกรัมละ 20-70 บาท

ส่วนผักผลไม้ชนิดอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อดีตจะนิยมนำมาบริโภคภายในครัวเรือน
มากกว่าการนำไปขายในตลาด แต่เมื่อความต้องการจากระบบตลาดที่มีเพิ่มขึ้นภายหลังจึงมีการ
เก็บไปขายที่ตลาดปากทาง หรือตลาดเข้าที่ตัวอำเภอพนมไพรบ้าง เช่น หน่อไม้ ถั่วฝักยาว ผักตบ
กระโดน ย่านาง กระเจียวขาว กระบุง ผักแว่น ผักขี้เหล็ก ผักขี้เหล็ก ผักขี้เหล็ก ผักขี้เหล็ก
เต็ง ส้มอ ลูกลำไย มะไฟ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านมีรายได้โดยขึ้นกับชนิดของผักผลไม้แต่ละชนิด
ชาวบ้านที่นำผัก ผลไม้มาขายจะมัดหรือทำเป็นกอง เช่น มัดละ 1-2 บาทหรือทำเป็นกองละ
1-5 บาท เป็นต้น และรายได้จากการขายผักผลไม้เหล่านี้ จะนำไปซื้อของใช้ที่จำเป็นหรือขนม
ผลไม้รสแปลกรวมทั้งอาหารชนิดอื่นๆ เช่น ปลา ไก่ เนื้อวัว ฯลฯ กลับบ้านด้วย

3. ยาสุมไพรรักษาโรค

วิถีชีวิตของชาวชนบทในอดีตมีความผูกพันกับป่ามาโดยตลอด ป่าจัดเป็นแหล่ง
วัตถุดิบทางธรรมชาติที่สำคัญ ป่าให้ปัจจัย 4 แก่มนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย
เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค บรรพบุรุษของคนอีสานใช้วิธีการบำบัดรักษาแบบพึ่งตนเองโดยใช้
สมุนไพรใกล้ตัวที่พึ่งพาได้จากป่าทุกครั้งที่เจ็บป่วย ชาวบ้านจึงเป็นคนกลุ่มแรกที่ตระหนักใน
คุณค่าของสมุนไพรในฐานะเป็นยารักษาโรค และยาอายุวัฒนะที่สามารถเก็บหาจากป่าได้ง่าย
ภายหลังได้นำมาปลูกที่บ้านเป็นพืชสวนครัวเพื่อใช้ร่วมในการประกอบอาหาร ทำเป็นไม้ประดับ
และใช้เป็นยารักษาโรค

ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีใช้ประโยชน์จากพรรณไม้และสิ่งสมประสมการณ์ด้วยการ
ปฏิบัติ เช่น การเรียนรู้ชื่อและชนิดของพรรณไม้ การเก็บหาสมุนไพรเฉพาะโรค การปรุงยา
รักษาผู้ป่วยซึ่งเป็นสมาชิกในครอบครัวหรือญาติพี่น้องภายในหมู่บ้านเดียวกัน ผู้รู้คุณค่าของ

สมุนไพรหลายชนิดและรักษาคนไข้ ชาวบ้านเรียกกันว่า หมอ เป็นหมอสมุนไพรหรือหมอชาวบ้าน บางคนมีตำราซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษหรือสืบทอดมาจากหมอซึ่งเป็นครูของเขา แต่หมอเหล่านี้ส่วนมากจะเรียนด้วยการปฏิบัติ และถ่ายทอดวิธีการรักษาผู้ป่วยให้ลูกหลานหรือเครือญาติ ได้นำไปใช้ปฏิบัติคนเมื่อเจ็บป่วย

คนโบราณและเคล็ด(ไม่)ลับในการเก็บสมุนไพร

ผู้คนในสมัยก่อนมักนำพืชสมุนไพรที่หาได้จากป่าโคกเพื่อมาใช้ภายในครอบครัวหรือให้แก่ญาติสนิทใช้ มากกว่าการนำมาเพื่อขายเป็นอาชีพยาสมุนไพรได้จากป่าโคกคำใหญ่คำขวาง โดยพืชสมุนไพรส่วนใหญ่จะถูกนำมาใช้เพื่อบำรุงสุขภาพร่างกาย บรรเทาอาการปวดเมื่อย รักษาบาดแผล ฝี ป้องกันพิษร้ายของสัตว์ บำรุงผิวพรรณให้สวยงาม บำรุงน้ำนมหญิงหลังคลอด และช่วยรักษาอาการของโรคภัยต่างๆ ซึ่งชาวบ้านมีเคล็ดในการสังเกตและเก็บพืชสมุนไพรคือ

- ◆ ประเภทรากหรือหัว เก็บในช่วงที่พืชหยุดการเจริญเติบโต ใบ ดอก ร่วง หมดในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน
- ◆ ประเภทใบหรือเก็บทั้งต้น ควรเก็บในช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุดหรือช่วงที่ดอกตูมเริ่มบาน หรือช่วงที่ดอกบาน ผลยังไม่สุกก็ได้
- ◆ ประเภทเปลือกต้น โดยมากเก็บระหว่างช่วงฤดูร้อนต่อกับฤดูฝน ปริมาณยาในพืชสูงและลอกเปลือกออกง่าย
- ◆ ประเภทดอก เก็บในช่วงดอกเริ่มบาน แต่บางชนิดเก็บในช่วงดอกตูม
- ◆ ผลและเมล็ด โดยทั่วไปมักเก็บตอนผลแก่เต็มที่แล้ว

คุณภาพของยาสมุนไพรที่จะรักษาโรคได้นั้น ขึ้นกับช่วงเวลาเก็บสมุนไพรและวิธีการเก็บเพื่อนำมาปรุงเป็นยาให้ผู้ป่วยรับประทาน วิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพรนั้นมีหลายวิธีคือ กิน สด ฝน บด ทา พอก ดองเหล้า ต้ม แต่ผู้รู้เรื่องสมุนไพรส่วนมากเป็นชาวบ้าน โดยทั่วไปมักไม่คำนึงกฎเกณฑ์มากนัก สังเกตจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่ระบุว่า เมื่อเจ็บป่วยจึงจะเข้าป่าไปเก็บสมุนไพรมารักษาโรค เก็บได้ทุกฤดูกาลเท่าที่สามารถหาได้จากป่าหรือนำพืชที่มีคุณสมบัติคล้ายกันมาทดแทน พืชสมุนไพรที่ป่าโคกคง มีมากมายสามารถเก็บหาได้ตลอดเวลาแล้วแต่ชนิดของพืชที่จะนำมาใช้ประโยชน์

หมอยาที่มีความรู้เกี่ยวกับตัวยาในพืชสมุนไพรจะคำนึงถึงปัจจัยหลายประการ คือ

1. ช่วงเวลาที่เก็บตัวยาสมุนไพร
2. ชนิดของพืชที่เก็บถูกต้องหรือไม่
3. ส่วนประกอบต่างๆ ของพืชที่ใช้เป็นตัวยา ได้แก่ ใบ ดอก เปลือก ผล แก่น

ราก เป็นต้น

ชนิดของพืชสมุนไพรในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง ที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ในการรักษาสุขภาพร่างกาย ได้แก่ พังติ ส่องฟ้า ฟ้าทลายใจ ช้างน้าว ดอกอึ่ง เครือกอฮอ มะเกลือ ตะโก ชีดิน ไช้เนา เข็มขาว เครือโทสง กันครก ว่านหัวแมงมุม สมัดน้อย เหมือดแอ่ สมัดใหญ่ ต้องแล้ง ยาหัวข้อ สาบเสือ กะยอม กำแพงเจ็ดชั้น ดี้ว ส้มมอ นมสาว ดากวาง ฮุนไฮ หมายากแตก หญ้าคา หญ้าแห้วหมู พวงพี เข็มแดง มะขาม ส้มลม หมายากใต้ใบ มะกอก ส่าเหล้า ซาดตะโก ดับเต่า ตาไก่ มูก หมายากขี้ตุน แด่ แดง คุณ ข้อแล่น เหมือดใหญ่ ขี้เหล็ก เจริญปลาดุก ไม้แก กระหนวน จำปา ง่วนปู อ้อยดำ ว่านหางจระเข้ คูมกา ตูหญ้าเพ็ก กันจ้ำ ผักคาด ยาแดง ตะบองเพชร คิงไฟนกคุ้ม หาด นมวัว นมราชสีห์ ดินตั่ง มะก่องข้าว คางสูง มะกล่ำ กาฝากมะม่วง ยางนา ก้ามปู เป้า หญ้าใต้ใบตัวผู้-ตัวเมีย ทองพันชั่ง เป็นต้น

ตารางที่ 18 พืชสมุนไพรในป่าโคกคำใหญ่คำขวางและการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านในอดีต

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	วิธีใช้	แก้โรค
ส่าเหล้า พังติ	ราก	ดองเหล้า ต้ม	ซาง ปวดท้อง
ไช้เนา ส่าเหล้า ซาดตะโก ฮุนไฮ	ราก เปลือก เครือ	ฝน ต้ม	ช่องท้อง ท้องร่วง
ส่องฟ้า สมัด พังติ ช้างน้าว ดับเต่า ไช้เนา	ราก เปลือก กิ่ง ใบ รากแก้ว	ต้ม ฝน ⁷	กินของแสลง ท้องร่วง ท้องอืดท้องเฟ้อ
พังติ เครือโทสง	ราก เครือ	ต้ม	ปวดท้อง ปวดเอว
ส่าเหล้า ฮุนไฮ ช้างน้าว พังติ ไช้เนา ซาดตะโก	ราก เปลือก เครือ ใบ	ต้ม	ท้องร่วง เส้นเอ็นท้องกินของแสลง
ยาหัวข้อ ตาไก่ กะยอม สมัดน้อย	ราก หัว ต้น	ต้ม	ท้องอืด ท้องเสีย ขับลมในกระเพาะ ปวดหลัง
กันครก ต้องแล้ง พังติ	เปลือก	ต้ม	แก้ท้องอืด
มูก พังติ	ราก	ต้ม	ปวดท้อง ท้องร่วง
กันครก ต้องแล้ง มะขาม	ใบ ราก	ต้ม	อยู่ไฟแม่ลูกอ่อน
กันครก แก่นคุณ เครือหมายากแตก ต้องแล้ง ต้นข้อแล่น (แก่น)	ราก แก่น ใบ เครือ	ต้ม	อยู่ไฟแม่ลูกอ่อน
แก่นเหมือดใหญ่ เหมือดกลาง เหมือดแอ่	แก่น	ต้ม	ยาบำรุงน้ำนม
ส้มมอ เจริญปลาดุก ไม้แกกระหนวน กันครก	ราก เปลือก ใบ	ฝน ต้ม	บำรุงเลือด ปานดง ปวดขา ปวดเอว
ว่านหางจระเข้	ใบ	ทา	ผิวหนังพุพอง ลมรอย แผลเป็น
พังติ มูก ตาไก่ ดากวาง	ราก เปลือก ต้น	ฝน ต้ม	เส้นเอ็น เจ็บกระดูก ริดสีดวงทวาร

⁷ ฝน คือ หมอยาโบราณจะกัดเอาตัวยาคืออยู่ในพืชโดยการนำเอาพืชสมุนไพรตัวนั้นๆ ไปขูดถูเสียดกับหินที่มีลักษณะคล้ายหินลับมีด ซึ่งทำในขันหรือภาชนะมีน้ำเพื่อทำให้ตัวยาคือไหลซึมให้คนป่วยดื่มกิน

ตารางที่ 18 พืชสมุนไพรในป่าโคกคำใหญ่คำขวางและการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านในอดีต (ต่อ)

สมุนไพร	ส่วนที่ใช้	วิธีใช้	แก้โรค
แก่นจำปา อ้อยดำ ง่วนปู ยาหัวข้อ	แก่น หัว ต้น	ฝน ต้ม	ริดสีดวงทวาร
ชิติน	หัว	ทา	รักษาสิว ฝ้า
ตูมกา ตู ชีเหล็ก เครือกอฮอ	ราก เปลือก	ฝน ต้ม	ยาอายุวัฒนะ บำรุงเลือด
มะเกลือ	ผล ใบ	ตำ ต้ม บด	ถ่ายพยาธิ ใบบดใสแผลสด
กันจ่า	ราก ใบ	บด	แก้ฝี
ผักคาด	ราก ใบ	บด	ใส่แผลสด
หมากแตก นมสาว หัวข้อ แห้วหมู เครือ	ราก ลำต้น หัว	ต้ม	เจ็บหลัง ปวดเอว เอ็นท้อง
ตาไก่ ช้างนำว นมสาว ตากวาง ฮุนโฮ	ลำต้น	ต้ม	ปวดหลัง ปวดเอว เอ็นท้อง
หมากแตก หญ้าคา	ราก	ต้ม	ยาเอ็นท้อง
แห้วหมู ค้างไก่อ้อย ก้ามปู	หัว ราก	ต้ม	นิ่ว
พวงพี เข็มแดง สมัดผู้ ส่องฟ้า	ราก	ฝน	แมลงอ่อนกินของแสลง น้ำนม มาก
หญ้าไต่ใบ ตัวผู้ ตัวเมีย	ต้น	ต้ม	แก้ไข้
กาฝากมะม่วง	รากดิน ต้น ใบ	คว่ำ ต้มดื่ม	โรคความดันโลหิต
ช้างนำว เพ็ก ไทรเป็น	ราก	ฝนใส่สุรา	ฝีในท้อง
โคไม่รูล้ม	ราก	ดองเหล้า	ยาบำรุงกำลัง
ตะบองเพชร เยาแดง เยาขาว มะกอก	ราก แก่น เปลือก	แช่น้ำอาบ	แก้ซาง เด็กเป็นตุ่มตามร่างกาย
หาด มะเกลือ	แก่น ผล	ต้ม กินสด	พยาธิตัวตืด
นมวัว นมสาว นมราชสีห์ ดินดั่ง มะกอกขาว ตูมกาแดง	ราก	ฝนใส่น้ำ มะนาว	ทาแผลแสบกัด
ตูมกา ขามป้อม เหมือดคน	ราก	ต้มดื่ม รุม แช่	แสบกัด
ตุ๊กใส ตากวาง ตาไก่ ทองพันชั่ง	ราก หัว แก่น	ต้มดื่ม	มะเร็ง
ยางนา	น้ำมัน	ทา	เช็ดราเล็บมือ เล็บเท้า

4. การหาเก็บพิน

ไม้พินเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ตามชนบท ไม้พินที่นำมาใช้ในครัวเรือนส่วนใหญ่ ได้มาจากป่าโคกคำใหญ่คำขวาง โดยวิธีการเก็บหาจากป่าและตามหัวไร่ปลายนา ส่วนของต้นไม้ที่เป็น กิ่ง เปลือก ราก หรือเนื้อไม้ สามารถนำมาเป็นพินได้ทั้งหมด โดยลักษณะของไม้ที่เหมาะสมสำหรับนำมาใช้เป็นพินนั้นควรมีน้ำหนักน้อย ให้ความร้อนสูง มีขี้เถ้าน้อย จุดติดไฟง่ายและมอดช้า (ดับช้า) มีการเสื่อมสภาพช้าเมื่อต้องเก็บรักษาไว้นานๆ

ซึ่งจะเห็นได้ว่าสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าโคกคำใหญ่คำขวางของช่วงระยะเวลานี้มีมาก โดยชาวบ้านที่อาศัยโดยรอบพื้นที่ป่าและสามารถเข้าไปตัดไม้ทำฟืนได้ในปริมาณที่ทุกคนต้องการใช้ภายในครัวเรือน ซึ่งชนิดของไม้ที่ชาวบ้านเก็บมาจากป่าเพื่อทำฟืนได้แก่ จิก รัง แต่ตะโก ไม้ขาม ชาด กุง เต็ง ประดู่ แดง หว้า ตะแบก สะแก ขามป้อม เป็นต้น ไม้ชนิดดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นไม้เนื้อแข็ง ปลูกไม่เจาะทำลายง่าย เก็บรักษาได้นาน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บหาฟืนคือ ขวาน มีด เลื่อย ชาวบ้านจะชักชวนกันเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางไม่แน่นอน โดยเฉลี่ยไปครั้งละ 2-5 คน โดยผู้ชายจะเป็นผู้ใช้แรงงานหลักส่วนฝ่ายหญิงหรือลูก ๆ จะคอยช่วยเก็บไม้มารวมกันและตัดฟืนเป็นชิ้นๆ และในช่วงของการสร้างบ้านแปงเมืองที่คาบเกี่ยวถึงช่วงของการเกษตรแบบพาดินชั้วรวมถึงการผลิตสินค้าสู่ระบบการตลาดค้าขาย จะมีปริมาณในการเก็บฟืนของแต่ละคนที่มากเพราะต้องนำไปใช้ในครัวเรือนและการหุงต้มต่างๆ มากขึ้น รวมถึงวิธีการนำฟืนออกมาจากป่าด้วยเช่น แบก หาบ เกวียน รถเข็น เป็นต้น

ภาพที่ 75 “โคกคำใหญ่คำขวาง ให้ทั้งอาหารและแหล่งเชื้อเพลิงที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ”

ชาวบ้านที่เข้าป่าจะนำผลผลิตจากป่าหลายอย่างในขณะเดียวกัน เช่น อาหาร ผัก ผลไม้ของป่า สมุนไพร และฟืน การเลือกตัดไม้เพื่อทำฟืน ชาวบ้านจะตัดเฉพาะไม้ที่มีขนาดลำต้นเล็ก กิ่งก้าน แขนงของต้นไม้ โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2-6 นิ้ว และจะตัดเป็นท่อน ท่อนละประมาณ 60-80 เซนติเมตร เพราะเป็นขนาดที่เหมาะสมและสะดวกในการจัดเก็บด้วย ชาวบ้านมีวิธีการนำฟืนออกจากป่าได้ 3 วิธีด้วยกันคือ

4.1 แบก โดยชาวบ้านจะนำไม้ที่ตัดเป็นท่อนๆ ประมาณ 10-15 ท่อน แล้วแต่ขนาดของเนื้อไม้ จากนั้นจะใช้เครื่องมือเกาที่มีอยู่ตามป่าโคก เช่น เครื่องสับลม เครื่องซูด เครื่องดาปลา ฯลฯ แล้วนำมามัดกองฟืนที่เตรียมไว้ให้แน่นเพื่อแบกกลับบ้าน ฟืนที่แบกมาจากป่า ชาวบ้านจะนำไปใช้ประโยชน์ภายในครอบครัวประมาณ 2-3 วัน เมื่อสังเกตฟืนที่นำมาใช้ใกล้จะหมดลง จึงจะเข้าไปหาฟืนจากป่าพร้อมผลผลิตจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางชนิดอื่นๆ รวมอีกด้วย

4.2 หาบ ชาวบ้านจะนำพื้ที่ตัดไว้มามัดกับไม้ที่มีผิวเรียบลำต้นตรง เพื่อใช้ทำเป็นไม้คานหาบโดยนำพื้ที่เตรียมไว้มามัดที่ปลายทั้งสองด้านของไม้คาน ประมาณมัดละ 5-7 ท่อน จำนวนข้างละ 2 มัด นำไม้ทั้งสองมัดตั้งชันขึ้น แล้วใช้เครื่องมือมัดพื้เข้ากับคานไม้ทั้งสองด้าน โดยประมาณน้ำหนักของไม้พื้รวมกันไม่ควรเกิน 30 กิโลกรัม เนื่องจากระยะทางหาบกลับบ้านค่อนข้างไกล พื้ที่หาบมาสามารถนำมาใช้ในครอบครัวได้นาน 3-5 วัน

4.3 บรรทุกใส่พาหนะ เช่น เกวียนหรือรถเข็น ไม้ที่ตัดมาทำพื้จะมีขนาดความยาวมากขึ้นกว่าสองวิธีข้างต้น คือพื้จะอยู่ที่ประมาณ 1-1.50 เมตร ซึ่งจะนำไปใส่พาหนะที่จัดเตรียมมา ถ้าเป็นรถเข็นปริมาณที่บรรทุกได้แล้วแต่ลักษณะเนื้อไม้ที่มีขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ รถเข็นหนึ่งคันจะบรรทุกพื้ได้ประมาณ 30-70 ท่อน ส่วนปริมาณพื้ที่บรรทุกใส่เกวียนจุได้ประมาณ 70-150 ท่อน สำหรับพื้ที่บรรทุกกลับมาสามารถใช้ภายในครอบครัวได้ 7-15 วัน พื้ที่หามาได้มักใช้ภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ การหุงต้มข้าว เครื่องดื่ม อาหาร การอยู่ไฟหลังคลอดบุตรของแม่บ้าน ใช้ในการก่อไฟให้สัตว์เลี้ยงจำพวกวัว ควาย ใช้ก่อไฟผิงให้ความอบอุ่นในช่วงฤดูหนาว ใช้ในการสาวไหม เป็นต้น

ตารางที่ 19 แสดงการใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

ชนิดของไม้	ลักษณะการใช้ประโยชน์
จิก ยั่ง เหมือดแอ่ ซาด แดง ส้มมอ ตู๋ บก	ใช้ในครัวเรือนเพื่อหุงต้มอาหาร เผาศพ
ตะแบก เต็ง กุง แก แต้ มะม่วงป่า เหลี่ยม กะยอม ขามป้อม หว่า สะแบง ขาม เหมือดโลด	อยู่ไฟหลังคลอดบุตร ก่อไฟให้สัตว์เลี้ยง ก่อไฟผิงในฤดูหนาว สาวไหม

5. เผาถ่านเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน

นอกเหนือจากการใช้ไม้ทำพื้ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในระแวกป่าโคกคำใหญ่คำขวางส่วนใหญ่ยังใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงหุงต้มอีกด้วย ซึ่งไม้พื้และถ่านต่างมีความสำคัญในการใช้ประโยชน์ใกล้เคียงกัน และถึงแม้ว่าช่วงเวลานี้ชาวบ้านจะนิยมนำไม้พื้มาใช้เป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือนค่อนข้างมากเพราะหาง่ายใช้ง่าย แต่การใช้ถ่านซึ่งเป็นเชื้อเพลิงที่ค่อนข้างสะอาด ไม่มีควันไฟติดภาชนะ หม้อ กระทะ ดังนั้น ชาวบ้านจึงหันมาเริ่มใช้ถ่านเพื่อเป็นเชื้อเพลิงหุงต้มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยไม้ที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้สูงสุดคือ ไม้จิก ไม้รัง ไม้กะยอม เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านสามารถนำไม้จิกมาใช้ประโยชน์ได้หลายประเภท เช่น สร้างที่อยู่อาศัย ทำพื้ เผาถ่าน เป็นต้น และนอกจากนี้แล้วยังมีไม้ชนิดอื่นๆ ที่มีอยู่ในป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่ใช้ควบคู่กันไป ได้แก่ ไม้เต้ สะแบง กะยอม มะขาม เหมือดแอ่ ไม้แดง ตะแบก หว่า มะขามป้อม พันซาด เป็นต้น และในสมัยนี้ยังมีไม้ที่ชาวบ้านไม่นิยมตัดมาใช้ตามความเชื่อโบราณของคน

ไม้ที่เป็นข้อห้ามหรือคะลำที่จะนำมาใช้ ได้แก่

- ไม้ยุง จากความเชื่อของชาวบ้านเชื่อว่า เป็นพญา ไม้ที่อยู่สูงไม่คู่ควรกับตนเอง หากนำมาใช้จะทำให้อายุสั้น
- ไม้บก ถือว่าชื่อไม่ดี หากนำมาใช้ภายในครัวเรือน ทรัพย์สมบัติจะหมดไป
- ไม้คู้ จะมีเนื้อไม้สีค่อนข้างดำ เมื่อถูกน้ำ น้ำมันจากเนื้อไม้จะไหลออกมาเป็นสีแดง คล้ายเลือด ดูน่ากลัวทำให้ชาวบ้านไม่นิยมนำมาใช้
- ไม้ที่ส่งเสียงครวญคราง เป็นไม้ทุกชนิดที่ชาวบ้านตัดมาใช้ ขณะที่ไม้กำลังจะล้มจะมีเสียงครวญครางยาวนาน ชาวบ้านจะไม่นำมาใช้เพราะจะทำให้บ้านขาดความสุข
- ไม้ทอดไล่หรือไม้ไล่กลวง เป็นไม้ทุกชนิดที่ทอดไล่ ชาวบ้านถือว่าคะลำ จะไม่นำมาใช้

ภาพที่ 76 “กาฝาก และรังนก” สัญลักษณ์ของความเปิ่นป่าโคก

นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางด้านเชื้อเพลิง เพื่อใช้สอยในครัวเรือนแล้ว ยังมีชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้าไปตัดไม้เผาถ่านเป็นอาชีพ โดยพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2500–2510 พบว่า เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางมาก โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพเผาถ่านในป่าโดยตรงได้เล่าให้ฟังว่า

“เนื่องจากพวกเขาไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและอาชีพรับจ้างภายในท้องถิ่น เพราะได้รับค่าจ้างแรงงานถูก อีกทั้งการเดินทางไปทำงานต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ แม้รายได้สูงแต่ก็ทำให้ครอบครัวต้องแยกกันอยู่ และชาวบ้านกลุ่มนี้เห็นว่าสภาพป่าโคกคำใหญ่คำขวางมีความอุดมสมบูรณ์ พอที่จะสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากป่าได้ ดังนั้น อาชีพเผาถ่าน จึงเป็นทางเลือกที่น่าสนใจของชาวบ้านหลายคน”

เผาถ่าน : ภูมิปัญญาและการถ่ายทอดเพื่อยังชีพ

พ่อถวิล รัตนา ได้รับความรู้และประสบการณ์ในการเผาถ่านขายจากการช่วยพ่อเผาถ่าน เมื่อครั้งยังเด็ก ท่านเล่าถึงเรื่องราวย้อนกลับ 20–30 ปีก่อนว่า

“สำหรับการเผาถ่านของชาวบ้านทั่วไปนั้น ครั้วครั้วหนึ่งสามารถสร้างเตาเผาได้เอง ทุกสถานที่ เช่น สร้างเตาเผาภายในบริเวณบ้านพักอาศัย ที่นา ที่ไร่ ในป่าโคกคำใหญ่ คำขวาง โดยเฉลี่ยจะมีครั้วเรือนละ 1-2 เตา ส่วนวิธีการเผาถ่านใช้หลายวิธีคือ จุดไฟเผาไม้คอกยใช้น้ำราด ทำเตาดิน เตาเผา ด้วยแกลบ ถ่านที่ได้ส่วนใหญ่นำมาใช้ในครั้วเรือน ส่วนที่เหลืออาจแบ่งปันให้ญาติพี่น้องหรืออาจแบ่งขายภายในหมู่บ้านก็ได้ ช่วงแรกนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่โบราณมีวิธีการเผาถ่านโดยทั่วไปจะมีอยู่ 3 วิธีการคือ

วิธีแรก การจุดไฟเผาไม้ให้ไหม้จนไม้ท่อนนั้นไหม้แดงเพลิงแล้ว จึงใช้น้ำดับรดนำไปใช้

วิธีที่สอง นำท่อนไม้ที่จะเผาถ่านมากองรวมกันให้พอดี กองไม้จะไม่โตมากนัก จากนั้นจุดไฟเผากองไม้และเมื่อความร้อนพอเพียงได้ที่แล้ว ให้ใช้ดินหรือขี้เลื่อยหรือแกลบข้าวนามากลบกองให้ท่วมไม้ จากนั้นปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 - 2 วันเพื่อให้เกิดปฏิกิริยาเผาไหม้กลายเป็นถ่าน และเมื่อจะนำไปใช้จึงนำน้ำราดดับไฟ

วิธีที่สาม การปั้นก่อเป็นเตาดินเหมือนโพนปลวก ซึ่งเตาดินเหล่านี้ชาวบ้านเรียกว่า “เตาดินหรือเตาผี” โดยจะมีช่องเพื่อวางและเก็บไม้ถ่าน และมีปล่องระบายควันที่เกิดจากปฏิกิริยาการเผาไหม้กลายเป็นถ่านของไม้ที่นำมาเผา *พ่อถวิล รัชภา* เล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่า

“ในสมัยก่อนนั้นต้องเดินเท้าเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าครั้งละประมาณ 10-15 วัน ทั้งนี้เพื่อจะได้มีเวลาเลือกตัดต้นไม้ที่มีขนาดพอเหมาะที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 12-17 นิ้ว โดยประมาณ สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการตัดต้นไม้ที่สำคัญ คือ ขวาน เลื่อยมือ มีดอีโต้ ซึ่งหลังจากโค่นต้นไม้แล้วจะตัดไม้ออกเป็นท่อนๆ นำมาเรียงแนวนอนเป็นกองๆ โดยกองไม้ที่จัดเรียงไว้จะมีความกว้างประมาณ 2 เมตร ความสูง 1.50 เมตร และมีความยาวประมาณ 6 เมตร

เมื่อจัดเตรียมกองไม้เรียบร้อยแล้วจึงใช้ดินกลบกองไม้ด้านที่อยู่ใต้ลม ส่วนกองไม้ด้านที่อยู่เหนือลมนั้นให้ใช้ดินกลบให้เหลือช่องไว้สำหรับจุดไฟ และเมื่อจุดไฟเผากองไม้ชั่วคราวหนึ่งแล้ว จึงกลบดินในช่องที่เหลืออยู่ทั้งหมด ปล่อยให้เกิดปฏิกิริยาเผาไหม้ของไม้ให้กลายเป็นถ่าน โดยคอยระบายควันออกจากกองไม้ หนึ่งเตาใช้เวลาประมาณ 15 วัน

หลังจากนั้นไม้จะยุบตัวเหลือเนื้อถ่านจริงๆ สูงประมาณ 75 เซนติเมตร เตาที่ใช้เสร็จแล้วก็จะทำลายทิ้ง เพราะเตาดินสามารถสร้างใหม่ได้ทุกแห่งที่ชาวบ้านตัดไม้วางไว้เป็นกองเพื่อเตรียมสำหรับเผาถ่าน โดยจะใช้ดินบริเวณรอบๆ บริเวณนั้นเพื่อขุดกลบกองไม้ นั่นเอง” ปัจจุบันไม่พบร่องรอยเตาผีในป่าโคกคำใหญ่คำขวางแล้ว

เมื่อเผาถ่านกองที่หนึ่งเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะตัดต้นไม้ต่อไปอีกแล้วนำมาเรียงเป็นกองเช่นเดิม พร้อมจะทำการเผาถ่านเตาที่ 2 เตาที่ 3 และเตาที่ 4 ต่อไป ซึ่งในแต่ละเตาจะได้ปริมาณถ่าน 25 กระสอบ โดยเฉลี่ยแล้วภายในระยะเวลาหนึ่งเดือนสามารถเผาถ่านได้ 4 เตาเผา ดังนั้นจึงได้ปริมาณถ่านประมาณ 100 กระสอบ / เดือน

จำนวนไม้ที่นำมาเผาถ่าน ถ้าเป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 12–17 นิ้ว จะใช้ต้นไม้จำนวน 4 ต้น เท่ากับ 1 เตาเผา แต่ถ้าหากเป็นต้นไม้ที่มีขนาดเล็กลงจะใช้ประมาณ 10 ต้น และจำนวนไม้ที่ตัดเผาถ่านในระยะเวลา 1 เดือน/ ชาวบ้าน 1 คน จะตัดต้นไม้ในป่าโคกแห่งนี้ประมาณ 15–40 ต้น

และในช่วงปี พ.ศ.2500–2510 ราคาถ่านขณะนั้น ชื้อขายกันที่กระสอบละ 4–5 บาท ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ในการเผาถ่านขายประมาณเดือนละ 400–500 บาท เงินจำนวนนี้ได้แบ่งใช้เพื่อเป็นรายจ่ายภายในครอบครัวเป็นการซื้อหาของใช้เบ็ดเตล็ด เช่น เสื้อผ้า ส่วนเรื่องอาหารนั้นไม่จำเป็นต้องซื้อเพราะได้จากอาหารป่า อาหารตามธรรมชาติในไร่นาก็มีอยู่มาก ส่วนการซื้อเครื่องไฟฟ้า และสินค้าฟุ่มเฟือยในสมัยดังกล่าวยังไม่มีไฟฟ้าใช้จึงไม่มีภาระต้องจ่ายแต่อย่างใด

การเข้าไปเผาถ่านในป่าโคกทำให้มูลค่าของชาวบ้านมีแทบทุกครัวเรือน ทั้งชายและหญิง ถ่านที่ได้จะนำมาใช้ภายในครัวเรือน หรือนำไปจำหน่ายรายย่อยครั้งละ หาบ กุญ ปุ๋ย ไม้ที่ตัดมาเผาถ่านครั้งละ 1–2 ต้น โดยจะทยอยเผาไปเรื่อย ๆ ขนาดของเตาเผาจะเล็ก ถ่านที่ได้จะนำไปขายด้วยตนเอง ภายในหมู่บ้านและมีพ่อค้าจากอำเภอพนมไพรมารับซื้อ ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างเต็มที่ ผู้นำภายในหมู่บ้านไม่ห้ามปรามแต่อย่างใด เพราะหน่วยงานทางราชการที่เกี่ยวข้องโดยตรงคือ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ได้เข้ามาควบคุมหรือห้ามอย่างจริงจัง อีกทั้งเจ้าหน้าที่เดินทางมาตรวจตราสภาพป่าค่อนข้างลำบาก จึงทำให้ป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวางถูกรบกวนจากธุรกิจการเผาถ่านเป็นอย่างมาก

เดือนที่เหมาะสมแก่การเผาถ่านนั้นควรเป็นช่วงที่ดินชุ่มชื้น ประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนมีนาคม ส่วนในเดือนเมษายนดินจะแห้งขุดลำบากการดูแลสูง ชาวบ้านจะลดขนาดของเตาเผาจากเตาใหญ่ให้เป็นเตาเล็ก คือจากความยาว 6 เมตร จะลดเหลือแค่ 3 เมตร ปริมาณถ่านที่ใช้ก็จะลดลงเช่นกัน เมื่อผลิตถ่านใส่กระสอบเตรียมไว้ พ่อค้าจากจังหวัดยโสธร จะเข้ามารับซื้อถ่านถึงภายในป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวาง โดยจะนำรถยนต์บรรทุก 6 ล้อ ขนาดกลาง ด้านหลังกระบะต่อเป็นตัวถังไม้ที่สามารถบรรทุกถ่านได้ครั้งละ 30–35 กว่ากระสอบ/เที่ยว

ตารางที่ 20 ชนิดของไม้จากป่าโคกที่ชาวบ้านนิยมนำมาเผาถ่าน

ชนิดของไม้	ลักษณะการใช้ประโยชน์
จิก ตั้ ขามป้อม แดง เหมียดแอ่ กระถิน กระยอม หนามแท่ง เหลี่ยม ส้มมอ ตู ขาม สะแบง บก ชาด ตะแบก แก เค็ง ตะโก กุง มะขาม มะม่วงป่า หว้า	ใช้ในครัวเรือนเพื่อหุงต้มอาหาร / อยู่ไฟหลังคลอดบุตร / ไว้ใช้ยามงานบุญต่างๆ

6. การเก็บหาของป่าต่าง ๆ ในป่าโคก

เมื่ออาหารการกินพร้อมสรรพทุกอย่าง ชาวบ้านก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์อื่นๆ ที่นอกเหนือจากความจำเป็นพื้นฐานสำคัญที่กล่าวมาแล้วข้างต้นในผืนป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวางได้

โดยการเข้าป่าเพื่อเก็บหาของป่าและมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกประเภทของป่าที่ชาวบ้านหาได้ประจำ คือ

◆ น้ำมันยาง ชาวบ้านจะได้จากการเจาะกลางลำต้นไม้ที่ให้น้ำมันยางตามธรรมชาติ เมื่อเจาะเป็นโพรงได้แล้วจึงนำไฟลนเนื้อไม้ในโพรงนั้น น้ำมันก็จะถูกความร้อนหลอมละลายไหลเยิ้ม ชาวบ้านจะตักเอาแล้วนำมาคลุกกับเศษไม้หรือขี้เลื่อยต่อไป ต้นไม้ที่ผลิตน้ำมันที่สามารถติดเชื้อเพลิง ได้แก่ ยางนาหรือยางขาว ไม้ชาด สะแบง (กูด) พลอง กราด โดยชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่างเช่น การรักษาเนื้อไม้ และไม้ไผ่ ยาเรือน ใช้ทำที่จุดไฟหรือ ชาวบ้านเรียกขี้กระบอง การเก็บน้ำมันยางมีปริมาณไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความต้องการใช้งานของแต่ละครัวเรือนแต่สามารถเก็บได้ทุกฤดูกาล แต่นิยมเก็บในฤดูแล้ง

◆ ชันจากต้นเต็ง และชันจากต้นรัง ชันมีลักษณะคล้ายได้จากการเก็บชันที่ตกกองอยู่เปลือกไม้หรือบนดิน ซึ่งชาวบ้านจะนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ผสมน้ำมันทาไม้ยาเรือน ยาแนวไม้ อุดรูรั่วหลังคาบ้าน ยาคุไม้ไผ่ (ถึงจักสานด้วยไม้ไผ่ใช้ชันยารอบถึง สามารถตักน้ำได้)

◆ ครั่ง ได้จากแมลงครั่งซึ่งจะสร้างสารขึ้นมาหุ้มตัวเรียกว่าขี้ครั่ง นำไปอุดรูรั่วภาชนะ โดยใช้สอยภายในบ้าน เช่น ถังน้ำ ปิ๊บ กะละมัง ครุไม้ และใช้อุดรูไม้กระดานพื้นบ้าน อุดรูตำมมิด ขวาน ค้อน จอบ เสียม เป็นต้น

◆ ผึ้ง น้ำผึ้งใช้ทำเป็นอาหารและสมุนไพร ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บได้ทุกฤดูกาล แต่ น้ำผึ้งที่ดีที่สุดมีน้ำหวานมากนั้นมักจะเก็บในช่วงเดือน 5 หรือประมาณเดือนมีนาคม – เมษายน และผึ้งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น รังเปล่าของผึ้งชาวบ้านจะนำมาทำเป็นเทียนผึ้ง สี ผึ้งทาริมฝีปากกันปากแห้งแตก น้ำหวานจากรังผึ้งที่เรียกว่าน้ำผึ้งจะนำมาบริโภคสด หรือใช้ร่วมกับยาสมุนไพรบางชนิดและถือเป็นยาอายุวัฒนะ

◆ ไม้และหวาย นำมาใช้ในการทำเครื่องเฟอร์นิเจอร์ ทำเครื่องจักสาน และทำเป็นอุปกรณ์หาปลา เช่น ลอบ ไซ เบ็ดคัน ฯลฯ ชาวบ้านสามารถหาเก็บได้ทุกฤดูกาล

◆ ไม้เถาชนิดต่าง ๆ โดยชาวบ้านสามารถเก็บได้ทุกฤดูกาลเพื่อนำมาใช้สานเป็นที่ ตักปลา มัดสิ่งของ เช่น เครือชูด ส้มลม ตาปลา ไล่ต้น ผักขิก

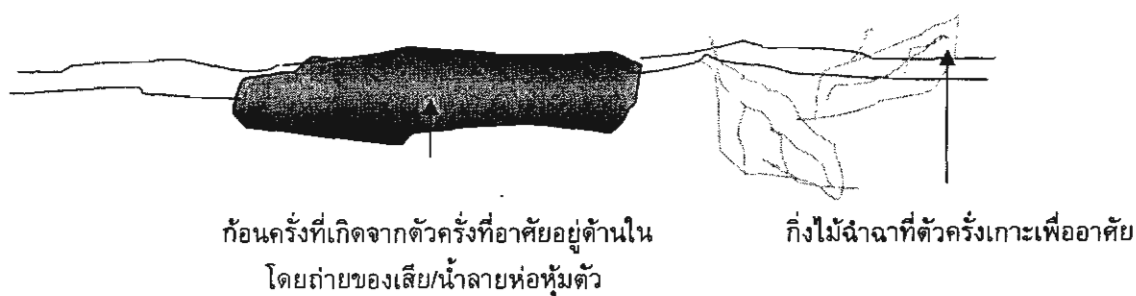
การเดินหาของป่า ชาวบ้านส่วนใหญ่คำนึงถึงการใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือน ปริมาณในการเก็บหา ก็จะประมาณจากภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษสั่งสมไว้และความชำนาญที่เคยปฏิบัติมา ของป่าที่เก็บมาใช้นั้นมักเก็บในฤดูแล้ง หมายถึงหลังจากฤดูทำนาเสร็จสิ้นลงแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่มีเวลาว่างมากขึ้น ดังนั้นช่วงนี้จึงเกิดภารกิจสำคัญอย่างหนึ่งคือ การนำวัวควายเข้าไปเลี้ยงในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง โดยปล่อยให้สัตว์เลี้ยงเล็มหญ้า ใบไม้อื่นๆ ขณะเดียวกันก็จะเก็บผลิตผลจากป่าไม้ที่พบเห็น เพื่อนำกลับมาใช้ประโยชน์ที่บ้านได้ด้วย

ครึ่งและระบบการจัดการในรูปแบบของชาวบ้าน

ในอดีตนั้นผู้เฒ่าผู้แก่โบราณมีวิธีการจัดการ “ครึ่ง” เพื่อใช้ประโยชน์โดยใช้ภูมิปัญญาและความรู้ของบรรพบุรุษ ในการประยุกต์วิถีทางของการเลี้ยงครึ่งได้อย่างกลมกลืนและลงตัวกับธรรมชาติมากที่สุด กล่าวคือ ชาวบ้านสามารถเพาะเลี้ยงดูแลได้ตามวิถีของชาวบ้านเอง ซึ่งใช้ทั้งความรู้ที่เป็นประสบการณ์และความอดทนในการเฝ้ารอและสังเกตลักษณะของตัวครึ่ง ให้ได้ติดตามที่ต้องการ ทั้งนี้เพื่อนำผลผลิตที่ได้รับในขั้นท้ายสุดนำไปย้อมสีผ้าเพื่อใช้ในโอกาสงานบุญต่อไป

“ครึ่ง” เป็นสัตว์เล็กๆ ชนิดหนึ่งมองดูเป็นสีขาวคล้ายเชื้อรา โดยปกติแล้วจะสังเกตเห็นครึ่งเกิดขึ้นมากมายและมักจะขึ้นอยู่กับต้นจำฉาอายุมากๆ และมีขึ้นอยู่ตามต้นแก่ด้วย แต่ตัวของครึ่งจะมีสีหม่นสีเทา ครึ่งมีคุณสมบัติด้านการนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายรูปแบบ คนโบราณนิยมนำครึ่งมาย้อมสีผ้าขาวซึ่งจะได้สีแดงเข้ม สีคล้ายเมล็ดมะขามและเป็นมันเลื่อมสวยงามส่องประกายแสง อีกทั้งสามารถนำไปเผาไฟเพื่อใช้เป็นกาวทาป้องกันน้ำรั่วซึมจากท้องเรือ หรือตะกร้าได้ทนน้ำ(ใช้แทนครั่ง) หรือชาวบ้านสามารถนำก้อนครึ่งแห้งมาบดละเอียดเพื่อเข้าฝักตำมิด ตำมจอบ ตำมเสียม ได้แข็งแรงทนทานเช่นเดียวกัน

โดยทั่วไปชาวบ้านจะมีวิธีการสังเกตถึงคุณลักษณะที่เหมาะสม กล่าวคือ เมื่อถึงช่วงประมาณเดือนมกราคม ซึ่งเป็นช่วงที่ใบจำฉาต้นเก่าๆ ที่มีอายุมากกำลังร่วงหล่น ชาวบ้านจะหักเอากิ่งตรงที่มีครึ่งจับตัวกันเป็นก้อนครึ่งเพื่อดูว่าตัวครึ่งมีความสมบูรณ์และพร้อมที่จะอาศัยและขยายหรือไม่ โดยจะเป็นช่วงที่แม่ไข่หรือแม่พันธุ์ตัวครึ่งมีลักษณะเป็นตัวสีแดง ท้องอ้วนแน่นเต็มสมบูรณ์ และเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วชาวบ้านจะนำกิ่งจำฉาที่มีก้อนครึ่งนั้นไปเก็บไว้ที่ยุงนางหรือที่ที่ไม่มีแสงแดดร้อนหรือโดนฝนตกใส่ก้อนครึ่ง เพราะอาจทำให้ก้อนครึ่งและตัวครึ่งที่อาศัยอยู่ด้านในนั้นเกิดความเสียหายได้

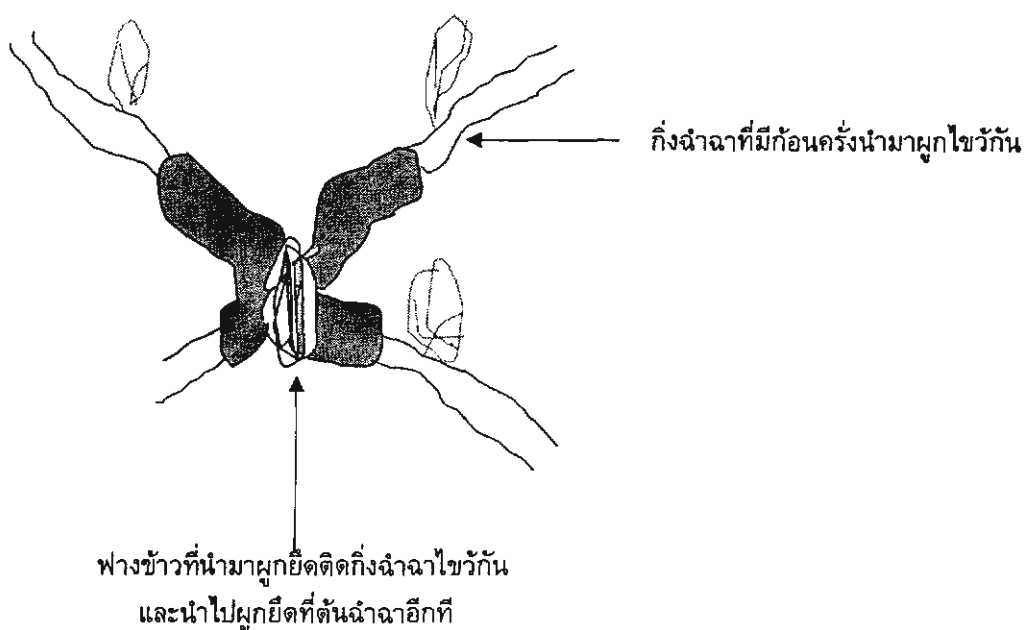

ก้อนครึ่งที่เกิดจากตัวครึ่งที่อาศัยอยู่ด้านใน
โดยถ่ายของเสีย/น้ำลายห่อหุ้มตัว

กิ่งไม้จำฉาที่ตัวครึ่งเกาะเพื่ออาศัย

ครั้นเมื่อถึงช่วงประมาณเดือนมีนาคมซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ใบจำฉาเริ่มเริ่มผลิบาน ชาวบ้านจะนำเอาก่อนครึ่งที่เก็บรักษาไว้นั้นไปผูกยึดติดไว้ตาม กิ่งจำฉา / ต้นแก่ / ต้นกระหนวน โดยชาวบ้านจะนำฟางข้าวมาผูกยึดติดไว้กับกิ่งจำฉาที่มีก้อนครึ่ง 2 กิ่งไว้ด้วยกันในลักษณะของการผูกติดแบบไขว้กัน(ดังรูป) แล้วจึงจะนำกิ่งจำฉาที่ผูกไขว้กันนั้นไปห้อยหรือผูกยึดไว้กับต้นจำฉาต่อไป โดยเชื่อว่าฟางข้าวจะเป็นอาหารที่ดีของตัวครึ่งและทำให้ตัวครึ่งถ่ายของเสียออกมา มาก ซึ่งจะทำให้ได้ก้อนครึ่งขนาดใหญ่ขึ้นตามด้วย

ชาวบ้านบางคนที่ต้องการเก็บตัวครั้งไว้พะเสี่ยงในปีต่อ ๆ ไป จะไม่แกะก้อนครั้งออกจากกิ่งฉำฉาเพราะจะทำให้ตัวครั้งที่อยู่อาศัยการฝังตัวอยู่ในเนื้อไม้ฉำฉานั้นตายได้ และถ้าชาวบ้านคนใดต้องการที่จะนำก้อนครั้งมาย้อมสีผ้าได้ตามภูมิปัญญา ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษก็สามารถทำได้โดย การต้มน้ำสะอาด 1 หม้อใหญ่(ปริมาตรประมาณ15-20 ลิตร) ต่อครั้งจำนวน 3-4 กิโลกรัม ต้มให้น้ำเดือดโดยใช้ไฟแรงกล้า คนน้ำครั้งไปเรื่อย ๆ จนกว่าน้ำและครั้งเข้าเนื้อกันและเคี้ยวจนกว่าน้ำครั้งจะเหนียวเป็นก้อนเดียวกัน

“การเลี้ยงครั้งนั้นไม่ยุ่งยากเพราะไม่ต้องรดน้ำหรือดูแลมากมายนัก เพียงแต่จะต้องคอยตรวจดูว่ากิ่งครั้งที่ผูกยึดติดหรือห้อยไว้นั้นตกลงจากต้นฉำฉา ถ้าตกลงก็ให้นำไปห้อยหรือผูกยึดติดกับต้นฉำฉาให้เหมือนเดิม โดยธรรมชาติแล้วตัวครั้งจะกินอาหารและถ่ายของเสียออกมาหรืออาจจะมีสารบางอย่างเคลือบสิ่งเหล่านั้น ให้จับตัวเป็นก้อนแข็งเพื่อห่อหุ้มและป้องกันตัวเองจากภัยต่างๆ และเมื่อเว้นระยะไว้ประมาณ 1 ปีซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พอเหมาะ ตัวครั้งก็จะฝังตัวเองเข้าอยู่อาศัยและเป็นช่วงเวลาพักการกินอาหารของมันในเนื้อไม้ฉำฉาต่อไป”

ครั้นเมื่อก้อนครั้งต้มได้ที่แล้วจะได้น้ำครั้งเป็นสีแดงเข้มเม็ดมะขาม เลื่อมมันใสแวววาวสะท้อนแสงสวยงาม แล้วเมื่อนำเสื้อทอมือ ผ้าชิ้น และผ้าไหม ลงจุ่มขณะที่น้ำเดือดโดยเว้นระยะช่วงเวลาห่างกันประมาณ 5-10 นาที จนได้สีของเนื้อผ้าได้เป็นที่ พอใจแล้วจึงนำไปผึ่งแดดเพื่อให้สีซึมซับเข้าเนื้อผ้าได้ดียิ่งขึ้นประมาณ 3-4 วัน จึงแล้วเสร็จและสามารถนำไปใช้งานย้อมผ้าอื่นๆ ได้ต่อไป

และวิถีชีวิตของการดำรงชีวิตของชาวบ้านในอดีตนั้นได้พึ่งพาอาศัยผืนป่าโคกแห่งนี้ มาหลายชั่วอายุคนและได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ลูกหลานสืบต่อกันมา ถึงการใช้ประโยชน์จากป่าใน

ด้านต่างๆ แต่ละช่วงฤดูกาลครอบครัวในชนบทส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ซึ่งช่วงเวลาที่นอกเหนือจากการทำการเกษตรในไร่นาหรือรับจ้างทั่วไปแล้ว สมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่จะใช้เวลาที่เหลือเข้าป่าเพื่อหาอาหาร สมุนไพร ของป่าหลากหลายชนิดเพื่อนำกลับมาใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือน การหาเปลือกไม้และผลดิบของพืชชนิดดังกล่าว สามารถหาได้ทุกฤดูกาล โดยจะใช้วิธีการหมุนเวียนกันไปแล้วแต่ชนิดของพันธุ์ไม้ ปริมาณการนำมาใช้ไม่แน่นอนแล้วแต่วัสดุที่เตรียมไว้มากหรือน้อย ชาวบ้านจะใช้วิธีการประมาณ เช่น เก็บครั้งละ 1 ตะกร้าหรือหนักประมาณ 3-5 กิโลกรัม ยกตัวอย่าง เช่น

◆ เปลือกไม้ หรือผลดิบของไม้ต่างๆ โดยนำมาใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

- ย้อมแห จะใช้เปลือกและผลดิบของ ประดู่ กระโดน ตะโก มะเกลือ เค็งหนามแห้ว โดยนำมาทุบให้แตกนำไปต้มรวมกับเปลือก และต้มน้ำให้เดือดแล้วนำแหลงย้อม จะได้สีแดงเลือดหมูมันแวววาว

- ย้อมผ้า จะใช้เปลือกและผลดิบของ มะเกลือ ประดู่ เหมือดโลด เหมือดแอ่มากกระจาย หลากต่าง โดยทุบละเอียดแล้วต้มรวมกับเปลือกนำผ้าลงย้อม จะได้สีแดงหรือแดงเลือดหมูมันวาวและทำให้เนื้อผ้าคงทนขึ้น

- ย้อมผ้าไหม จะใช้ก้านตาล ครั่ง ตัดหรือบดให้ละเอียดแล้วนำลงต้มให้เดือดในน้ำที่สะอาดจนกว่าจะได้น้ำสีครั้งออกน้ำตาลแดง จากนั้นนำไหมที่เตรียมลงย้อม 1 ครั้งให้นำไปผึ่งจนแห้งแล้วนำมาย้อมอีกประมาณ 3-4 ครั้ง หรือจนกว่าจะได้น้ำตาลแดงหรือแดงเลือดหมูที่พอใจ

- ภูพื้นเรือน พื้นฝายบ้าน จะนำเปลือกไม้มะเกลือ ประดู่ หลากกระจาย เค็งกระโดน ไม้ชาด มาต้มจะได้น้ำจึงใช้น้ำที่ได้นั้นมาขัดภูพื้นบ้านโดยจะช่วยให้พื้นบ้านสีสดใสและเงางามฝุ่นไม่เกาะ

ตารางที่ 21 แสดงการเก็บหาของป่าของชาวบ้านช่วงปี พ.ศ. 2409-2525

ประเภทของป่า	ชนิดพืช	การใช้ประโยชน์
น้ำมันยาง	ยางนา สะแบง ชาด พลอง กรวด	อุดรอยเรือนที่แตก ตะบองไฟ ทำขี้ได้ ช่วยรักษาเนื้อของไม้ไฟ
ชัน	จิก รัง	ยาคุไม้ไฟ กระเชอ อุดรูรั่วหลังคา
ครั่ง	ฉำฉา สะแก	อุดรูตำมมิด ขวาน จอบ ย้อมผ้า
ผึ้ง	ต้นไม้ทุกชนิดที่เปลือกเรียบ	อาหารสมุนไพรร สีมึงทาปาก
ไผ่ และหวาย	ไผ่และหวาย	เฟอร์นิเจอร์ จักสาน
ไม้เถา	เครือชูด ส้มลม ไล่ตัน ตาปลา	สานที่ดักปลา มัดสิ่งของ

◆ ไม้และหวาย เก็บได้ทุกฤดูกาล การใช้ประโยชน์จากพืชชนิดนี้มีหลายอย่าง

- ไม้ไผ่ นำมาจักสานหรือใช้เป็นเครื่องมือดักจับสัตว์ เครื่องใช้ภายในครัวเรือน หรือใช้ในการเกษตร เช่น จักเป็นดอกไว้สำหรับต้นฤดูทำนาและในฤดูเก็บเกี่ยว หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวแล้วนำมาจักสานใช้ภายในครัวเรือนเพื่อใช้งานหรือขายเมื่อมีคนมาซื้อ เช่น กระติบ ตะกร้า หวดนึ่งข้าว กระดัง จ่อ มวยรองกันหวด หมวก แคร่ไม้ไผ่ ไซ คันเบ็ด เป็นต้น

- หวาย ชาวบ้านนำหวายมาจักสานเช่นเดียวกันกับไม้ไผ่ เช่น สานตะกร้า สานพาข้าวหรือที่วางสำหรับข้าว เป็นต้น หากเก็บวัตถุดิบจากป่าในปริมาณมากก็จะผลิตเพื่อขาย เช่น ขายตะกร้าได้ราคาใบละ 5-10 บาท เป็นต้น

◆ ไม้อื่นๆ ที่ใช้ประโยชน์ เช่น นำข่อยใช้แปรงฟันเพื่อรักษาปากฟันและทำให้ฟันขาว ไม้ซูดและไม้คันทา นำมาทำเป็นขอบสวิง ขอบลอบ ขอบตะกร้า ขอบกระติบข้าว หรือนำตะแบก ยอ ไม้เลื้อย ไม้ไผ่ นำมาทำเป็นด้ามมีด จอบ และเมื่อถึงช่วงฤดูร้อนจะนำผลของไม้จิวหรือปุยหนู มายัดเป็นฟูก ที่นอน ผ้าห่ม เป็นต้น

ตารางที่ 22 การใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้และของป่าในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

ชนิดไม้และของป่า	ส่วนที่ใช้	ฤดูกาล	การใช้ประโยชน์
ก้านตาล ครั้ง	ก้าน ชีครั้ง	ทุกฤดูกาล	ย้อมไหม
ประดู่ กระโดน ตะโก มะเกลือ เค็ง นามแห่ง	ผล เปลือก	ทุกฤดูกาล	ย้อมแห
มะเกลือ ประดู่ คาม หมากกระจาย เหมือดโลด เหมือดแอ่ หมากต่าง เข	ผล เปลือก	ทุกฤดูกาล	ย้อมผ้า
มะเกลือ ประดู่ กระโดน ซาด หมากกระจาย เค็ง	เปลือก	ทุกฤดูกาล	ถูพื้นบ้าน และพื้นผาบ้าน
เครือส้มลม เครือซูด	เครือ	ทุกฤดูกาล	ถักขอบที่ดักปลา มัดสิ่งของ ลอบ
ไม้ไผ่	ลำต้น	ทุกฤดูกาล	จักสานทุกชนิด
หวาย	ลำต้น	ฤดูฝน	จักสาน
จิวป่า	ผล	ฤดูแล้ง	ฟูก หมอน ผ้าห่ม
เครือซูด / คันทา	เครือ, กิ่ง	ทุกฤดูกาล	ทำเป็นขอบสวิง
ตะแบก ยอ ไม้เลื้อย ไม้	กิ่ง	ฤดูแล้ง	ด้ามมีด จอบ เลื่อย

สำนักอนุรักษ์...ทางรอดของป่าโคก

สภาพความเสื่อมโทรมของป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่ปรากฏ เป็นป่าที่ผ่านการทำลาย และถูกบุกรุกเป็นระยะเวลายาวนาน ป่าดั้งเดิมที่อุดมสมบูรณ์ถูกทำลายจนหมด ความหลากหลายทางชีวภาพจึงสูญเสียไปพร้อมกับการลดลงทั้งความหนาแน่นของพรรณไม้ในพื้นที่ป่า ในปัจจุบันป่าโคกคำใหญ่คำขวางมีสภาพเป็นป่าใหม่ 3 ลักษณะด้วยกันคือ

1. ป่าหญ้า จะแพร่ขยายอย่างรวดเร็ว เช่น หญ้าเพ็ก หญ้าคา หญ้าแฝก ซึ่งเป็นปัญหาต่อการเกิดไฟป่า
2. ป่าเหล้า ลักษณะของป่าเหล้าต้นไม้จะมีขนาดเล็ก พืชพันธุ์มีลักษณะเป็นไม้พุ่มเป็นป่าละเมาะ มีไม้ขนาดเล็กอย่างหนาแน่น
3. ป่าเต็งรังฟื้นสภาพ ป่าเต็งรังจะเป็นป่าประเภทเดียวที่สามารถรักษาสังคมพืชดั้งเดิมได้ หากไม่ถูกไถชนิดถอนรากถอนโคนออกจนหมด จึงเป็นป่าที่ทนต่อสภาพความแห้งแล้ง และทนทานต่อการถูกทำลาย

ภาพที่ 77 จิตสำนึกและแนวทางร่วมมือในการจัดการดูแลทรัพยากรต้องเริ่มจากชาวบ้าน...

ทุกวันนี้ชุมชนส่วนใหญ่ที่พึ่งพาอาศัยผืนป่าโคกแห่งนี้ เริ่มตระหนักและสำนึกถึงประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับ ถ้าหากว่ามีการคงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าโคกไว้ได้ ชาวบ้านก็จะยังหาอยู่หากินของป่าต่างๆ จากผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางได้ตลอดไป โดยจะยึดเกณฑ์การอนุรักษ์สภาพป่าเดิมไว้

พ่อมานิตย์ สิงห์เสนา และกลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งมีหน้าที่คอยสอดส่องการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าโคกของชาวบ้าน เล่าถึงแนวทางการเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางอนุรักษ์ที่เริ่มปลูกฝังให้ชาวบ้านสามารถคิดและให้คำตอบกับตนเองได้ว่า

...เมื่อไม่มีป่า เรา(ชาวบ้าน)จะทำอย่างไร จะอยู่ได้ไหม?

อีกทั้งได้ทำการประชาสัมพันธ์ให้กับชาวบ้านเพื่อความเข้าใจถึงการเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติอย่างพอเหมาะ และได้ดำเนินการดูแล โดยมีกฎเกณฑ์ข้อห้ามหลายประการที่ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและอีกหลายหมู่บ้านควรทราบ ว่า เมื่อฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามมติของส่วนรวมแล้วนั้น จะถูกเตือนจากคณะกรรมการหมู่บ้านและผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน และยังถูกกดดันทางสังคม ถูกเหยียดหยามทางสายตา เป็นต้น ซึ่งข้อปฏิบัติ

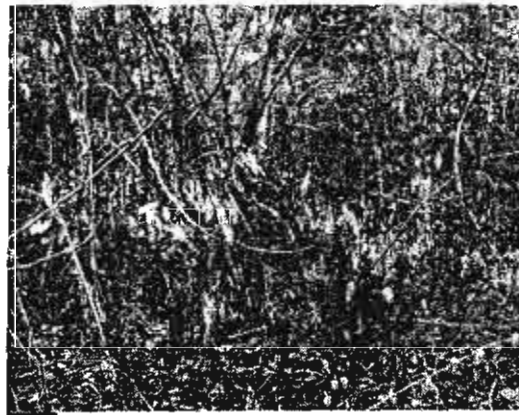
ของการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้านที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยความเห็นดีของชาวบ้านทุก ๆ คน คือ

1. ห้ามตัดไม้ยืนต้นทุกประเภท
2. ห้ามล่าสัตว์ป่าหวงห้ามทุกชนิด
3. ห้ามจุดไฟเผาป่า ไม่ว่ากรณีใดๆ ก็ตาม

ส่วนการใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบของพื้นที่ป่าโคก สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ด้วยสำนึกอนุรักษจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางได้เช่นเคยเหมือนในอดีตที่ผ่านมา ได้แก่ การตัดไม้แห้งเพื่อทำฟืนหรือนำไปเผาถ่านใช้ในครัวเรือน การเก็บเห็ด พืชผัก การหาจับแมลงและสัตว์บางชนิด การเก็บของป่า หรือการเก็บสมุนไพร เป็นต้น

นายทุนกับความเปลี่ยนแปลงของป่าโคก

ครั้งหนึ่งเมื่อปี พ.ศ.2513 มีความต้องการของพ่อค้านายทุนที่มีต่อต้นไม้ขนาดใหญ่ที่ขึ้นรกทึบในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง และมีพันธุ์ไม้ที่ดีขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากตามความต้องการและประโยชน์ใช้สอยด้านเชื้อเพลิง ซึ่งในช่วงเวลานั้นพวกกลุ่มนายทุนเข้ามาตั้งโรงงานต้มเหล้าขนาดใหญ่เพื่อผลิตเป็นเหล้าขาวในตัวจังหวัดร้อยเอ็ดและส่งขายตามจังหวัดต่าง ๆ และการเข้ามาของโรงงานดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลดีและผลเสียควบคู่กันไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือ เมื่อมีอุตสาหกรรมการผลิตที่อยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านในละแวกนั้น มักจะนำเอาแรงงานที่อยู่ใกล้กันๆ เพื่อเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมตามต้องการ และนี่คือผลดีในส่วนของการรายได้ที่ชาวบ้านได้รับ

ภาพที่ 78 สภาพป่าโคกหลังไฟป่า...เมื่อมีฝนสพรพหลังมีชีวิตจะกลับมาอีกครั้ง

แต่ในทางกลับกันระบบการผลิตของโรงงานอุตสาหกรรมต้มเหล้าขนาดใหญ่แห่งนี้ มีความต้องการกว้านซื้อต้นไม้เพื่อนำไปเป็นเชื้อเพลิงหุงต้มกลั่น และผลิตเหล้าขาวส่งขายต่อไป และต้นไม้ที่ทางโรงงานต้มเหล้ามีความต้องการและออกกว้านซื้อจากป่าโคกมากคือ ต้นกะยอม ต้นแดง ต้นรัง นั่นเอง ทั้งนี้เพราะเป็นเนื้อไม้ที่มีคุณสมบัติเป็นเชื้อเพลิงได้อย่างดี ให้ไฟแรงกล้า

และแรงไฟที่คุโชนาน ไม่มอดง่าย ๆ เหมือนไม้ชนิดอื่น แต่เขาจะตัดไม้แทบทุกชนิดไม่มียกเว้นขอแต่เป็นเพียงต้นไม้ก็จะตัดไปทั้งหมด

และในที่สุดคือ ผลกระทบอย่างรุนแรงที่มีต่อระบบนิเวศป่าโคกแห่งนี้คือ การลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่าอันเนื่องมาจากการระดมตัดไม้ทุก ๆ ชนิดเท่าที่กลุ่มนายทุนจะสามารถตัดได้นั่นเอง ประมาณกันว่าผืนป่าโคกแห่งนี้ถูกตัดโค่นทำลายไม่น้อยกว่า 1,000 ไร่ ภายในระยะเวลาเพียงปีเดียว โดยในครั้งนั้นทราบว่กลุ่มนายทุนได้ใช้อำนาจ เพื่อขออนุญาตตัดไม้ต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอ แต่ยังไม่ได้มีการทำหนังสือขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดร้อยเอ็ดแต่อย่างใด พวกกลุ่มนายทุนก็นำเครื่องจักรเข้ามาตัดโค่นป่า ซึ่งก็ไม่มีเจ้าหน้าที่คนใดทักท้วงหรือคัดค้านเลย

การนำเลื่อยยนต์ทันสมัยเข้ามาตัดไม้และนำรถบรรทุกขนาดใหญ่ เพื่อขนถ่ายต้นไม้ที่ตัดได้ เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้สภาพป่าโคกแปรเปลี่ยนเป็นพื้นราบ เพียงไม่นานที่พวกนายทุนเข้ามาตัดวงเอาผลประโยชน์จากผืนป่าที่ชาวบ้านรักษาและถนอมมาแต่บรรพบุรุษ ชาวบ้านจึงได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งอาหารป่าที่ลดลงเพราะถูกทำลายไปพร้อม ๆ กับการเข้ามาของเครื่องจักร และระบบนิเวศที่ถูกลดทอนความอุดมสมบูรณ์ลงอย่างมากจากความเห็นแก่ได้ของนายทุนและเจ้าหน้าที่ดั่งที่กล่าวแล้วข้างต้น

โรงต้มเหล้ากับวิถีการต่อสู้ของชาวบ้าน

เมื่อชาวบ้านหลายสิบหลายร้อยคนไม่สามารถต้านแรงของกำลังทุน และกำลังอำนาจของนายทุนที่มีตำแหน่งสถาบรรดาศักดิ์ชั้นสูงได้ แต่ชุมชนหนองหมื่นถ่านยังมีผู้กล้าที่จะเผชิญหน้ากับอำนาจและปัญหาเหล่านี้ และผู้กล้าท่านนี้คือ **ดาบุญศรี มีภักดี** หรือในสมัยนั้นที่ชาวบ้านมักเรียกท่านติดปากว่า “**อ้ายทิดบุญศรี**” เป็นชาวบ้านหนองหมื่นถ่านแต่กำเนิด และเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากท่านปู่เมืองปากด้วย ถึงแม้ว่าท่านจะเรียนจบชั้น ป.2 แต่ไหวพริบและปฏิภาณในคำพูดคำเจรจานั้นดูจะฉะฉานเสียยิ่งกว่าผู้เรียนจบชั้นสูงเสียอีก

ช่วงเวลานั้น (พ.ศ.2513) อ้ายทิดบุญศรี ลงไปทำงานรับจ้างอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยทำงานทุกอย่าง อย่าง ตั้งแต่ขับรถรับจ้าง จั๊กจ๊ก คนใช้ กระทั่งขายอาหารอีสานจำพวก ลาบ ส้มตำ ไก่ย่าง เป็นต้น เพียงทำงานไม่กี่สัปดาห์ก็สามารถทำให้ฐานะและความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้นกว่าเดิม

ตัวแทนของกลุ่มชาวบ้านผู้หวังดีต่อผืนป่าค่าใหญ่ค่าขวาง จึงเดินทางไปเมืองหลวงเพื่อบอกกล่าวถึงสภาพปัญหาที่ชาวบ้านและชุมชนแผ่นดินเกิดกำลังประสบอยู่ เมื่อทราบเรื่องราวทั้งหมด อ้ายทิดบุญศรีก็ไม่ทำให้ชาวหนองหมื่นถ่านและชาวบ้านอื่นๆ ผิดหวัง เพราะท่านได้ร่างหนังสือขึ้นฉบับหนึ่งและได้เดินทางร่วมกับกลุ่มตัวแทนชาวบ้านไปร้องเรียนต่อ พล.ต.ต.ชุมพล โลหะชาละ ในขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมตำรวจ โดยได้เข้าร้องทุกข์เพื่อบอกกล่าวข้อเท็จจริงในกรณีที่ชาวบ้านหลาย ๆ ชุมชนในเขตพื้นที่ป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวางพื้นที่กว่า 10,000 ไร่ ซึ่งทางราชการประกาศให้ผืนป่าโคกแห่งนี้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ กำลังถูกคุกคามจากกลุ่มผู้มีอิทธิพลเพื่อเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าเพียงเพื่อแสวงหาประโยชน์ของกลุ่มนายทุนซึ่งผืนป่าเปรียบเสมือนโรงอาหารขนาดใหญ่ของชาวบ้านกำลังจะถูกตัดโค่นเหี้ยนหายในไม่ช้า ถ้า

หากไม่มีการหยุดตัดทำลายลงป่าอันสมบูรณ์ก็คงเหลือแต่ทุ่งกว้างที่ไม่เหลือแม้สรรพสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

นายตำรวจผู้รักในความยุติธรรมท่านนี้ได้ลงพื้นที่ และมีคำสั่งให้ดำเนินคดีกับนายเสมอ อัครปรีดี นายทุนโรงเหล้า ที่ใช้ทั้งอำนาจการเป็นนักการเมือง (เป็น ส.ส. ได้รับเลือกเพียงครั้งแรก แต่หลังจากคดีนี้แล้วก็ไม่ได้รับเลือกตั้งอีกเลย) และให้ปิดโรงต้มเหล้า ตรวจจับและยึดเครื่องมือในการตัดไม้เข้าหลวงเป็นของราชการต่อไป ในเวลานั้นถือว่าเป็นชาวดังที่ผู้คนให้ความสนใจอย่างมาก เพราะเป็นการต่อสู้ระหว่างชาวบ้านกับนายทุนนักการเมืองผู้มีอิทธิพล

ครานั้นทางราชการประเมินความเสียหายที่มีต่อป่าไม้ประมาณ 3 ล้านบาท แต่ที่ประเมินค่าเสียหายเป็นเงินทองไม่ได้คือ ผืนป่าโคกที่ถูกทำลายตัดโค่นกับคุณค่าที่มีต่อวิถีชีวิตและการดำรงชีพของชาวบ้าน อีกหลายร้อยหลายพันชีวิตที่พึ่งพาอาศัยผืนป่าแห่งนี้

แต่หลังจากนั้นไม่นานคือช่วงปี พ.ศ.2515 นายทุนคนเดิมกลับเข้ามาอีกพร้อมๆ กับครั้งนี้ ได้นำเครื่องจักรจำพวกเลื่อยยนต์ เลื่อยมือ รถบรรทุก เพื่อเข้ามาตัดโค่นไม้ไปใช้เป็นเชื้อเพลิงต้มเหล้าอีกครั้ง มีทั้งการนำกลุ่มพรรคพวกมาตัดและจ้างชาวบ้านที่เห็นแก่ได้บางคน โดยได้ค่าจ้างเพียงคนละ 20 บาทต่อหนึ่งวันเท่านั้น โดยให้ใช้เลื่อยมือช่วยเลื่อยและตัดไม้ในป่าที่ตนเองและชาวบ้านคนอื่นๆ ได้เข้ามาใช้ประโยชน์หาอยู่หากินอยู่ตลอดนั่นเอง

และครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชาวบ้านที่จะยับยั้งความอยุติธรรมอีกครั้ง โดยชาวบ้านทราบมาว่าการกลับมาตัดไม้ในครั้งนี้เขาได้ใช้อำนาจเงินเพื่อวิ่งเต้นกับผู้ที่มีอำนาจสั่งการ ซึ่งเป็นนักการเมืองระดับกระทรวงเพื่อได้รับอนุญาตให้สามารถตัดโค่นไม้ในป่าโคกได้ แต่เงินเลยที่ชาวบ้านผู้เห็นถึงประโยชน์ที่ชาวบ้านและลูกหลาน จะได้รับจากความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าโคกที่ตนผูกพันและได้อาศัยหาอยู่หากินมาโดยตลอดได้ ดังนั้น จึงร่วมปรึกษาและลงความเห็นว่าจะต้องต่อสู้กับความไม่ถูกต้องดังกล่าวเพื่อรักษาไว้ซึ่งผืนป่าโคกค่าใหญ่ค่าขวางให้จงได้

สื่อมวลชนกับความหวังสุดท้ายในการต่อสู้

พ.ศ.2515 “อ้ายทิดบุญศรี” ถูกเรียกใช้บริการด้านวาตะคำคมอีกครั้ง.....

ตัวแทนของชาวบ้านเดินทางลงกรุงเทพฯ เพื่อบอกกล่าวความทุกข์ร้อนที่ชุมชนบ้านเกิดของตนได้รับอีกครั้ง จากนายทุนคนเดิมแต่มีเครื่องจักรตัดโค่นไม้เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม หลังร่วมคิดและปรึกษาร่วมกันระหว่างกลุ่มตัวแทนชาวบ้าน จึงได้ข้อสรุปว่าไปทำหนังสือร้องเรียนต่อหนังสือพิมพ์ ซึ่งถือว่าเป็นสื่อมวลชนที่เข้าถึงปัญหาและมีอำนาจต่อสู้กับความอยุติธรรมที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

หนุ่มฉกรรจ์ผู้มีใจกล้าแกร่งและหาญกล้าที่จะเผชิญกับภัยที่อาจคุกคามชีวิต ขณะนั้นมีอายุราว 40 กว่าปีพร้อมชาวบ้านร่วมกันส่งหนังสือร้องทุกข์ที่ได้รับกับ “หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ” มีข้อความว่า⁸

กราบเรียน กองบรรณาธิการ หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ

ด้วยขณะนี้มีราษฎรบางคนในหลายหมู่บ้านในพื้นที่ของตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภอบางบาล จันทบุรี ได้มีการว่าจ้างให้ตัดไม้และตัดฟันในพื้นที่ป่าของหลวง โดยมีกลุ่มนายทุนใหญ่เจ้าของโรงเหล้าเป็นผู้ว่าจ้าง ให้ราษฎรแผ้วถางร่วมกับกลุ่มนายทุนที่มีเครื่องจักรกลในการตัดโค่น โดยกลุ่มนายทุนกล่าวอ้างกับชาวบ้านว่าผืนป่าสงวนแห่งชาติผืนนี้เป็นพื้นที่ป่าทำเล เป็นป่าเสื่อมโทรมที่ทางราชการไม่เอาแล้ว แม้ใครตัดโค่นป่าบริเวณใดหมดก็จะเป็นพื้นที่ทำไร่ทำนาได้ แต่ราษฎรส่วนใหญ่ทนดูในพฤติกรรมไม่ได้ เพราะต่างตระหนักดีว่าป่าบริเวณใดที่มีป้ายแสดงเขตป่าสงวนแห่งชาติและมีตราสัญลักษณ์พญาครุฑหันหน้าออกทางทุ่งนา ก็จะแสดงว่าเป็นเขตป่าหวงห้ามหรือเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติที่ทุกคนต้องดูแลรักษา มาบัดนี้ก็มีกลุ่มชาวบ้านบางคนผู้สมองใส เห็นต้นไม้อันมีค่าเป็นสินค้าขายดี โดยมีกลุ่มนายทุนใหญ่เป็นผู้หนุนหลังและรับซื้อ และใช้ชาวบ้านบางคนที่หลงเชื่อคำโฆษณาเป็นเครื่องมือหากิน และไม่มีชาวบ้านคนใดกล้าเผชิญกับกลุ่มอิทธิพลดังกล่าวได้

ดังนั้นกลุ่มราษฎรผู้หวงดีต่อผืนป่าจึงรวมตัวกันแล้วร้องเรียนต่อท่านสื่อมวลชน เพื่อช่วยเป็นปากเป็นเสียงของชาวบ้านเพื่อผ่านไปยังผู้มีอำนาจเพื่อเข้าขัดขวางไม่ให้มีการตัดถางและไม่ให้บุกรุกเบียดป่าสงวนแห่งชาติ โดยสังการและแก้ปัญหาให้ได้ เพราะหากว่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติผืนนี้ตกอยู่ในความครอบครองของผู้มีอิทธิพลเมื่อใดแล้ว จะทำให้ราษฎรหลายๆ หมู่บ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนฯ แห่งนี้ได้รับผลกระทบและความเดือดร้อนได้

ขอแสดงความเคารพอย่างสูง

นายบุญศรี มีภักดี และกลุ่มชาวบ้านผู้ได้รับความเดือดร้อน

ไม่นานนักหลังจากได้ร้องเรียนผ่านสื่อมวลชน ปัญหาดังกล่าวจึงถูกตีแผ่จนเป็นข่าวใหญ่ คราวนี้กลุ่มนายทุนโดนจับในหลายๆ ข้อหา และมีคำสั่งจากทางราชการให้ข้าราชการผู้เกี่ยวข้องทั้งนายอำเภอบางบาลในสมัยนั้น รวมทั้งป่าไม้จังหวัดจันทบุรี ให้ออกจากราชการและถูกดำเนินคดีไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ข้าราชการคนอื่นๆ ต่อไป

⁸ คัดจากคำบอกเล่าของนายบุญศรี มีภักดี แก่นาในการเรียกร้องและเป็นผู้เขียนหนังสือร้องเรียนกับผู้มีอำนาจ

นับเป็นความสำเร็จของการต่อสู้ระหว่างอำนาจของผู้มีอิทธิพล และพลังมวลชนที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่ผืนป่าโคกแห่งนี้ โดยมีความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าเป็นเดิมพัน และจบลงด้วยดี เพราะชาวบ้านและความถูกต้องเป็นผู้ชนะนับแต่นั้นมา

...เรื่องราวของการตัดไม้ป่าสงวนแห่งชาติเมื่อปี พ.ศ.2513 และปี พ.ศ. 2515 นั้นมันเป็นเรื่องใหญ่ของผู้มีอิทธิพล ราษฎรต่างมีความหวั่นเกรงที่จะเข้าขัดขวาง ผมจึงตัดสินใจยอมเอาชีวิตเข้าแลกกับผืนป่า ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาวบ้านและลูกหลานสืบไป ดังคำที่ท่านนักต่อสู้เพื่อความยุติธรรมผู้หนึ่งมักกล่าวอยู่เสมอว่า...

“บุญศรี มีภักดี ไม่หวั่นเกรงอิทธิพลคนใด แหกก็แหก อย่างมากก็ดับ ...”

ดาบุญศรี มีภักดี ในปัจจุบันมีอายุ 80 กว่าปี เล่าถึงอดีตของการต่อสู้กับพลังอำนาจของผู้มีอิทธิพลให้ฟังอีกครั้ง ซึ่งในสมัยนั้นมีน้อยคนนักที่จะเข้าถึงเจ้านายใหญ่โตและกล้าทำแบบนี้ได้ และมีหลายคนเชิดชูและยกย่องท่านเสมอมาว่า สมแล้วที่ท่านสืบเชื้อสายมาจากท่านปู่เมืองปากวีรบุรุษผู้หาญกล้าผู้ก่อกำเนิดชุมชนหนองหมื่นถ่านนั่นเอง...

ปัจจัยและการเปลี่ยนแปลงป่าโคก : ยุคบ้านป่า-รัฐพัฒนาบ้าน(พ.ศ.2409-2525)

1. เกิดจากความต้องการขึ้นพื้นฐานของชาวบ้าน การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านในอดีต เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการดำรงชีวิตประจำวันภายในครอบครัว เช่น ความต้องการด้านอาหาร เชื้อเพลิง ที่อยู่อาศัย สมุนไพร และเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เป็นต้น ครั้นประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นชุมชนมีการขยายตัว ทำให้ความต้องการของชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในด้านต่าง ๆ มีปริมาณที่สูงขึ้นตามไปด้วย โดยจะพบว่าชาวบ้านจากบ้านหนองกุงใหญ่ บ้านหนองยาง บ้านหนองหมื่นถ่าน เกือบทุกหลังคาเรือนเคยเข้าไปใช้ประโยชน์กับปัจจัยพื้นฐานในพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางกันแล้วทั้งนั้นไม่มากนักน้อย

2. นโยบายเจ้าหน้าที่ปกครองของรัฐในยุคของการปรับบ้านผังเมือง ในช่วงปี พ.ศ.2500 -2510 โดยรัฐมีนโยบายในรูปแบบของคำสั่งให้แต่ละหมู่บ้านจัดทำรั้วบ้านอย่างเป็นสัดส่วน และให้รวบรวมบ้านเรือนที่อาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายในพื้นที่ต่าง ๆ ให้เข้ามาตั้งบ้านอาศัยอยู่รวมกันเป็นชุมชนเดียวกัน ทั้งนี้ภาครัฐให้เหตุผลว่าเพื่อความสะดวกในการจัดการดูแลเป็นระเบียบเรียบร้อยและป้องกันโจรผู้ร้ายได้ด้วย ในครั้งนั้นมีการปรับระดับพื้นที่ป่า เพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน

โดยแรกนั้นรัฐกำหนดแบ่งที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยให้แก่ชาวบ้านครอบครัวละ 1 ไร่เท่า ๆ กัน และจากนโยบายดังกล่าวชาวบ้านจึงจำเป็นต้องพึ่งพาไม้จากป่าโคกคำใหญ่คำขวาง เพราะหาได้ง่ายไม่ต้องซื้อซึ่งในการก่อสร้างบ้านเรือนอาศัยและนำมาทำเป็นรั้วรอบแบ่งเขตบ้าน ส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น จิก รัง ไม้ชาด สะแบง ไม้ ฯลฯ ซึ่งแต่ละบ้านจะต้องใช้ไม้ในปริมาณมากพอสมควร ดังนั้นจึงเกิด “รั้วกันหมาลอด” รอบกันทั้งหมู่บ้าน และนับแต่นั้นมาจึงส่งผลให้

วิถีแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนเดียวกันเริ่มห่างกันมากขึ้นจากรัฐที่กีดกันนโยบายดังกล่าว

3. ผลกระทบจากการเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากกลุ่มนายทุนนอกพื้นที่ กรณีดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2513–2515 ซึ่งกลุ่มนายทุนได้นำเอาเครื่องจักรเลื่อยยนต์รวมทั้งใช้แรงงานคนเป็นจำนวนมากเพื่อเข้ามาตัดต้นไม้ใหญ่แทบทุกชนิดที่สามารถเอาได้ โดยในครั้งนั้นนายทุนคนดังกล่าว ได้อ้างว่าพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติอยู่ก่อนแล้วนั้น บัดนี้ได้กลายเป็นป่าเสื่อมโทรมแล้วดังนั้นทางราชการอนุญาตให้ตัดไม้ได้ เพื่อนำไปใช้เป็นเชื้อเพลิงในอุตสาหกรรมการต้มเหล้า ที่โรงงานต้มเหล้าชาวในตัวจังหวัดร้อยเอ็ด เพียงไม่นานนักก็ทำให้ต้นไม้จำนวนมากถูกตัดโค่นแผ้วถางได้รับความเสียหายเป็นจำนวนหลายร้อยไร่ และบางส่วนยังหลงเหลือกลายเป็นที่ทำนาที่ชาวบ้านเข้าจับจองเป็นพื้นที่ทำเกษตรของตนจำนวนมาก

4. การขยายตัวและการส่งเสริมให้ปลูกป่าพาณิชย์จากนโยบายรัฐบาล ทำให้นายทุนเข้ามาสนับสนุนชาวบ้านปลูกพืช เช่น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง จึงมีผลทำให้ให้ชาวบ้านจำต้องรื้อกล้าพื้นที่ป่าโคกเพื่อขยายพื้นที่เพิ่มการเพาะปลูกให้มากขึ้น ตามเพื่อให้มีผลผลิตได้ตามความต้องการของระบบตลาด ซึ่งในช่วงปี พ.ศ.2518–2525 ซึ่งเป็นช่วงของการปลูกพืชเศรษฐกิจต่างๆ เหล่านี้เป็นจำนวนมาก จนมีคำกล่าวกันว่า “ปอมา ป่าหมด มันมา ป่าแตก”

5. โครงสร้างพื้นฐานของการพัฒนา เช่น การก่อสร้างถนนจากหมู่บ้านต่างๆ ที่ต้องตัดผ่านพื้นที่ป่าโคก เช่น ถนนสายบ้านหนองหมื่นถ่าน – ปากทางเชื่อมถนนสายระหว่างอำเภอบางสามารถกับอำเภอนมไพร เป็นต้น ซึ่งทำให้การสัญจรเข้าออกเพื่อใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าโคกทำได้โดยสะดวก ไฟฟ้า การพัฒนาท้องถิ่นในชนบทเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ พื้นที่ป่าและหมู่บ้านที่อยู่ไกลห่างออกไปที่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าโคกได้โดยง่ายและสะดวกขึ้น ในที่สุดทำให้การประกอบอาชีพของชุมชนรอบบริเวณพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางจึงเริ่มเปลี่ยนไป โดยเปลี่ยนจากการพึ่งพาอาศัยผลผลิตจากป่าไปสู่การใช้ประโยชน์จากต้นไม้ในป่าเพื่อการค้า เช่น การเผาถ่าน การเลื่อยไม้ การแปรรูปไม้ เพราะอัตราการขยายตัวของชุมชนการเพิ่มประชากรและการตั้งหมู่บ้านใหม่มีการใช้ทรัพยากรจากป่าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

สรุปปัญหาการใช้ประโยชน์จากป่าโคกระหว่างปี พ.ศ.2409 – 2525

ผลสืบเนื่องจากนโยบายของรัฐในด้านการพัฒนาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้เดิมที่ชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อยังชีพและแบ่งปันในกลุ่มญาติพี่น้อง ได้เริ่มปรับเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรจากป่าเพื่อการจำหน่าย เมื่อมีถนนเข้าสู่พื้นที่ป่าได้สะดวกขึ้น โดยมีแรงกระตุ้นจากนายทุนภายนอกหรือผู้มีอิทธิพลภายในหมู่บ้านที่มียานพาหนะทันสมัย ได้แก่ รถยนต์บรรทุกรับจ้าง เข้าไปรับซื้อผลิตผลถึงภายในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง เช่น ถ่าน ไม้ฟืน และของป่าอื่น ๆ ซึ่งสามารถลำเลียงสินค้าจากป่าเพื่อไปจำหน่ายได้ครั้งละเป็นจำนวนมาก และ

รายได้จากการขายทรัพยากรของป่าในป่าโคกคำใหญ่คำขวางนี้สามารถทำได้ง่าย รายได้ดี ไม่ต้องลงทุน ลงแค่แรงเหนื่อยก็มีเงินใช้ ขอเพียงปราศจากองค์กรชาวบ้านหรือหน่วยงานราชการเข้ามาดูแล ดังนั้น ชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนจึงใช้ทรัพยากรจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางในลักษณะ “ใครใคร่ตัดโค่น หรือหาเก็บของป่าชนิดใดก็สามารถทำได้ตามใจ” ดังนั้น เพียงไม่นาน สภาพป่าโคกคำใหญ่คำขวางเริ่มเสื่อมโทรมลงตามลำดับอันมีผลสืบเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่าและการบุกรุกแหล่งอาหารอย่างรุนแรง และโดยทั่วไปแล้วชาวบ้านได้พบกับปัญหาของการเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางดังต่อไปนี้

1. ปัญหาจากความเชื่อและข้อเคส่าของชาวบ้าน ชาวชนบทโดยทั่วไปที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ป่าจะถ่ายทอดประสบการณ์ของคนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าในแต่ละด้านแก่ลูกหลานเล่าสืบต่อกันมาเพื่อที่จะได้นำมาเป็นข้อปฏิบัติ ซึ่งเมื่อลูกหลานนำไปปฏิบัติแล้วได้ผลเช่นที่บรรพบุรุษกล่าวอ้างให้ฟังก็จะยึดถือเป็นความเชื่อของคน ส่วนข้อห้ามนั้นชาวบ้านจะเรียกว่า “เคส่า” คือสิ่งที่ไม่ควรนำมาใช้ หรือห้ามทำ ห้ามใช้ ซึ่งถ้าใครนำมาปฏิบัติแล้วจะได้รับแต่สิ่งที่ไม่ดีงาม เกิดภัยพิบัติกับงานหรือบุคคลภายในครอบครัว ดังนั้นปัญหาที่เกิดจากความเชื่อหรือข้อเคส่าด้านการเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าโคกของชาวบ้านในยุคบ้านป่าถึงช่วงของการสร้างบ้านแปงเมืองมีดังต่อไปนี้คือ

- ความเชื่อของชาวบ้านเรื่องการเผาป่า เมื่อถึงช่วงฤดูแล้งต่อกับต้นฤดูฝนชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำการเผาป่า เพื่อรับน้ำฝนที่ตกลงมาครั้งแรกโดยเชื่อกันว่า ไฟที่เกิดจากการเผาป่าจะเป็นตัวเร่งให้ต้นไม้ผลิใบ แดกหน่อ และให้ผลผลิตที่ดีขึ้น เช่น หน่อไม้ ยอดผักป่าชนิดต่างๆ เป็นต้น ซึ่งไฟป่าที่เกิดขึ้นได้ทำลายพันธุ์พืช สัตว์ป่าน้อยใหญ่บางชนิดจนเกือบสูญพันธุ์ และยังเป็นการทำลายระบบนิเวศพื้นฐานของป่าโคกด้วย ถึงแม้ชาวบ้านจะคำนึงเฉพาะการเก็บผลผลิตที่เป็นอาหารเพื่อนำไปบริโภค แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการทำลายความสมดุลทางธรรมชาติระหว่างสิ่งมีชีวิตกับพรรณไม้จึงมีผลทำให้ผลิตผลจากป่าด้านอื่นๆ ลดปริมาณลง ดังนั้นการกระทำตามความเชื่อดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหากระทบต่อชาวบ้านโดยตรงในระยะเวลาต่อมา

- ข้อเคส่าเรื่องการตัดไม้ ได้แก่ ไม้ทุกชนิดที่ชาวบ้านเข้าไปตัดมาเพื่อใช้ทำประโยชน์ในด้านต่างๆ ชาวบ้านจะเตรียมอุปกรณ์ในการตัดไม้ เช่น ขวาน มีด เลื่อย เพื่อเข้าไปเลือกขนาดต้นไม้ที่ต้องการ จากนั้นจะตัดฟันต้นไม้ และขณะที่ไม้กำลังจะล้มลงถ้าหากว่าไม้ที่ลมนั้นมีเสียงดัง เอียด...เอือด...เอียด... ๆ ๆ ยาวนานกว่าจะล้ม หรือถ้าต้นไม้ที่ตัดลงมาแล้วเป็นไม้ถอดไส้หรือไม้ไส้กลวง ชาวบ้านจะถือเป็นเรื่องไม่ดีมีเคราะห์ เป็นสิ่งที่เคส่าจะไม่นำมาใช้ประโยชน์ ดังนั้นไม้ดังกล่าวจะถูกทิ้งไว้ในป่าปล่อยให้ผุพังไปเอง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดปัญหาการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ที่ชาวบ้านไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ อันสืบเนื่องจากข้อเคส่าดังที่กล่าวมาข้างต้น

2. ปัญหาจากการใช้ประโยชน์ร่วมกัน พื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ป่าโคกคำใหญ่ คำขวาง เป็นป่าโคกที่ชาวบ้านโดยรอบได้เข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันในด้านต่างๆ เช่น หาฟืน เผาถ่าน เก็บอาหาร พืชผักผลไม้ ของป่า แมลงและสัตว์ป่า สมุนไพร เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นการเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านเพื่อเป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต และยัง เป็นการตัดดวงผลประโยชน์จากป่าให้แปรมาเป็นตัวเงินทองที่จะนำมาใช้จ่ายของตนและครอบครัว ในด้านต่างๆ เช่น ค่าใช้จ่ายการศึกษาบุตร ค่าใช้จ่ายเครื่องอุปโภคบริโภค ซื้อเครื่องใช้ ไฟฟ้า อำนวยความสะดวก เป็นต้น จึงทำให้เกิดปัญหาจากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่ คำขวางของชาวบ้าน ดังนี้คือ

- การล่าสัตว์ป่า ในอดีตที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางยังอุดมสมบูรณ์ สภาพป่าหนาทึบ รกรกรึ่มไปด้วยพรรณไม้และสัตว์ป่าต่างๆ มากมายหลายชนิด เช่น เสือ หมูป่า ลิง ค่าง ป่างู ชะนี อีเห็น กวาง พังพอน หมาจิ้งจอก ไก่ป่า ฯลฯ ผู้คนยุคนั้นป่าจนถึงยุคของการสร้าง บ้านแปงเมืองส่วนใหญ่จะออกหาล่าสัตว์และเก็บพืชผักในป่ากิน ซึ่งการดำเนินวิถีชีวิตแห่งการ จับสัตว์ป่าเพื่อประทังเป็นอาหารของครอบครัว หลายสิบหลายร้อยครอบครัวต่อเนื่องกันเป็น ระยะเวลายาวนานหลายสิบปี ดังนั้นสัตว์ป่าที่เคยชุกชุมจึงได้ลดปริมาณลงตามแรงปัจจัยดังกล่าว

และผลจากการล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารของคนที่มีมาแต่อดีต ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศป่าขึ้น โดยสัตว์ป่าที่มีขนาดใหญ่ได้ลดปริมาณลงอย่างรวดเร็วและสัตว์ หลายชนิดสูญหายไปอาศัยอยู่ที่ป่าอื่น ๆ ดังนั้นสัตว์ป่าที่เหลืออยู่ในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง หลังจากช่วงปี พ.ศ. 2525 จึงกลายเป็นสัตว์ท้องถิ่นที่มีขนาดเล็ก เช่น แอ้ กะปอม (กิ้งก่า) นก งู หนู กระแตกระรอก แมลงชนิดต่างๆ เป็นต้น

- การทำลายกล้าไม้และพืชล้มลุกชนิดต่างๆ สืบเนื่องมาจากการเผาป่าตามความ เชื่อของชาวบ้านและการเผาตอฟางข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นลง เพื่อขจัดวงจรของแมลงที่เป็น ศัตรูพืชแล้วลุกลามเข้าสู่พื้นที่ และไฟป่าอันเกิดจากธรรมชาติของป่าเต็งรังเอง หรือแม้แต่การเผา ป่าโดยฝีมือของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้ได้ทำลายกล้าไม้ขนาดเล็กและพืชล้มลุกในระดับพื้นดิน จนเกิด ความเสียหายส่งผลให้ป่าโคกคำใหญ่คำขวางเกิดความเสื่อมโทรมมากขึ้น ผลผลิตจากป่าลดลง ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการทำลายป่า ทำให้ชาวบ้านพึ่งพิงป่าน้อยลง ผลผลิตทางการเกษตร มีราคาตกต่ำ จึงทำให้ชาวชนบทในวัยแรงงานจากหลายครอบครัวต้องเดินทางไปทำงานที่ ต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

- ปัญหาจากเครื่องมือตัดไม้ เนื่องจากอดีตการตัดต้นไม้ใหญ่จะต้องใช้แรงงานคน มาก และเครื่องมือที่ชาวบ้านนำมาตัดไม่ว่านเป็นเครื่องมือที่พอหาได้ ราคาไม่แพง เช่น มีด ขวาน ซึ่งจะต้องใช้เวลามากในการตัดต้นไม้แต่ละครั้งและได้ไม้ในปริมาณน้อยไม่เพียงพอ ดังนั้น การเลือกใช้ต้นไม้จึงเลือกขนาดที่ไม่ใหญ่มากนักเพื่อนำมาใช้ตามความจำเป็น และหากตัดใน ปริมาณที่มากเกินไปก็ไม่สามารถขนย้ายกลับได้เพราะไม่สะดวก จำต้องทิ้งไว้ที่ป่าหรือตั้งเตาเผา ถ่านในป่า ซึ่งจะต้องคอยดูแลเตาเผาของคนอยู่ในป่า หรือเข้ามาขนย้ายในโอกาสต่อไป

ภายหลังเครื่องมือมีการพัฒนาขึ้นเป็นเลื่อยมือและเลื่อยยนต์ ที่สามารถใช้ประโยชน์ในการตัดไม้ได้มากขึ้น และรวดเร็วขึ้น พาหนะสำหรับการขนย้ายก็มีหลายชนิด เช่น เกวียน รถเข็น รถยนต์บรรทุกจ้าง ด้วยเหตุปัจจัยข้างต้นจึงส่งผลให้ไม้ถูกทำลายลงมาก ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว แต่ในขณะที่ความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าสูงขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มมองเห็นสภาพปัญหาที่กระทบต่อการดำรงชีวิตของตน ดังนั้น ชาวบ้านบางกลุ่มจึงให้ข้อมูลแก่เจ้าหน้าที่ดำเนินการป้องกัน และปราบปรามกลุ่มบุคคลที่แสวงหาผลประโยชน์ จากการตัดไม้ในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง ต่อไป

- ปัญหาจากความทันสมัยของการคมนาคมและยานพาหนะ ชาวบ้านที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามักจะใช้เส้นทางเดินเท้า ส่วนยานพาหนะที่ใช้คือเกวียนซึ่งไม่สะดวกและมีความยากลำบากในการเดินทางเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในด้านต่างๆ รวมถึงการนำผลผลิตผลออกจากป่า เช่น ฟืน ถ่าน ไม้แปรรูปออกจากพื้นที่ป่า ดังนั้นในด้านของการใช้ประโยชน์ในช่วงแรกจึงเป็นลักษณะเพื่อนำมาใช้ประโยชน์เท่าที่จำเป็นสำหรับใช้ในครัวเรือนเท่านั้น

ครั้งบ้านเมืองเจริญขึ้นมีถนนที่ชาวบ้านตัดเข้าสู่ป่าได้สะดวก รถยนต์บรรทุกสามารถเข้าไปขนผลผลิตจากป่าได้มากกว่าเดิม ทำให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าสูงตามไปด้วย จึงก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบนิเวศในเกือบทุกด้าน เช่น ดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เมื่อพรรณไม้ถูกทำลายและลดปริมาณลงจึงส่งผลกระทบต่อส่วนรวมของป่าโลก กล่าวคือ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปริมาณความชื้นในดินและอากาศลดลง อุณหภูมิสูงขึ้น ทำให้เกิดความแห้งแล้งโดยทั่วไป และเกิดไฟป่าได้ง่าย การเกิดไฟป่าทำให้โครงสร้างของดินเสีย ดินขาดแร่ธาตุที่พืชต้องการ รวมถึง สิ่งมีชีวิต เช่น พืช แมลง และสัตว์ป่าที่อาศัยภายในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง แย่งน้ำและแร่ธาตุ ทำให้สิ่งมีชีวิตบางชนิดปรับตัวไม่ได้ จึงสูญพันธุ์เพราะสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปดังกล่าว

จากยุคสร้างบ้านแปงเมือง(รัฐพัฒนาบ้าน) – ยุคปัจจุบัน :

การใช้ประโยชน์ในป่าโคกคำใหญ่คำขวาง ช่วงปี พ.ศ. 2525 – ปัจจุบัน

สภาพความเสื่อมโทรมของผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านและเหตุปัจจัยอื่นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งช่วงที่ผ่านมาเป็นช่วงแรกเมื่อมีผู้คนเดินทางมาตั้งบ้านแปงเมืองที่ต่อเนื่องกับการหาอยู่หากินและบุกเบิกป่าเพื่อทำเป็นที่ทำนา หรือกระทั่งการรบกวนธรรมชาติจากกลุ่มนายทุนต้มเหล้าก็ตาม จนทำให้ต้นไม้ดั้งเดิมในอดีตถูกแผ้วถางตัดโค่นลงน้อยลงและหมดลงในบางพื้นที่ พรรณไม้ที่มีอยู่จึงเป็นเพียง กิ่ง แขนง ที่แตกมาจากต้นตอเดิมที่ผ่านการตัดฟันมาแล้ว หรือต้นใหม่ที่เกิดจากเมล็ด ป่าโคกคำใหญ่คำขวางได้รับการฟื้นฟูตามระบบนิเวศทางธรรมชาติ

แต่เมื่อมีหน่วยงานทางราชการคือสำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดร้อยเอ็ด เข้ามาดำเนินการ จัดตั้งและกำหนดให้แนวเขตอาณาบริเวณของพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางประมาณ 10,000 ไร่ ให้ขึ้นเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ก่อนปี พ.ศ.2513 แล้ว จึงได้มีข้อห้ามชาวบ้านตัดต้นไม้ ห้ามนำ สัตว์เข้ามาเลี้ยง เพื่อให้ต้นไม้เจริญเติบโตตามธรรมชาติ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบบริเวณพื้นที่ป่า ได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางในด้านต่าง ๆ เช่น การหาอาหาร หาเชื้อเพลิง สมุนไพร รวมทั้งพืชผักผลไม้ตามธรรมชาติของป่า โดยมีกฎระเบียบการเข้ามาใช้ประโยชน์ที่ ชาวบ้านต้องปฏิบัติตาม เพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์สภาพป่าให้อุดมสมบูรณ์ขึ้น คือ ห้ามตัดฟัน ต้นไม้เป็น ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า ห้ามล่าสัตว์ป่าที่มีอยู่ ห้ามนำวัวควายเข้ามาเลี้ยง โดยมีเจ้าหน้าที่ ประจำสำนักงานป่าไม้เขต 1 จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งตั้งอยู่อำเภอพนมไพร ได้ทำการประชาสัมพันธ์ และทำความเข้าใจ และขอความร่วมมือกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวาง อย่างทั่วถึง

ดังนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513-2525 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (2546) จะเห็นว่าการเข้าใช้ ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางเริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เพราะมีสาเหตุและ ปัจจัยสำคัญ ๆ หลายประการ คือ

ประการที่ 1 เป็นแนวเขตป่าขึ้นทะเบียนเป็นป่าสงวนแห่งชาติ โดยหน่วยงานของรัฐ และเจ้าหน้าที่เข้ามาดูแลอย่างใกล้ชิด มีการออกกฎระเบียบของการใช้ประโยชน์จากป่าอย่าง เคร่งครัด เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามนำไม้มาเผาถ่านขาย ห้ามล่าสัตว์ ห้ามเผาป่า เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเร่ง ฟื้นฟูและอนุรักษ์สภาพของผืนป่าที่เริ่มเสื่อมโทรมให้อุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น

ประการที่ 2 เนื่องเพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรของป่าตามธรรมชาติในป่า โคกคำใหญ่คำขวางหมดไป จึงทำให้ผลิตผลจากป่าทุกประเภทลดน้อยลงด้วย จนเกิดความไม่ เพียงพอต่อความต้องการของชุมชน เช่น อาหารของป่า ไม้ใช้สอย พืชผัก สัตว์ป่า สมุนไพร เป็นต้น

ประการที่ 3 ชาวบ้านเริ่มคิดและมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ป่าโคกที่เคยใช้มานานได้ดี ขึ้นโดยชาวบ้านสามารถเปรียบเทียบถึงผลดีและผลเสีย เมื่อตั้งคำถามกันว่าเมื่อป่าหมดชีวิตจะ เป็นอย่างไร ซึ่งชาวบ้านหลายคนเริ่มเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างอดีตจนถึง ปัจจุบัน ที่มีผลต่อการดำรงชีวิต เช่น การเก็บเห็ด พืชผักผลไม้ ซึ่งประเด็นเหล่านี้ช่วยให้ คิดป้องกันและแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์จากป่าโคกได้อย่างพอเหมาะ

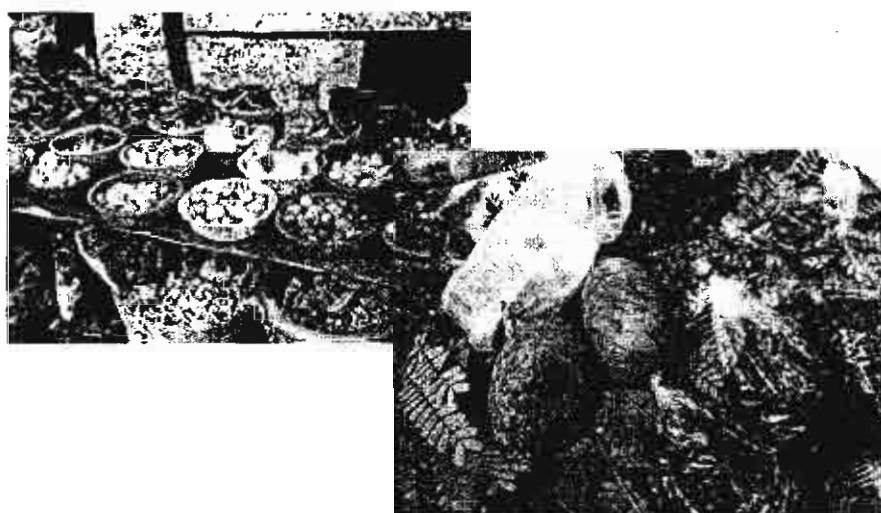
ประการที่ 4 ชาวบ้านเริ่มเห็นประโยชน์ของการอนุรักษ์ป่าให้คงอยู่เหลือไว้เพื่อบุตร หลานในอนาคต เช่น การให้ความร่วมมือกับระเบียบข้อบังคับที่สำนักงานป่าไม้เขตร้อยเอ็ด ได้ กำหนดไว้ และเมื่อป่าโคกไม่ถูกรบกวนต้นไม้และพันธุ์พืชก็มีแนวโน้มที่จะเจริญเติบโตตามระบบ นิเวศธรรมชาติ

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น การใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางของชาวบ้าน ช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513-2525 จนถึงปัจจุบัน ดังนั้นรูปแบบของการดำรงวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มเปลี่ยนแปลงดังต่อไปนี้

“ของป่า” ธุรกิจขนาดย่อมแบบรายวัน

นอกเหนือจากการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าเพื่อหาเก็บของป่าทุก ๆ ชนิดเพื่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานของแต่ละครอบครัวแล้ว พบว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่ตั้งอยู่รายล้อมผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางแห่งนี้ เก็บทุกครอบครัวเคยผ่านกระบวนการหาอยู่หากินแห่งการดำรงชีพมาแล้วทั้งนั้น โดยได้รับความรู้ความสามารถและกระบวนการคิดหาอยู่หากินจากบรรพบุรุษผ่านมาสืบทอดมาในปัจจุบัน และนอกจากการหาหากินในครอบครัวและญาติมิตรแล้ว ถ้าในวันนั้น ๆ ได้ของป่ามากจนเหลือกินแล้วชาวบ้านก็จะนำผลผลิตเหล่านั้นไปวางขาย

ที่ตลาดขายของป่าบริเวณปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่านใต้ โดยช่วงเวลาที่พ่อค้าแม่ค้าเริ่มนำสินค้าของปามาวางขายคือ ช่วงเวลาประมาณ 11.00-17.00 นาฬิกา แต่ถ้าเป็นวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ซึ่งเป็นวันที่ชาวบ้านจะขายของดีจึงจะนำของป่าออกมาขายเร็วขึ้นคือในเวลา 10.00-17.00 นาฬิกา

ภาพที่ 79 “ป่าโคกคำใหญ่คำขวาง” ชูปเปอร์มาร์เก็ตของชาวบ้าน

แม่ทองดี โอภาส หนึ่งในนักหาของป่าเล่าให้ฟังว่า สินค้าหรือของป่าที่ชาวบ้านส่วนใหญ่หาเก็บในป่าโคกเพื่อนำมาซื้อขายใช้กินในครัวเรือน และเมื่อเหลือจากการให้แก่ญาติพี่น้องหรือขายในชุมชนของตนแล้วนั้น จึงจะนำของป่าเหล่านั้นมาวางขายที่ตลาดปากทาง แบ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ คือ

1. การหาแมลงและสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร

การใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางหลังปี พ.ศ. 2525 ชาวบ้านและทางราชการได้ร่วมกันฟื้นฟูสภาพป่าโคกคำใหญ่คำขวางโดยกระบวนการตามธรรมชาติ คือ พยายามไม่ทำลายสรรพสิ่งในผืนป่าหรือการก่อผลกระทบต่อบ้านให้น้อยที่สุด นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เขต 1 จังหวัดร้อยเอ็ดได้นำสัตว์บางชนิดมาปล่อยในป่าเพื่ออนุรักษ์และขยายพันธุ์ โดยห้ามชาวบ้านล่าสัตว์ เช่น นกชนิดต่าง ๆ อีเห็น แตน กระรอก กระแต นอกจากนี้แล้วในอดีตนั้นเคยมีสัตว์ป่าบางชนิดที่ชาวบ้านเคยพบเห็นในอดีตแต่ปัจจุบันที่สูญหายไปแล้ว ได้แก่ เสือ หมี แรด ช้าง ลิง ค่าง บาง ชะนี หมูป่า หมาจิ้งจอก เก้ง กวาง ฟาน กระต่าย ไก่ป่า เม่น อีแร้ง นกแก้ว ตลอดจนงูมีพิษชนิดต่างๆ เช่น งูจงอาง งูสามเหลี่ยม งูเห่า งูกะปะ งูเขียวหางไหม้ งูเหลือม งูหลาม เป็นต้น

แมลงที่ชาวบ้านสามารถเก็บจากป่า ป่าโคกคำใหญ่คำขวางได้แก่ แมงกิ้งกน กี่โปม ไช้มดแดง แม่เป้ง ผึ้ง ต่อ แมงทับ แตน ชี้สูด แมงเงา แมงแดง จักจั่น แมงมัน ตั๊กแตน กูดจี ตัวง จิ้งหรีด แมงดา แมงคาม แมงดัดเต่า แมงช้าง แมงละง่า แมงกะซอน แมงเม่า เป็นต้น ซึ่งการจับแมลงและสัตว์ ชนิดต่างๆ นิยมจับในช่วงฤดูฝน ฤดูแล้ง

ปัจจุบันภายในป่าโคกคำใหญ่คำขวางมีสัตว์เหลืออยู่ไม่กี่ชนิด เช่น กระรอก กระแต อีเห็น จอนฟอน เต่า แย้ กิ้งก่า หนู กบ เขียดตะนา อึ่ง ปลา นก และงูชนิดต่างๆ ช่วงประมาณปี 2525-2540 กลุ่มเจ้าหน้าที่ป่าไม้และชาวบ้านร่วมตกลงกันจะอนุรักษ์สัตว์ป่าภายในป่าโคกคำใหญ่คำขวางโดยห้ามชาวบ้านล่าสัตว์ในเขตป่าสงวนทุกชนิดเพื่อการค้าขาย และพยายามประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์สัตว์ป่า แต่ในปัจจุบันชาวบ้านบางคนจะลักลอบจับสัตว์บางชนิดเพื่อนำมาค้าขาย เช่น กระรอก กระแต นกและงู เป็นต้น

การจับสัตว์มีหลายวิธี คือ

- ใช้ไม้เหยื่อใส่ขอบสวิง ได้แก่ ไช้มดแดง
- ใช้กับดัก ได้แก่ กะปอม(กิ้งก่า) แย้ นก หนู
- ใช้ไฟล่อ ได้แก่ แมงดา แมงมัน แมงเม่า
- ใช้วิธีการขุดรู ได้แก่ กบ เขียด ปู หนู กี่โปม จิ้งหรีด งู
- ใช้หนังสือตักยี่ ได้แก่ นก กะปอม(กิ้งก่า) แย้ หนู
- ใช้ปิ่นยิง ได้แก่ นก ปลา หนู
- ใช้วิธีการจับด้วยมือเปล่า ได้แก่ แมงคาม แมงทับ แมงแดง งู ตั๊กแตน เต่า
- ใช้ส่องไฟหา ได้แก่ กิ้งกน กบ เขียด อึ่งอ่าง ปลา
- ใช้กาขุ่นติดตามต้นไม้ ได้แก่ จักจั่น แมงคาม แมงแดง
- ใช้ควั่นไฟรม เช่น ผึ้ง ชี้สูด ต่อ แตน บึ้ง

ความเจริญของบ้านเมืองและมีจำนวนประชากรเริ่มสูงขึ้น ดังนั้นความต้องการบริโภคอาหารป่าจึงสูงขึ้น สัตว์บางชนิดภายในป่าโคกคำใหญ่คำขวางก็ค่อยหมดไป บางชนิดสูญพันธุ์และหาได้ลำบากขึ้น แต่ผืนป่ายังคงเป็นชุมทรัพย์ของชาวบ้านอยู่ตลอด ซึ่งชาวบ้านที่จับสัตว์และแมลงได้ก็นำมาบริโภคภายในครัวเรือนหรือแบ่งปันให้แก่ญาติพี่น้อง และส่วนที่เหลือจึงนำไปขายภายในหมู่บ้านหรืออาจนำไปขายที่ตลาดขายของป่า ปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่านได้ส่วนรายได้จากการขายนั้นไม่แน่นอนแต่ราคาค่อนข้างดีกว่าเมื่อก่อนมาก

“โดยเฉลี่ยแล้วชาวบ้านที่นำมาขายเป็นประจำจะมีรายได้จากการขายสัตว์ป่า เช่น หนูนา ไก่ป่า แล่น นกชนิดต่างๆ แย้ งู กิ้งก่า กบ เขียด ตะนา อึ่งนา เต่า เป็นต้น โดยในแต่ละวันขายของป่าเหล่านี้ได้ไม่ต่ำกว่า 100 – 200 บาท / วัน ซึ่งรายได้นี้เมื่อนำไปรวมกับการขายของป่าอื่นๆ ก็จะสามารถมาซื้อสินค้าของใช้ภายในครัวเรือน เช่น เสื้อผ้า อาหาร ค่าเล่าเรียนบุตร และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ได้อย่างไม่เดือดร้อน”

แม้ยัง ทองโพธิ์ เล่าถึงธุรกิจขนาดย่อมแบบรายวันของชาวบ้านให้ฟังอย่างสนุก...

ตารางที่ 23 การหาแมลงและสัตว์ในป่าโคกคำใหญ่คำขวางเพื่อใช้เป็นอาหาร

ชนิดของสัตว์	ฤดูกาล	ลักษณะการใช้ประโยชน์
แมงทับ มดแดง ไข่มดแดง แมงช้าง แมงกิ้งก่า แมงตับเต่า จิ้งก้าน แมงแดง กูดจี แมงมัน แมงเม่า จิ้งหรีด กิ้งก่า แมงดา แมงคาม บั้ง ชีสุด แมงกิ้งกอน แมงข้าวสาร แมงหัวควาย แมง ละง่า กบ เขียด อึ่ง	ฤดูฝน	อาหาร กำจัดศัตรูพืช
ด้วง จักจั่น ผีเสื้อ ต่อ แตน กบแก้ม (หนู)	ฤดูร้อน	อาหาร สมุนไพร กระจายพันธุ์
แย้ กะปอม(กิ้งก่า) ผีเสื้อ กบ เขียด อึ่ง ปลา นก หนู และงู	ทุกฤดูกาล	อาหาร กำจัดศัตรูพืช

2. การเก็บพืชผักอาหารหรือไม้ผล

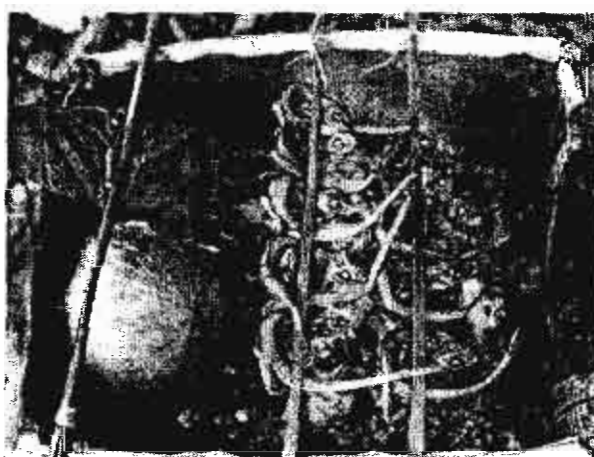
ภายหลังปี พ.ศ.2532 เป็นต้นมา ป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่เสื่อมโทรมค่อยฟื้นตัวปรับสภาพตามธรรมชาติ ไม้ส่วนใหญ่เป็นพรรณไม้ดั้งเดิมที่ออกจากเมล็ด กิ่ง ก้านที่แตกจากตอไม้เดิมที่ผ่านการตัดฟันมาแล้ว การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านเพื่อหาอาหารเหมือนเช่นในอดีต แต่มีข้อห้ามบางประการ เช่น ห้ามตัดฟันต้นไม้ ห้ามล่าสัตว์ ห้ามนำสัตว์มาเลี้ยง ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญที่สุดของชาวบ้านหนองหมื่นถ่าน บ้านหนองกุงใหญ่ บ้านหนองยาง บ้านหนองแวง และหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่รอบพื้นที่ป่า ในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติเพื่อนำมาบริโภคกล่าวคือ

เห็ด อาหารที่ได้จากเห็ดเป็นอาหารโปรตีนที่ให้คุณค่าประโยชน์แก่ร่างกาย ชาวบ้านสามารถเก็บหาเห็ดมาบริโภคได้ง่ายโดยไม่ต้องซื้อหา เห็ดที่นำมาจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางมีหลายชนิด ได้แก่ เห็ดข้าวไค เห็ดโคน เห็ดปลวก เห็ดดิน เห็ดหน้าวัว เห็ดยาง เห็ดเผาะ

เห็ดเผาะขม เห็ดถ่าน เห็ดหน้าแดง เห็ดหน้าขาว เห็ดหน้าแหล่ เห็ดเผาะฝ้าย เห็ดเผาะ
หนัง เห็ดหูหนู เห็ดระโงก เห็ดข้าวจี เห็ดครก เห็ดก่อ เห็ดก่อหน้าแดง เห็ดกระด้าง
เห็ดตันสน เห็ดตาปู เห็ดข้าวแบ่ง เห็ดห้าฟาน เห็ดไข่ห่าน เห็ดกำมปู เห็ดขอนแก่น
เห็ดกระด้าง เห็ดมันปู เห็ดปลวกจิก เห็ดนกยูง เห็ดปลวกใหญ่ เห็ดปลวกน้อย เห็ดนกเขา
เห็ดชาดำ เห็ดเกลือ เห็ดไส้เดือน เห็ดน้ำหมาก เห็ดเผาะคำ เห็ดนกเป่าแกมมู เป็นต้น

ผัก และพืชที่ใช้เป็นอาหารประเภทผักที่มีในป่าโคกคำใหญ่คำขวางมีหลายชนิด เช่น
ผักติ้ว กระโดน ผักสาบ ผักหนาม ผักอีลอก ลิ่นฟ้า อีทก กระถิน ดอกกระเจียวขาว
หนามพิกาน ดอกกระเจียวแดง หัวหวาย ยอดมะกอก ขี้เหล็ก สะเดา ผักหวาน หน่อไม้ ผัก
เปาะ ผักแว่น แคป่า ตำลึง เครือย่านาง ผักพาย ผักคาด ผักอ้อบแอ็บ กำแพงเจ็ดชั้น คัน
จ้อง ลิ่นปี่ เม็ก ผักขิก มะขาม ส้มเสี้ยว ไทรเบ้น มั่นนก มั่นแซง มั่นเทียน ผักลิ้นแลน ส้ม
ลม ส้มกุ้ง ใบม้ง ส้มโฮง คำลั่น เครือหมาน้อย ฮุนโฮ กระเทียมแดง กระเทียมขาว ขี้หนู
เครื่องต่าง

ผลไม้ ในป่าโคกคำใหญ่คำขวางจะมีไม้ผลป่าที่ชาวบ้านสามารถเก็บมาบริโภค ได้แก่
หวดข่า กิตะโกย กันครก กันถั่วย ต้องแล้ง หว่า หมากม้อ คันจ้อง เหม่า ขามป้อม มะม่วง
ป่า เหลี่ยม ไทรเบ้น ค้อ ตะโก มะกอก ดูก แด้ ส้มมอ ดินดั่ง เค็ง นางหวาน เบ็น เล็บแมว
หาด หมากเกลือ บก ผีพ่วน ส้าน เอ็นอ้า โมง รวงไทร ดาไก้ ดุม หมาย้อ หมากสีดา (ฝรั่ง)

ภาพที่ 80 “กะปอมไม้ละสิบบาท ช่วยเด็กๆ มีค่าขนมครับ...”

ตารางที่ 24 พืชผักอาหารหรือไม้ผลจากป่าโคกคำใหญ่คำขวาง

พืชผักผลไม้จากป่า	ฤดูกาล
เห็ดชนิดต่างๆ	ฤดูฝน
ผลไม้ เช่น เบ๊น เล็บแมว เม่า ขามป้อม หวดซ่า กี่ตะโกย ก้นครก คร้อ ผีพัน เอ็นอ้า ไทรเบ๊น ตะโก ดูก ต้องแล้ง คั่นจ้อง แด่ ตีนตั้ง ส้มมอ นางหวาน เค็ง มะเกลือ รวงไทร ขาวจี ตาไก่ หาด - หมาทั้น ขาม มะกอก บก มะม่วงป่า - เหลี่ยม ล้าน สีดาป่า - โมง ผัก เช่น ผักติ้ว กระโดน เม็ก ยอดมะกอก ลิ่นฟ้า ยอดเค็ง ยอดส้มโอม ผักหวาน	ฤดูร้อน – ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน ทุกฤดู ฤดูร้อน – ฤดูฝน
- ผักสาบ ผักหนาม แคป่า - หน่อไม้ ผักออบแอ็บ อีลอก กระเจียว หวาย อีผุ๊ก อีลาย ผักแว่น กะบูก เปาะ หนามพีมาน ผักลิ้นแลน ส้มกุ้ง คำลิ้น - สะเดา มันชนิดต่างๆ - ขี้เหล็ก ขิก ตำลึง กระถิน ย่านาง ผักพาย คั่นจ้อง ลิ่นปี่ ขาม อีทก ผักขม ส้มลม มะกอก ส้มเสี้ยว เครือหมาน้อย ผักคาค กระเทียมแดง กระเทียมขาว	ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูร้อน ทุกฤดูกาล

การเก็บพืชผักอาหารหรือไม้ผลจากป่าเริ่มมีเพิ่มสูงขึ้นมากในช่วงปี พ.ศ. 2530–2546 หลังจากที่มีถนนหนทางสัญจรที่สะดวกขึ้น ด้วยเพราะความเจริญทางด้านคมนาคมนี้เอง จึงทำให้การค้าขายของป่าเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็วขึ้น ความต้องการของคนเมืองและผู้บริโภคก็มีมากขึ้นตามด้วย โดยเฉพาะความต้องการซื้อเห็ดมีมากที่สุดจากตลาดกลางป่าโคกแห่งนี้

เห็ดคือชีวิต...และความคาดหวังของครอบครัว

แม่ดวงจันทร์ เปรมสุข หนึ่งในตำนานการหาเห็ดเล่าถึงวิถีชีวิตและความผูกพันที่ตนมีต่อผืนป่าที่เปรียบเสมือนผู้ให้ชีวิตคนที่สองของตน ให้ฟังว่า

“เห็ด เป็นอาหารที่มีโปรตีนสูงและหาได้ง่ายตามป่าโคกแต่มีราคาค่อนข้างแพง โดยส่วนใหญ่เห็ดจะออกดีในช่วงฤดูฝน คือประมาณเดือน 7–10 (มิถุนายน–กันยายน) และเมื่อถึงช่วงระยะเวลาดังกล่าวชาวบ้านทั่วไปที่เป็นพ่อบ้านแม่บ้านจะชักชวนบุตรหลาน ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านเพื่อออกมาเก็บเห็ดกันเป็นกลุ่มๆ ละ 5–10 คน เดินทางไปเก็บเห็ดเวลา 05.00–08.00 นาฬิกา ซึ่งปริมาณเห็ดที่หาได้ต่อคนประมาณ 0.5–1 กิโลกรัม ซึ่งชาวบ้านจะมีรายได้จากการขายเห็ดต่างๆ ประมาณไม่ต่ำกว่าคนละ 50–100 บาทและนอกจากเห็ดแล้วชาวบ้านจะเก็บพืชผักผลไม้ป่าชนิดอื่นๆ ในแต่ละฤดูกาล เช่น ผักติ้ว กระโดน ผักเม็ก ตำลึง มะกอก ดอกกระเจียวขาว มะขาม ขี้เหล็ก หว้า สะเดา ขามป้อม ส้มมอ ฯลฯ เพื่อนำมาบริโภคภายในครัวเรือน แบ่งปันญาติพี่น้อง จำหน่ายภายในหมู่บ้าน หรือตลาดขายของป่าปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่านได้อีกด้วย

แต่การเข้าป่าเพื่อหาเก็บเห็ดในปัจจุบันค่อนข้างลำบาก เพราะว่าสภาพป่าโคกคำใหญ่ ค่าขวางที่เสื่อมโทรมในอดีต แต่ด้วยความสำคัญในการช่วยกันอนุรักษ์ดูแลให้ป่าคงอยู่รวมถึงด้วยระบบนิเวศป่าโคกที่เริ่มฟื้นตัวตามธรรมชาติเอง เพราะระบบนิเวศของป่าโคกคำใหญ่ค่าขวางจะมีไม้ยืนต้นและไม้พุ่มประเภทต่าง ๆ มีไม้ระดับพื้นล่างที่เกิดจากการแตกแขนงจากต้นเดิมและกล้าไม้ที่งอกออกใหม่รวมถึงต้นหญ้าชนิดต่าง ๆ ที่ ปกคลุมพื้นดินโดยทั่วไป และในช่วงฤดูฝนมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านในทุกครัวเรือนที่พึ่งพิงป่ามาโดยตลอด แม้รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านจะเปลี่ยนไป จากการเก็บมาสำหรับบริโภคปรับเปลี่ยนมาเป็นการเก็บของป่ามาเพื่อบริโภคและจำหน่าย โดยเปลี่ยนกระบวนการซื้อขายเป็น ระบบขายโดยตรงและผ่านพ่อค้าคนกลางไปแล้ว" แม่ดวงจันทร์ เปรมสุข กล่าวทิ้งท้าย

แม่เฒ่ากับภูมิปัญญา “ไปแต่หม่องเคยได้”

ในช่วงกลางดึกของทุก ๆ วัน จะสังเกตเห็นมีกลุ่มคน 5-6 คน เดินฝ่าความมืดกลางป่าโคก เพื่อออกแสวงหาอาหารและความตื่นแหว่งรายได้และความพอกินของครอบครัว

แม่นางน้อย คำโพน, แม่กาสี จันทรสม และแม่บรรจง บุตรโท คือ กลุ่มคนหาเห็ดแห่งบ้านหนองหมื่นถ่านเพื่อทำกินและค้าขายอย่างแท้จริง และแม่ ๆ ทั้งสามบอกเล่าเคล็ดลัทธิวิธีการหาเห็ดในแบบฉบับให้ฟังว่า

“สำหรับพวกเราที่มีความชำนาญด้านการเก็บเห็ดเพื่อไปจำหน่าย มักเดินทางเข้าป่าเพียง 1-2 คน โดยกลางวันจะไม่ได้ออกไปหา แต่จะเลือกเอาช่วงมืดค่ำเป็นช่วงออกหาเห็ดแทน เพราะคนไม่พลุกพล่าน และไม่มีใครเห็นตรงบริเวณดังเห็ด และต้องออกเดินทางก่อนคนอื่นเสมอถึงจะได้เห็ดจำนวนที่มากตามต้องการ

เมื่อถึงเวลาประมาณ 20.00-01.00 นาฬิกา จะออกไปเก็บเห็ดครั้งแรกโดยใช้ไฟจากแบตเตอรี่ติดบนศีรษะ ถือมีดและเสียมเป็นเครื่องมือเก็บเห็ด ซึ่งนักเก็บเห็ดมืออาชีพจะมีคติที่ว่า ยิ่งไปหาเห็ดตอนดึกได้เท่าใดยิ่งเป็นการดี เพราะจะหาได้เยอะ ไม่มีใครมาแย่งพื้นที่หาเห็ด และเมื่อออกหาบ่อยครั้งก็จะมี ความชำนาญเส้นทางและจะรู้ว่าบริเวณใดเป็นแหล่งที่เห็ดชอบขึ้น ก็จะไปเฉพาะตรงบริเวณนั้น จะไม่เสียเวลาไปหาจุดอื่น ๆ เลย ซึ่งวิธีการอย่างหนึ่งที่จะคงอยู่ไว้ซึ่งแหล่งเห็ดของเราคือ การรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งเห็ดไว้ให้เป็นปกติมากที่สุด กล่าวคือ ส่วนใหญ่เมื่อใครพบเห็ดแล้วจะเขี่ยเอาเศษใบไม้ ออกแล้วจึงเก็บเห็ดดอกนั้นไปโดยไม่ได้เขี่ยกลบเศษใบไม้คืนสภาพเดิม แต่ถ้าเป็นมืออาชีพอาจจะไม่เขี่ยเศษใบไม้ให้เกิดร่องรอย เพราะจะทำให้คนอื่นสามารถสังเกตและทราบแหล่งที่เห็ดออกได้ ครั้นเมื่อถึงช่วงเวลาประมาณ 6 ทุ่ม-ตีหนึ่ง จึงเสร็จแล้วและเดินทางกลับไปพักผ่อนที่บ้าน รอให้ถึงช่วงเวลาประมาณตี 4 จนถึงเช้า จึงออกหาอีกเป็นครั้งที่สอง และโดยปกติแล้วผู้คนทั่วไปจะออกมาเก็บในช่วงเช้ามืด ซึ่งมันสายมากแล้วสำหรับพวกเราที่เป็นกลุ่มหาเห็ด”

สภาพอากาศที่ทำให้ในป่าโคกมีเห็ดขึ้นมาก คือ อากาศต้องร้อนอบอ้าว แล้วมีฝนตกพอให้ชุ่มฉ่ำ จากนั้นรอ กาศอบอ้าวอีกประมาณ 2-3 วัน จะมีเห็ดผุดขึ้นมาจำนวนมาก โดยทั่วไปป่าโคกคำใหญ่ค่าขวางถือว่าเป็นแหล่งเห็ดที่สำคัญที่สุดก็ว่าได้ ด้วยเพราะมีเห็ดผุดเกิดในผืน ป่า

โลกแห่งนี้หลายสิบชนิดด้วยกัน เช่น เห็ดทา เห็ดดิน เห็ดยาง เห็ดหาด และเห็ดถ่าน มีมากในป่าโคกแต่ไม่ค่อยเก็บเพราะตลาดไม่ต้องการ ซึ่งทั่วไปชาวบ้านที่จะเก็บเห็ดไปขายนั้นจะเลือกเก็บเฉพาะที่เป็นเห็ดเศรษฐกิจที่ขายได้และตลาดมีความต้องการเท่านั้น เช่น เห็ดข้าวโค เห็ดระโงก เห็ดปลวก เห็ดแดง เห็ดเหิงหวาน เห็ดขอนขาว เห็ดบด เป็นต้น สามารถแบ่งช่วงที่เห็ดออกได้

เดือนมีนาคม เป็นต้นไป —————> เห็ดระโงก เห็ดบด เห็ดขอนขาว เห็ดแดง เห็ดปลวก เห็ดก่อ เห็ดเหิง เห็ดข้าวโค เห็ดยาง เห็ดถ่าน เห็ดหม่อม

เดือนพฤษภาคม – สิงหาคม ช่วงนี้มีเห็ดปลวก เกิดเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากเห็ดชนิดอื่น ๆ ที่เกิดอยู่ก่อนแล้ว

เดือนตุลาคม – ธันวาคม —————> มีเห็ดข้าวใหญ่เกิดเพิ่มจากเห็ดชนิดอื่นๆ ที่มีในป่าโคกอยู่แล้ว

เห็ดที่ตลาดมีความต้องการมากเห็ดจึงมีราคาสูงเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ปรากฏว่าผู้คนเริ่มให้ความสนใจซื้อเห็ดกินมากขึ้น เช่น เห็ดข้าวโค เคยได้ราคาสูงสุดกิโลกรัมละ 150-200 บาท เห็ดระโงก ราคา กิโลกรัมละ 80-100 บาท หรือเห็ดปลวก ราคา กิโลกรัมละ 100-150 บาท เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาประมาณเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม หรือเป็นช่วงวันหยุด หรือการคัดขนาดและชนิดของเห็ด เช่น เห็ดตูมที่นิยมรับประทานจะมีราคาแพง เห็ดบานราคาจะถูกกว่า ปริมาณเห็ดที่เก็บได้มากที่สุดประมาณ 2-7 กิโลกรัม รายได้ต่ำสุดถึงสูงสุดตั้งแต่ 200-500 บาทต่อวัน เฉลี่ยแล้วพอมีรายได้ประมาณ 6,000-15,000 บาท/เดือนเลยทีเดียว

นอกจากเห็ดแล้วยังมีผักและผลไม้อื่นๆ เช่น ยอดมะกอก ผักเม็ก ผักติ้ว ดอกกระเจียว ผักกระโดน ตำลึง ย่านาง หว้า บก มะขาม หน่อไม้ ขี้เหล็ก สะเดา ลิ้นฟ้า มันชนิดต่างๆ ส้มอ ผีพวน เป็นต้น ซึ่งจะเก็บมาบริโภคและนำมาขายที่ตลาดปากทางอีกด้วย”

แม่นางน้อย คำโพน, แม่กาสิ จันทรสม และแม่บรรจง บุตรโท เล่าให้ฟังก่อนที่จะนำเห็ดไปขายที่ตลาดปากทางร่วมกับแม่ค้าอีกหลายคน จากอีกหลายสิบชุมชน เหมือนเช่นทุกวัน...

ความหลากหลายทางชีวภาพของเห็ดกินได้

นอกจากหนองหมื่นถ่านที่มีชื่อเดียวกันอันเป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านแล้ว ชาวหนองหมื่นถ่านยังมีวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับ ป่าโคกคำใหญ่คำขวาง อย่างแนบแน่น โดยเป็นแหล่งปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิต ในอดีตชาวบ้านหนองหมื่นถ่านได้ใช้ประโยชน์จากป่าในแง่ของการเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ ทั้งเห็ดป่า ผักพื้นบ้าน สัตว์ป่า แมลงน้อยใหญ่ ฟินและถ่านสำหรับการหุงหาอาหาร ใช้ไม้ในการปลูกสร้างและซ่อมแซมบ้านเรือน สมุนไพรรักษาโรคในยามป่วยไข้

ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ มากขึ้น ความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าได้แปรเปลี่ยนจากการหาอยู่หากินกลายมาเป็นการเก็บหาของป่าเพื่อการค้าขายยังชีพ ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นเพื่อแปรรูปและเผาถ่าน ส่งผลให้ของป่าที่เคยเก็บหาได้ลดจำนวนลง บางอย่างได้สูญพันธุ์ไปอย่างน่าเสียดาย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการกำหนดเป็นป่าสงวนก็ตาม ยังคงมีผู้ลักลอบตัดไม้โดยอาศัยช่องโหว่ของกฎหมายอยู่ ในขณะที่ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านเองก็ตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้อันเป็นสมบัติล้ำค่าที่น่าหวงแหน และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างรู้คุณค่า

เห็ดเป็นอาหารที่ผู้คนทั่วไปรู้จักกันดีและมีความต้องการบริโภคในปริมาณที่ค่อนข้างสูง ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีการนำเห็ดจากธรรมชาติมาเพาะเลี้ยงจนเป็นเห็ดเศรษฐกิจได้หลายอย่าง แต่ก็ยังมีเห็ดอีกหลายชนิดที่ยังไม่มีการนำมาเพาะเลี้ยง และมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึง เห็ดป่า นั่นเอง ดังนั้น หากชุมชนใดมีป่าโคกที่สมบูรณ์หลงเหลืออยู่จึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญ

นอกจากชาวบ้านจะตั้งดาร์อคอยน้ำฝนเพื่อปักดำไถหว่านแล้ว ยังมีผู้คนอีกหลายต่อหลายคนในชุมชนท้องถิ่นที่รอคอยหยาดฝนอย่างใจจดใจจ่อ เมื่ออากาศร้อนอบอ้าว ฝนเม็ดแรกแห่งปีกำลังจะหลั่งลงมา นั่นเป็นสัญญาณว่าอีกไม่กี่วัน เม็ดเงินเม็ดทองจะผุดขึ้นในป่าโคกเพื่อรอคอยเขาเหล่านั้นเข้าไปเก็บหา ซึ่งหมายถึง เห็ดป่า นั่นเอง

ในแต่ละปีมีปริมาณน้ำฝนแตกต่างกัน ส่งผลให้ปริมาณของเห็ดป่ามากน้อยต่างกันด้วย ซึ่งนางทับทิม ธรรมเกษ ผู้มีอาชีพเก็บเห็ดป่าขายที่อาศัยอยู่บ้านหนองหมื่นถ่าน เล่าให้ฟังว่า

“เมื่อปีที่แล้ว (ปี 2544) ฝนตกมากกว่าปีที่ผ่าน ๆ มา ได้เก็บเห็ดเกือบตลอดทั้งปี และเห็ดที่ได้ก็มีหลายอย่าง บางอย่างได้ราคาดี ขึ้นกับความขยันของผู้เก็บเอง” นอกจากปริมาณน้ำฝนแล้วความอุดมสมบูรณ์ของป่าก็มีผลต่อปริมาณและความหลากหลายของเห็ดป่าเช่นกัน โดย นางกาสี จันทรสม ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “หลังจากเกิดไฟไหม้ป่าแล้ว เดียวนี้ในป่ามีแต่กอเพ็กหนาแน่น ทำให้เก็บเห็ดยากขึ้น และเห็ดก็มีน้อยลง”

ในแต่ละช่วงจะมีเห็ดแตกต่างกันทั้งนี้ก็ขึ้นกับปัจจัยดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านจะเก็บเฉพาะเห็ดที่นิยมกินและขายได้ราคาดี โดยสรุป ดังนี้

เดือนมีนาคม – เมษายน เป็นช่วงฝนน้อยหรือทิ้งช่วงห่าง แต่ก็ยังมีเห็ดบางชนิดที่ชอบอากาศร้อน และไม่ขึ้นมาก เห็ดที่เก็บหาได้ตามธรรมชาติ คือ เห็ดบด และเห็ดขอนขาว นอกจากเห็ดดังกล่าวแล้วยังมีผักพื้นบ้านหลายอย่างที่เกิดขึ้นได้ในอากาศเช่นนี้ และกลายเป็นจุดสนใจยามเห็ดขาดแคลน ได้แก่ ผักติ้วที่กำลังแตกยอดและดอก ผักกาดย่า ผักหวาน ผักเม็ก ผักกระโดน นอกจากนี้ยังมีแมลงต่าง ๆ เช่น แมง กิณูน แมงแคง แมลงดานา ไช้เม็ดแดง เป็นต้น

เดือนพฤษภาคม – มิถุนายน เป็นช่วงต้นของฤดูฝน ดินเพิ่งได้รับน้ำฝนและจะสะสมความชื้น และสปอร์ของเห็ดที่พัดตัวมานานได้โอกาสเกิดเป็นดอกเห็ดขึ้นอีกครั้ง โดยเห็ดที่เก็บหาได้ช่วงนี้ ได้แก่ เห็ดปลวก(เห็ดโคน) เห็ดเข้าโคลดินเพียง(เห็ดโคลเขียว) เห็ดเข้าโคลขาว(เห็ดโคลขาว) เห็ดดิน เห็ดแดง เห็ดไข่กา เห็ดระโงก

เดือนกรกฎาคม – สิงหาคม ช่วงนี้จะมีเห็ดเกิดขึ้นมากที่สุดถ้ายังคงมีฝนตกอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ เห็ดปลวก เห็ดไค เห็ดแทต เห็ดทา เห็ดยาง(เห็ดข้า) เห็ดผึ้ง เห็ดเผาะ เห็ดแดงก่อ เห็ดดาโล่

เดือนกันยายน – ตุลาคม เป็นช่วงปลายของฤดูฝน เห็ดที่เกิดขึ้นยังเป็นเห็ดชนิดเดียวกับช่วงเดือนที่ผ่านมา แต่จะลดปริมาณลงบ้างขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน แต่จะมีผักป่าประเภทที่ชอบน้ำ ชิงออกมาดีตลาด เช่น ผักแว่น ผักอีฮิน ผักแขยง ผักโอบเหบ ผักพาย บัว

ในการออกเก็บเห็ดนั้นปกติจะเก็บกันช่วงเช้าหรือบ่าย แต่สำหรับผู้มีอาชีพเก็บเห็ดขายแล้วช่วงเวลาเช่นนี้เห็นจะไม่เหมาะ เนื่องจากมีคู่แข่งมาก ทั้งคนในหมู่บ้านหนองหมื่นถ่านที่อยู่ใกล้ริมสเห็ดป่าที่เก็บได้เอง และชาวบ้านที่ห่างไกลออกไป ช่วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับพวกเขาคือช่วงกลางคืน ปกติที่เห็ดไม่มากจะเก็บวันละสองรอบ คือ เช้ามืด และตอนสาย แต่สำหรับช่วงที่เห็ดออกมาก ๆ จะเพิ่มเป็นวันละสามรอบ

นางกาสี จันทรสม เล่าว่า “ช่วงที่เห็ดออกเยอะหลังกินข้าวแลง(หลังอาหารเย็น) จะออกไปเก็บเห็ดรอบแรก ประมาณ 3-4 ทุ่ม จากนั้นก็จะออกไปเก็บเห็ดรอบที่สอง ประมาณตี 2-3 และรอบสุดท้าย ช่วงเช้ามืด เก็บเห็ดตอนกลางคืนดี ไม่มีคนอื่นแย่ง แต่ก็ต้องมีเพื่อนไปด้วย”

นางทับทิม ธรรมเกษ เล่าว่า “ไม่กล้าไปเก็บตอนกลางคืน เคยถูกผีหลอก ถ้าจะไปก็ต้องมีเพื่อนไปด้วย อาศัยว่าขยันเขี่ยหา ก็พอได้อยู่”

เนื่องจากจำนวนผู้เก็บหาของป่าเพื่อค้าขายมีมากขึ้น ในบ้านหนองหมื่นถ่านเองก็เกือบสิบคน จากหมู่บ้านใกล้เคียงก็มีบ้าง และในแต่ละวันก็จะมีขจรเหมารถมาจากต่างอำเภอเป็นครั้งคราว

นายสมศรี สุรเสน หนึ่งในผู้นิยมชมชอบการหาเก็บเห็ดในป่าแต่ก็ไม่ได้ขายแต่อย่างใด เพียงแต่เก็บไว้บริโภคในครัวเรือนและแบ่งปันผู้อื่นบ้าง เล่าว่า “เมื่อเข้าไปหาเห็ดเห็นว่ามีเห็ดออกก็จะเก็บแล้วมาบอกเพื่อนบ้านอื่น ๆ ว่าเห็ดออกแล้วเพื่อให้คนอื่นไปเก็บบ้าง ไม่เคยหวง บางครั้งส่งข่าวให้ญาติที่อยู่จังหวัดอื่นทราบ ก็จะเดินทางมาเก็บเห็ดด้วยก็มี”

รายได้จากการเก็บเห็ดป่า

รายได้จากการเก็บเห็ดป่าแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับปริมาณเห็ดในป่า จำนวนผู้เข้าเก็บ และราคาเห็ดในตลาด โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 300 บาทต่อวัน โดยจะมีแม่ค้ามารับในตอนเช้าของแต่ละวัน ซึ่งเป็นรายได้ที่ดีพอสมควร ในช่วงที่เห็ดมีมากอาจได้มากกว่านี้ บางคนได้ถึงวันละ 1,000 บาท เห็ดบางชนิดราคาขึ้นลงตามราคาตลาด เช่น เห็ดปลวกหรือเห็ดโคน ช่วงที่มีน้อยจะมีราคาสูงถึงดอกละ 5-10 บาท ซึ่งเป็นเห็ดที่มีราคาสูงที่สุด ในขณะที่เห็ดไคลราคาราคาจะค่อนข้างคงที่ตลอดโดยดอกตูมจะมีราคาสูงกว่าดอกบาน

หากคิดคำนวณรายได้โดยเฉลี่ย 300 บาท/คน/วัน

หนึ่งเดือนคิด 30 วัน จะมีรายได้ 9,000 บาท/คน/เดือน

และในหนึ่งปีคิดระยะเวลาเก็บเห็ด 8 เดือนจะมีรายได้ 72,000 บาท/คน/ปี ซึ่งแปรผันตามปริมาณน้ำฝนและความอุดมสมบูรณ์ของป่าดงกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ในแต่ละวันยังมีผู้มาเก็บเห็ดไม่น้อยกว่า 10 คนต่อวัน นับว่าเป็นมูลค่าไม่น้อยเลยทีเดียว สำหรับอาชีพที่อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่มีอยู่ในธรรมชาติ และหากทุกคนร่วมมือกันรักษาและใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่า ในอนาคตอันใกล้นี้มูลค่าของเห็ดป่าจากป่าโคกคำใหญ่คำขวางคงมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น และจะกลายเป็นผลิตภัณฑ์หลักที่น่าสนใจของชาวตำบลหนองหมื่นถ่านอีกด้วย

เคล็ดความเชื่อเกี่ยวกับเห็ด

ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บเห็ดในป่าโคกคำใหญ่คำขวางก็คล้ายกับท้องถิ่นอื่น เมื่ออากาศร้อนอบอ้าว หายใจไม่สะดวก ชาวบ้านจะรู้ทันทีว่านั่นคือสัญญาณว่า อีกไม่กี่วันฝนจะตก และเห็ดจะออก นายสมศรี เล่าว่า “ถ้าฟ้าลาย เห็ดบดจะออก”

ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านจะเก็บเฉพาะเห็ดที่มั่นใจว่ากินได้ และเคยเก็บกันอยู่เป็นประจำ หากไม่มั่นใจว่ากินได้ก็จะไม่เก็บเลย นายสมศรี เล่าว่า “เห็ดชนิดไหนเคยเก็บได้ที่ใด ก็จะทำตำแหน่งไว้และเข้าไปเก็บตรงที่เดิมตลอด และถ้าพบเห็ดตุ่มแล้วไม่เก็บคนที่เดินตามหลังมาก็จะเก็บไป เห็ดบางอย่างถ้าแก่มาก ๆ ก็ไม่นิยมเก็บ คนบ้านนี้จะเก็บเฉพาะเห็ดที่เคยกิน พอคนบ้านอื่นมาเห็นเห็ดที่เราไม่กิน เขาก็จะเก็บไปกิน เห็ดบางอย่างทำกินยาก ถ้าทำไม่ถูกวิธีก็ไม่อร่อย ก็เลยไม่เก็บเสียดีกว่า”

นางทับทิมได้เล่าว่า “หากพบเห็ดที่ไม่แน่ใจว่ากินได้ จะเก็บมาเมื่อแกงกียิบเม็ดข้าวสารใส่ลงในหม้อแกงนั้นด้วย ถ้าเม็ดข้าวสารเป็นสีแดงก็แสดงว่าเห็ดนั้นเป็นเห็ดพิษ นี่แหละที่เขาว่าบุญคุณข้าว บุญคุณน้ำ มันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ”

ชาวบ้านยังเชื่อว่า ในป่ามีผีคุ้มครองอยู่ นางทับทิม เล่าว่า “เข้าไปเก็บเห็ดตอนดึกคนเดียวก็มีเสียงร้องทักว่า ดึก ๆ ตื่น ๆ ทำไมไม่นอน ออกมาหาเก็บเห็ดอยู่ได้ ตอนแรกเข้าใจว่าเป็นเพื่อน แต่ก็ไม่มีใคร ก็กลัวเลยรีบกลับ และไม่ไปเก็บคนเดียวอีก” นอกจากนี้ชาวบ้านอื่นที่มาเก็บเห็ดในตอนกลางคืนก็เล่าว่ามีผีมาหลอกอยู่เป็นประจำ ก็เลยต้องมากันทีละหลายคนด้วยความกลัว เช่นเดียวกันกับผู้ที่เข้ามาขโมยจับปลาในหนองหมื่นถ่าน ก็จะพบฝูงควายดำจำนวนมากขวางทางอยู่เครื่องมือที่ติดตัวทุกครั้งที่เข้าป่าเก็บเห็ดก็คือ เสียมเล็ก ๆ ตะกร้า สำหรับผู้มีอาชีพเก็บเห็ดขายแล้ว เครื่องมือที่ขาดไม่ได้ คือ ไฟฉาย และถุงปุ๋ย เพราะจะต้องไปเก็บตอนกลางคืน และจะต้องเก็บให้ได้มาก ๆ จึงจะคุ้มกับการที่ต้องออกไปในแต่ละครั้ง

ถ่าน (เชื้อเพลิงสะอาดรูปแบบชาวบ้าน)

ถ่านเป็นเชื้อเพลิงอีกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญในการใช้ประโยชน์ ชาวบ้านให้นิยามและมีความจำเป็นใช้ภายในครัวเรือน เพราะความสะดวกและลดภาระมากกว่าการใช้ฟืน ซึ่งทำให้ภาชนะในการหุงต้มอาหารมีคราบเขม่าไฟจับเกาะมองดูสกปรก ทำความสะอาดยาก

เสียเวลาในการดูแลรักษา ในอดีตนั้นการนำไม้มาเผาถ่านสามารถคัดเลือกไม้ได้ตามที่ต้องการ โดยเฉพาะไม้เนื้อแข็งเมื่อนำมาเผาถ่านแล้ว จะได้เนื้อถ่านที่มีคุณภาพดีที่สุด คือ ให้ความร้อนสูง ไม่แตกปะทุ และคงความร้อนได้นาน แต่สภาพป่าโคกคำใหญ่คำขวางภายหลังปี พ.ศ.2532 นั้นปรากฏความเสื่อมโทรมสูง ได้ทำการฟื้นฟู และอนุรักษ์ป่าโคกคำใหญ่คำขวางโดยมีกฎเกณฑ์ ข้อบังคับด้านการใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อหาไม้ยั่นต้นทำฟืน หรือนำไปเผาถ่าน จึงสามารถเก็บหาได้เฉพาะไม้แห้ง เช่น จิก สะแบง แด้ กุง เหมือดแอ่ เหลี่ยม เหมือดโลด รัง ชาด แดง เค็ง นางหวาน กะยอม มะม่วง มะขาม แก ขามป้อม ค้อ ตะแบก กระถินณรงค์ ยูคาลิปตัส เป็นต้น

เผาถ่านเพื่อการค้าและอนาคตของครอบครัว

พ่อถวิล รัตนา ผู้สืบสานตำราเผาถ่านเพื่อใช้และขาย เล่าถึงภารกิจการเผาถ่านขายที่ต้องทวนกระแสอนุรักษ์ในช่วงยุคปัจจุบันที่ไม้เหลือน้อยและป่ามีค่ามากขึ้นว่า

“เป็นเรื่องยากขึ้นทุกทีเมื่อจำต้องพูดถึงการเผาถ่านขายของชาวบ้านในแถบบ้านคูฟ้า และบ้านโคกสี และชาวบ้านอีกหลายสิบหมู่บ้านในตำบลกุดน้ำใส อำเภอนมไพร ด้วยเพราะว่า กิจการเผาถ่านขายที่ สืบทอดวิธีการและซึมซับมาแต่ปู่ย่าตายายนั้น มาบัดนี้มันถือเป็นเรื่องต้องหลบซ่อน ทั้งนี้ด้วยเพราะมีกฎหมายข้อห้ามที่สังคมกว้างได้ขีดเขียนไว้ ซึ่งชาวบ้านก็เชื่อและทำตามด้วยดีทั้งการนำไม้ที่อยู่ในเขตที่นาของตนมาใช้ และถึงแม้จะมีการตัดไม้มาจากเขตป่าสงวนอยู่บ้างก็มีส่วนน้อย แล้วชาวบ้านจะหยุดทำถ่านได้อย่างไรในเมื่อเงินทองที่พอหาได้น้อยนิด คือสิ่งที่ช่วยผลักดันให้พวกเราชาวบ้านพออยู่ได้ในสังคมทุกวันนี้”

ก่อนที่จะเล่าให้ฟังอีกว่า “ชาวบ้านในแถบนี้มีวิธีการเผาถ่านหลายแบบด้วยกัน คือ

1. เก็บไม้แห้งชนิดต่าง ๆ ที่หาได้จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางรวบรวมมาให้ได้ปริมาณมากเพียงพอที่จะนำไม้ไปเผาด้วยเตาแกลบ ชี้เลื่อย ฟางข้าว โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเลือกเอาบริเวณพื้นที่ว่างข้างบ้านพักอาศัย ที่นา หรือสวนของตนเองเป็นเตาเผาแบบนี้ ส่วนมากวิธีการนี้จะเอาถ่านเพื่อใช้ในครัวเรือน เพราะปริมาตรถ่านจะได้ที่ละไม้มากต่อการเผา 1 กองแกลบ

2. บางครั้งจะตัดไม้จากหัวไร่ปลายนาที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้ว เพื่อปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ทดแทน หรือตัดเป็นบางส่วน เช่น กิ่ง แขนง นำไม้มาเผาด้วยเตาดินหรือเตาแกลบ โดยเฉลี่ยแล้วครอบครัวหนึ่งมีเตาเผาถ่าน 1-2 เตา บางครอบครัวไม่มีแรงงานในการเก็บหาไม้มาเผาถ่าน ต้องหาซื้อจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องแบ่งปันมาให้ใช้ หรืออาจแก้ปัญหาโดยวิธีใช้เครื่องอำนวยความสะดวก เช่น เตาแก๊ส หรือเครื่องใช้ไฟฟ้าอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการหุงต้มประกอบอาหารแทน

สำหรับครอบครัวที่สามารถหาไม้มาเผาถ่านได้มาก ถ้าหากเหลือจากการใช้ภายในครอบครัวหรือให้ญาติมิตรใช้แล้วจึงจะบรรจุใส่กระสอบขาย ครั้งละ 2-3 กระสอบ โดยจะขายในราคากระสอบละ 180-200 บาท แหล่งรับซื้อถ่านจะเป็นชาวบ้านผู้ที่ไม่ได้เผาถ่านภายในหมู่บ้าน

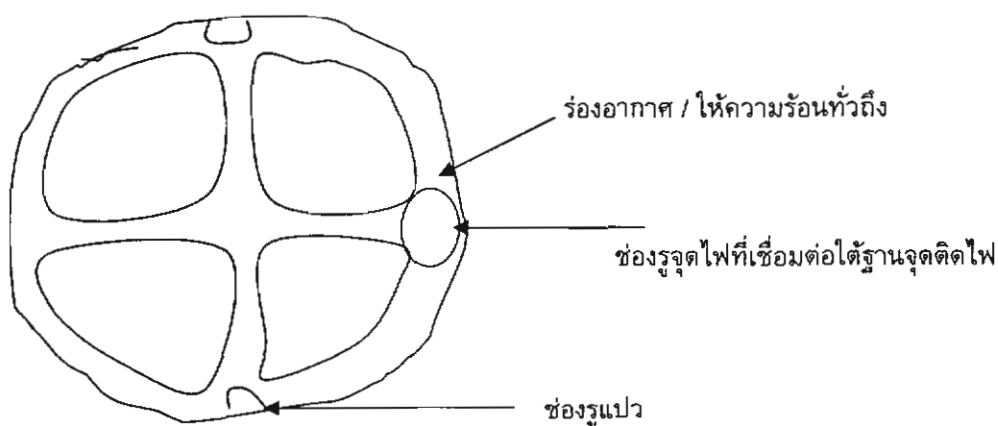
อนุรักษหรือความอยู่รอด...

พ่อถวิล รศภา ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกว่า

“เมื่อครั้งยังเด็กไม่ได้เรียนหนังสือก็จะทำไร่ทำนาช่วยพ่อแม่ตลอดเวลา ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นหนทางสู่ความอยู่รอดแห่งการใช้ชีวิต พ่อแม่จะเป็นผู้ “พาเห็ด พาทำ” ตลอดรวมถึงช่วงว่างจากการทำไร่ทำนาแล้ว เวลาเย็นย่าของทุกวันจะหาเก็บไม้ตามที่นาและในป่าโลกเพื่อนำมากรอรวมกันเตรียมเผาในช่วงเช้าต่อไป ขณะนั้นยังไม่มี “เตาอบถ่าน” เหมือนทุกวันนี้ โดยจะใช้เพียงซี่แกลบหรือฟางข้าวเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงและเป็นตัวอบความร้อนให้ไม้กลายเป็นก้อนถ่านเท่านั้นเอง ซึ่งในเวลานั้นเพียงพอกับการใช้ในครัวเรือน

ไม่ทราบว่ามีใครพาคิดพาทำเรื่องเตาอบถ่าน แต่พอจำได้ว่าเตาถ่านแบบนี้มีในหมู่บ้านมานานกว่า 20 ปีมาแล้ว ขณะนั้นป่าไม้ยังมีเยอะมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นเต็มเป็นป่าโลกที่รกคลุ้มมาก และในอดีตป่าโลกแห่งนี้มีต้นไม้จัก ไม้งิ้ว ไม้รัง ไม้กะยอม ไม้ชาด ฯลฯ เป็นจำนวนมาก

จากที่มีอยู่ไม่กี่เตาเพียงไม่นาน เตาอบถ่าน เริ่มมีมากขึ้นทั้งที่ตั้งอยู่ตามที่นาของตนหรือตั้งอยู่กลางป่าโลกก็ตามที่ และถึงแม้ว่าชาวบ้านจะกลัวเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาจับกุมแต่บางคนก็มีทางออกโดยเสนอที่จะให้กระสอบถ่านแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ไม่ดีบางคนหรือชาวบ้านหัวหมอบบางคนจะมีทางออกว่านำไม้จากที่นาเพื่อเผาใช้ในครัวเรือนไม่ได้เผาขายก็มี และถึงแม้จะเสี่ยงแต่รายได้ที่เกิดจากการเผาถ่านซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเลือกตั้งสินยากยิ่ง ระหว่างการอนุรักษ์ผืนป่าหรือว่าปากท้องของชาวบ้านและความยากจน”

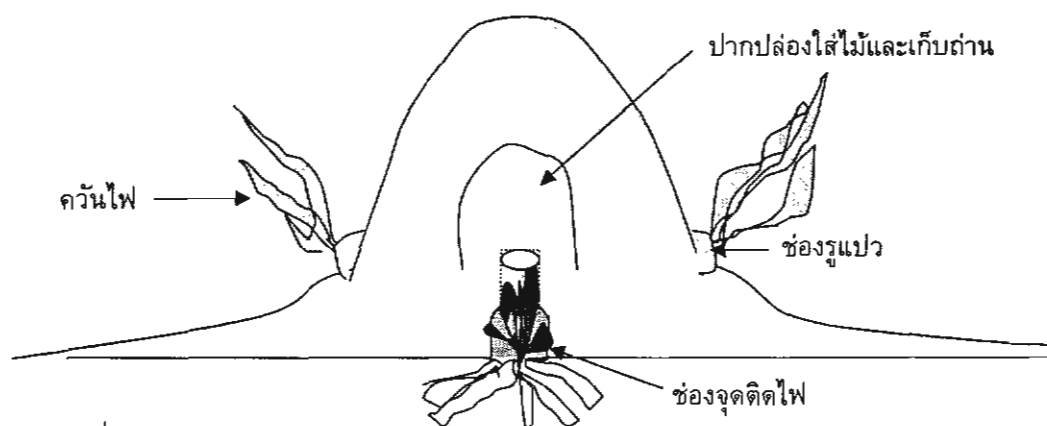
ภาพที่ 81 ภาพตัดขวางด้านบนของเตาเผาถ่านแบบชาวบ้าน

พ่อถวิล รศภา เล่าให้ฟังเพิ่มเติมอีกว่า “หลังจากพักการเผาถ่านไปช่วงหนึ่ง เมื่อประมาณปี พ.ศ.2535-2540 เพราะมีเจ้าหน้าที่เข้ามาปราบปรามอย่างหนัก ถัดจากนั้นจึงเริ่มกลับมาเผาถ่านขายอย่างจริงจังเมื่อปี พ.ศ.2544 แต่สำหรับตนทำเพียง 1 เตาเท่านั้น ซึ่งเตาอบทำได้ง่ายไม่ยุ่งยาก บันเพียงครั้งเดียวสามารถใช้ได้หลายสิบครั้ง โดยมีขั้นตอนและวิธีการเผาดังนี้

จะเลือกทำเลที่จะปั้นเตาอบถ่าน โดยตั้งอยู่ที่นาหรือสวนของคนอันเป็นแหล่งวัตถุดิบที่จะนำมาเผา โดยเลือกเอาทำเลที่สูงทั้งนี้เพื่อง่ายต่อการขุดเจาะช่องปล่องไฟที่อยู่ด้านล่างของเตาอบถ่าน อีกทั้งเพื่อป้องกันเตาถ่านเสียหายจากปัญหาเรื่องน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนด้วย

การสร้างเตาอบถ่านครั้งแรกนั้น ให้ใช้เสียมเจาะร่องเพื่อให้ความร้อนแผ่ไปทั่วถึงทั้งเตา และใช้เป็นช่องปล่องระบายควัน เป็นรูปร่างวงกลมตามที่เป็นฐานของเตา แล้วเจาะแบ่งวงกลมนั้นเป็น 4 ส่วน และเจาะรูแป่ว 2 จุด เพื่อเป็นช่องปล่องระบายควันเมื่อทำการเผาถ่าน และเจาะอีก 1 ช่องรูแป่วเพื่อเป็นช่องทางจุดติดไฟ ดังรูปภาพแสดงมองผ่านด้านบนของเตาอบถ่าน

จากนั้นนำท่อนไม้ที่เลือกไว้ด้วยคุณสมบัติที่ติดไฟดี ให้ไฟแรงกล้า มีเขี้ยวน้อย เช่น ไม้แก ไม้แต้ ไม้แดง ไม้สัง ไม้จิก ไม้มะขาม ไม้มะม่วง ไม้ตะโก ไม้บก ไม้ตะแบก ฯลฯ ที่ตัดเป็นท่อนความยาวละก้นหลายขนาดประมาณ 0.50–1 เมตร มาวางเรียงแนวตั้งให้ชิดกันโดยนำท่อนที่ยาวตั้งตรงกลางแล้วนำท่อนที่มีขนาดสั้นวางเรียง แล้วใช้ท่อนพินยัดเข้าช่องว่างของท่อนไม้ให้เต็มพื้นที่ให้เป็นรูปโดม ขณะเดียวกันให้นำดินเหนียวคลุกน้ำมาปั้นโอบตัวท่อนไม้ที่ตั้งเป็นแบบให้มีลักษณะคล้ายโพนปลวก ซึ่งจากขนาดและการวางท่อนไม้เมื่อใช้ดินโอบแล้วเสร็จจะได้เตาอบถ่านที่มีขนาด ของเตากว้าง 1.30 เมตร สูง 1.60 เมตร และได้ 2 รูแป่ว 1 รูจุดไฟ

ภาพที่ 82 ภาพแสดงลักษณะการทำงานของเตาอบถ่านของพ่อถวิล รตภา

เมื่อปั้นเตาถ่านเสร็จและเตรียมทุกอย่างแล้ว ทิ้งไว้ประมาณ 1-2 วันเพื่อให้ดินแห้งหมาด หลังจากนั้นให้ทำการจุดติดไฟที่ช่องติดไฟใต้ฐานของเตาอบถ่าน ซึ่งความร้อนจากเปลวไฟจะผ่านขึ้นไปทางช่องรูติดไฟที่เจาะทะลุขึ้นในเตาอบถ่าน ทิ้งระยะไว้ประมาณ 2-3 ชั่วโมง ซึ่งในช่วงนี้ให้ดูที่รูแป่วด้านข้างเตาทั้ง 2 รู เพื่อสังเกตลักษณะของควันไฟ กล่าวคือ ถ้ามีควันพวยพุ่งออกจากช่องรูแป่วมากแสดงว่าไฟไม่ติดท่อนไม้ก็จะใช้ไม้พินจุดติดไฟอีกครั้ง แต่ถ้ามีควันพุ่งออกมาน้อยและค่อนข้างเป็นเปลวสีขาว จึงจะนำดินเหนียวมาโอบปิดปากปล่องให้สนิทต่อไป

ความร้อนจะทำปฏิกิริยาเผาไหม้กับท่อนไม้จนเกิดเป็นถ่านถ่านที่พอเหมาะ ต้องทิ้งไว้ระยะเวลา 1 สัปดาห์ซึ่งช่วงนี้ถ่านถ่านจะดับเองโดยที่ผู้เก็บไม่ต้องใช้น้ำราดดับแต่อย่างใด เมื่อเปิดปากปล่องของเตาอบถ่านจะได้ถ่านถ่านที่มีคุณภาพคงลักษณะเดิมของท่อนไม้ ไม่ค่อยแตก

กรอบเป็นที่ต้องการของพ่อค้าจากจังหวัดยโสธร และพ่อค้าที่มาจากอำเภอพนมไพรที่มารับซื้อถึงที่ โดยราคาซื้อขายถ่านราคาถูกระสอบละ 180–200 บาทแล้วแต่จะตกลงกันได้ และเมื่อพ่อค้านำไปส่งที่ตลาดหรือนำไปเร่ขายจะขายกระสอบละ 230–250 บาทเลยทีเดียว และในแต่ละเดือนสามารถเผาถ่านได้ประมาณ 25–40 ตู กคิดเป็นเงินประมาณ 5,000–8,000 บาท / เดือน

ซึ่งรายได้จากการขายถ่านจะนำไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในครอบครัว เช่น อาหารการกิน สบู่ ผงซักฟอก เสื้อผ้า อาหารประเภทต่างๆ เงินที่เหลือส่วนหนึ่งเก็บไว้เป็นค่าเล่าเรียนบุตร เป็นต้น โดยขณะนี้พ่อถวิล รศภา และสำหรับครอบครัวนี้ยังหาผู้ที่จะสืบทอดการเผาถ่านได้ยากยิ่งนัก เพราะเหลือเพียงอีก 1 ลูกชายที่กำลังเรียนในระดับปริญญาตรีที่สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี และลูกๆ อีก 4 คนต่างลงไปทำงานที่กรุงเทพฯ กันหมดทุกคนแล้ว”

“ถึงแม้ว่ากระแสของการอนุรักษ์ป่าโคกธรรมชาติของชาวบ้านหลายๆ ชุมชนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณของป่าโคกคำใหญ่คำขวางแห่งนี้จะมีมากขึ้น ผนวกกับการห้ามปรามของเจ้าหน้าที่ป่าไม้และคณะกรรมการหมู่บ้านก็ตามที แต่กระนั้นขบวนการตัดไม้ในป่าโคกคำใหญ่คำขวางในแถบบ้านโคกสีและบ้านคูฟ้า เขตตำบลกุดน้ำใส อำเภอพนมไพร เริ่มเปลี่ยนจากการตัดไม้แบบเปิดเผยมาเป็นการลักลอบตัดไม้โดยไม่ให้เจ้าหน้าที่ทราบ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วถ้าคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันและตัดไปเพื่อใช้หุงต้มอาหารในครัวเรือนจะไม่ใช่เป็นอะไร แต่ถ้าตัดไม้เพื่อเผาถ่านขายทางคณะกรรมการหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็จะดำเนินคดีต่อไป แต่เมื่อถึงที่สุดแล้วเมื่อชาวบ้าน นำถ่านไปให้แก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้แล้วก็ไม่มีการจับไปลงโทษแต่อย่างใด นับเป็นความเสียหายต่อผืนป่าอย่างยิ่งเมื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้รู้เห็นเป็นใจอยู่เช่นนี้ อีกไม่นานป่าคงหมด”

ตารางที่ 25 ไม้จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางที่นิยมนำมาเผาถ่าน

ชนิดของไม้ที่พบ	ลักษณะการใช้ประโยชน์
จิก สะแบง ไม้ซาด ไม้สัง ไม้บก ไม้แดง ไม้มะขาม ไม้สะเดา ไม้ตะโก ไม้กะยอม รัง เหมียดแอ่ ซาไม้ค้อ ไม้ยูคาลิปตัส เติง กระถิ่นณรงค์ ตะแบก กุงแก แด้ สะแบง สีดา เหลี่ยม มะขามป้อม มะม่วงป่า	ใช้หุงต้มอาหารและนำบรรจุ กระสอบเพื่อขาย

พ่อทองศักดิ์ สิงหาทิพย์ ผู้นำแห่งบ้านโพธิ์ใหญ่บอกกล่าวถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นให้ฟังพร้อมเล่าต่ออีกว่า “และในชุมชนอื่นๆ อย่างเช่น ชุมชนบ้านโพธิ์ใหญ่ บ้านหนองแวง บ้านหนองกุงใหญ่ รวมถึงบ้านหนองหมื่นถ่าน ในอดีตนั้นก็มิสภาพที่ไม่ต่างกันนัก ซึ่งชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบบริเวณพื้นที่ป่าได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของสภาพป่าที่เริ่มปรากฏเห็นชัดด้านปริมาณอาหารการกินที่หายากขึ้นมีน้อยลง ความอุดมสมบูรณ์ด้านของป่า สมุนไพร พรรณไม้ต่าง ๆ ลดน้อยลงเป็นอย่างมาก ดังนั้นช่วงต่อมาเมื่อชาวบ้านพบเห็นกลุ่มคนที่เข้าไปทำลายป่าไม้เป็นอาชีวะ จึงนำความไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อจับกุมดำเนินคดี ดังนั้นจึงทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเผาถ่านและแปรรูปไม้เพื่อจำหน่ายในแถบนี้ ต้องยุติอาชีพดังกล่าวหรือไม่ก็ทำ

แบบหลบซ่อน (ยกเว้นกลุ่มชาวบ้านอีกหลายบ้านที่อยู่ในแถบป่าลึก เช่น บ้าน โคกลี บ้านคูฟ้า ยังมีการลักลอบตัดโค่นเพื่อเผาถ่านขายอยู่) ประกอบกับบุตรหลานเติบโตเป็นแรงงานที่สามารถหารายได้มาช่วยเหลือ ภาระการเลี้ยงดูบุตรและรายจ่ายภายในครอบครัวลดลง ชาวบ้านจึงสามารถเปลี่ยนอาชีพหรือหาอยู่หากินในรูปแบบอื่น ๆ ได้

ของป่า..การใช้ประโยชน์และความผูกพันกับวิถีชีวิต

หลังปี พ.ศ.2535-2540 เป็นต้นมาความเสื่อมโทรมของป่าโคกลีคำใหญ่คำขวางปรากฏชัดเจขึ้น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกทำลายเหลือแต่ต้นไม้มากเกิดจากเมล็ดและกิ่งแขนงที่แตกจากต้นเดิม ชาวบ้านที่เก็บหาของป่าเพื่อใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ภายในครัวเรือนมีปริมาณลดน้อยลงและหาได้ยากขึ้น บางชนิดก็หมดไป เช่น น้ำมันยางจากต้นยางนา เป็นต้น สำหรับของป่าที่ชาวบ้านเข้าป่าหาเก็บได้ในป่าโคกลีคำใหญ่คำขวางสามารถจำแนกได้ คือ

- ◆ น้ำมันยาง ได้จากการเจาะต้นไม้ที่ให้น้ำมันยาง ได้แก่ ชาด สะแบง พลวง กราด นำมาใช้ทำประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ยาเรือ ใช้ทำที่จุดไฟ
- ◆ ชันจิก หรือชันรัง ได้จากการเก็บชันที่ตกกองอยู่บนเปลือกไม้ หรืออยู่บนดิน นำมาใช้ ทำประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ยาแนวไม้ ยาอุดไม้ อุดรูรั่วหลังคาบ้าน
- ◆ ครั่ง ได้จากแมลงครั้งที่สร้างสารขึ้นมาหุ้มตัว เรียกว่า ชีครั่ง นำไปอุดรูชำ ภาชนะใช้สอยภายในบ้าน เช่น ถังน้ำ กะละมัง อุดรูตำมีด ขวาน จอบ เสียม
- ◆ ผึ้ง น้ำผึ้งใช้ทำเป็นอาหาร สมุนไพร ชีผึ้งสีปาก น้ำหวานจากรังผึ้งนำมา บริโภคสดหรือใช้ร่วมกับยาสมุนไพรบางชนิด ถือเป็นยาอายุวัฒนะ
- ◆ ใผ่และหวาย ในปัจจุบันมีน้อย เจ้าหน้าที่หวงห้ามการใช้ประโยชน์
- ◆ ไม้เถาชนิดต่างๆ เช่น เครือชูด เครือส้มลม เครือผักขี้ก เครือตาปลา เครือไล่ตัน นำมาใช้สานเป็นที่ตากปลา มัดสิ่งของต่างๆ
- ◆ หญ้าคา นำมาเป็นใบหญ้าใช้มุงหลังคาบ้าน กระท่อม โรงนา
- ◆ ฝาด นำเปลือกไม้ชนิดต่างๆ เช่น ประดู่ กระโดน หนามแท่ง เหมือดโลด เหมือดแอ่ ชาด เค็ง ใช้สำหรับย้อมผ้า ย้อมแห

ชาวบ้านจะเก็บเพื่อใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือนมากกว่านำไปขาย เพราะปริมาณที่ได้ น้อยมากถึงไม่มีเลยในของป่าบางชนิด อีกทั้งความสะดวกของสินค้าที่มาจากตลาดหรือตลาดนัด ที่เข้าถึงชาวบ้านชุมชนต่างๆ ดังนั้นผู้คนส่วนใหญ่จึงได้เปลี่ยนมาใช้สินค้าจากตลาดแทน เช่น การใช้สีย้อมผ้าแทนครั่ง หรือการใช้เชือกด้ายหรือเชือกฟางแทนการใช้เครือชูด การใช้สังกะสี แทนการมุงด้วยหญ้า เป็นต้น ซึ่งเป็นทางเลือกที่สะดวกและใช้ได้รวดเร็วสำหรับชาวบ้าน และยัง ทนทานกว่า ไม่ต้องเสียเวลาในการเดินเก็บหาของป่าเหมือนในอดีต

ตารางที่ 26 การเก็บหาของป่าของชาวบ้านช่วงปี พ.ศ.2525 จนถึงปัจจุบัน

ประเภทของป่าที่ใช้	ชนิดพืช	การใช้ประโยชน์
น้ำมันยาง	ชาด สะแบง กรวด พลวง	ซีได้ ยาคุดังไม้
ชัน	จิก รัง	ยาคุดังไม้ อุดรัวร์
ครั้ง	สะแก	อุดรัวร์ตามมีด ขวาน
ผึ่ง	ต้นไม้ทุกชนิดที่เปลือกเรียบ	อาหาร สมุนไพร สีมึงทาปาก
ไม้เถา	เครือชูด เครือส้มลม เครือตาปลา เครือไส้ตัน	สานที่ดักปลา มัดสิ่งของ
หญ้าคา	ใบหญ้าคา	มุงหลังคาบ้าน โรงนา
ผาด (เปลือกไม้)	ประดู่ เต็ง หนามแท่ง ชาด เหมือดแอ่ เหมือดโลด	ย้อมแห ย้อมผ้า ญ่พื้นบ้าน

หลังจากเสร็จสิ้นฤดูทำนา ชาวบ้านใช้เวลาที่เหลือเข้าป่าโคกคำใหญ่คำขวางเพื่อหาพืชหรือของป่าหลากหลายชนิดกลับมาใช้ประโยชน์ที่บ้านได้แก่

1. เปลือกไม้ ผลไม้ดิบ นำมาใช้ประโยชน์คือ

◆ ย้อมแห ใช้เปลือก ประดู่ กระโดน ตะโก มะเกลือ เค็ง หนามแท่งแดง โดยนำเปลือกมาทุบให้แตกใส่น้ำต้มให้เดือดเต็มที่ ใช้ห้อมแห หรือนำน้ำต้มเปลือกไม้มาผสมเลือดสัตว์สด ๆ เช่น เลือดวัว เลือดควาย แล้วใช้ย้อมแหทำให้หมีสีคล้ำ พลังดาสัตว์น้ำและทำให้เส้นแหแข็ง มีน้ำหนักพอเหมาะสามารถทอดแหล่งสู่แหล่งน้ำได้ง่ายไม่ต้องออกแรงเหยียงมาก

◆ ย้อมผ้า ใช้เปลือกหรือผลดิบทุบคั้นน้ำให้เดือนจนได้สีตามที่ต้องการใช้ย้อมผ้า พันธุ์ไม้ที่ใช้ ได้แก่ มะเกลือ ประดู่ เหมือดโลด เหมือดแอ่ หมากระเจาย คาม เขแดง หมาด่าง เปลือกลิ้นฟ้า ตะโก แก่นแหว กระโดน ต้นตีนนก

◆ ญ่เรือน ฝาบ่าน นำเปลือกไม้มาต้ม ใช้น้ำต้มสำหรับขัดญ่พื้นบ้าน ทำให้เป็นเงางาม ญ่ฝาบ่าน ป้องกันมอดแมลงและเชื้อราทำลายเนื้อไม้ พันธุ์ไม้ที่ใช้ได้แก่ มะเกลือ ประดู่ กระโดน หมากระเจาย เค็งและชาด เป็นต้น

2. หญ้าคาและหญ้าแฝก นำมาทำเป็นดักเรียกว่าไฟหญ้า ใช้มุงหลังคาบ้านเรือน โรงนา หรือโรงเรือนเลี้ยงสัตว์

3. การใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น ข่อย คันทาใช้แปรงฟัน ไม้สูด ไม้คันทา ใช้ทำขอบสวิง ขอบกระดัง ตะแบก ประดู่ ยอ เค็ง ไม้เหลียม ไม้ไผ่ ใช้ทำด้ามมีด จอบ เสียม ขวาน ค้อน สิว แอก ตลอดจนคันไถ จีวรป่า นำเส้นใยจากผลมาทำ ฟูก หมอน ผ้าห่ม เครือไม้ เถาวัลย์ นำมาทำลอบ ไช ใช้ดักปลาหรือใช้มัดสิ่งของต่างๆ ดังตารางที่ 22

ตารางที่ 27 พืชและของป่าที่เก็บจากป่าโลกคำใหญ่คำขวาง

ชนิดไม้และของป่า	ส่วนที่ใช้	ฤดูกาล	การใช้ประโยชน์
ประดู่ กระโดน ตะโก เต็ง มะเกลือ หนามแท่ง แดง	ผล เปลือก	ทุกฤดูกาล	ย้อมแห
มะเกลือ ประดู่ เหมือดโลด คาม เหมือดแอ่ หมาก กระจาย หมากต่าง เข ลิ่นฟ้า แดง ตันตึนบก ตะโก แก่นแหว กระโดน	ผล เปลือก	ทุกฤดูกาล	ย้อมผ้า
มะเกลือ ประดู่ กระโดน เต็ง ชาด หมากกระจาย	เปลือก	ทุกฤดูกาล	ถูเรือน พื้นบ้าน
หญ้าคา และหญ้าแฝก	ใบหญ้า	ฤดูแล้ง	มุงหลังคา โรงนา
จี่วป่า	ผล	ฤดูแล้ง	หมอน พูก
ข่อย	กิ่ง ก้าน	ทุกฤดูกาล	ถูพื้น
ไม้ซูด คันหา	เครือ กิ่ง	ทุกฤดูกาล	ขอบสวิง/กระดังง์/ กระติบ
ตะแบก ประดู่ ยอ เต็ง ไม้ เหลี่ยม	กิ่ง	ฤดูแล้ง	ด้ามมีด จอบ เสียม
เครือไม้ เถาวัลย์	เครือ	ทุกฤดูกาล	ไซ ลอบ มัดสิ่งของ

ความเชื่อกับข้อห้ามที่สัมพันธ์กับอาหารการกิน

แนวความเชื่อที่และภูมิปัญญาของการมีข้อปฏิบัติที่ถูกครรลอง และการยึดถือตามแนวข้อห้ามในวิถีของการอยู่การกิน เพื่อช่วยทำให้เกิดเป็นผลดีต่อร่างกายและบางความเชื่อในข้อห้ามบางข้อ ยังช่วยทำให้ผู้ที่เชื่อและปฏิบัติตามได้ประโยชน์จากข้อห้ามดังกล่าว อันเปรียบเสมือนกุศโลบายที่บรรพบุรุษได้สั่งสมถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถสรุปแนวคิดดังกล่าวได้คือ

- ถ้ากินแกงที่ปรุงด้วยผักฮูปุก / ผักอีลอก / ผักบอน จะห้ามทักและเรียกชื่อผักเหล่านี้ แต่ให้เรียกชื่อใหม่ว่า “แกงนางหวาน” ผู้กินจึงจะไม่เกิดอาการคันลำคอ
- สำหรับผู้หญิงที่แต่งงานมีสามีแล้ว ห้ามกินผักลิ้มผัวเพราะจะทำให้ลิ้มและไม่รักสามีได้
- ผู้ที่เรียนวิชาอาคมทางไสยศาสตร์และของขลังต่างๆ ห้ามกินผักแพง / ปีกกล้วย / มะเฟือง / และพืชผักที่มีลักษณะเป็นเหลี่ยม เพราะจะทำให้คาถาอาคมเสื่อมลงหรือผู้นั้นอาจกลายเป็นคนบ้าได้
- กินผักสระแทนกับปลาร้าพร้อมๆ กัน จะช่วยแก้ยาสั่งได้
- ถ้ากินใบสดของฝรั่ง(บั๊กสีดา) / ใบน้อยหน้า(บั๊กเขียบ) / และใบสระแทน จะช่วยทำให้สร้างเมาและแก้พิษเมาเหล้าได้
- สำหรับผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ให้กินผักปัง เพราะจะทำให้คลอดลูกง่ายขึ้น
- ผู้ที่เป็นโรคเบาหวานห้ามกินผักทองและหน่อไม้ทุกชนิด เพราะเป็นของแสลง(อาหารที่ไม่เป็นผลดีต่อโรคนั้นๆ) ซึ่งจะทำให้โรคเบาหวานรุนแรงต่อร่างกายมากขึ้น
- สำหรับหญิงคลอดลูกใหม่หรือหญิงมีครรภ์ห้ามกินผักบวบ / ชะอม / หมากอีฮูม(มะรุม) / สระแทน / หอม / สะเดา / กระถิน / คำสิง / ผักลิ้มผัว / ผักเสี้ยน / ผักโอบเหบ / ผัก

กะแยง / และผักแพงพวย เพราะพืชผักเหล่านี้เป็นของแสลงไม่ดีต่อหญิงคลอดลูกใหม่ และหญิงตั้งครรภ์ และจะทำให้มีอาการเจ็บท้อง ปวดหัว ตาแดง อาเจียน เป็นไข้ได้

- เห็ดโพน และเห็ดห้าฟันเป็นของแสลงสำหรับแม่ลูกอ่อน(หลังคลอดบุตร) จะห้ามกิน

สรุปการใช้ป่าในสายตาของชาวบ้าน

“สรุปการใช้ประโยชน์จากป่าโคกคำใหญ่คำขวางระหว่างปี พ.ศ. 2409–2512 สภาพป่าโคกคำใหญ่คำขวางมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพรรณ สัตว์ป่านานาชนิด ครั้นปี พ.ศ. 2513–2515 มีกลุ่มนายทุนเข้ามาตัดไม้พื้นที่ป่าเสียหายกว่า 1,000 ไร่ และช่วงปี พ.ศ.2525–2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและปรับสภาพภูมิทัศน์ให้แกชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ โดยมีปัจจัยที่สำคัญมาจากความต้องการขั้นพื้นฐานของชาวบ้านเอง เช่น การพัฒนาสาธารณูปโภคให้ดีขึ้น ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา การส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์ การทำรั้วบ้าน เป็นต้น ดังนั้นจึงส่งผลทำให้ชาวบ้านเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโคกมีอัตราสูงขึ้น การตัดฟันต้นไม้ขนาดใหญ่ เพื่อการก่อสร้าง เมาถ่าน ทำฟืน การใช้ประโยชน์อื่นๆ ทำได้ทั่วกัน

ครั้นในปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาเริ่มมีการให้ความรู้และความเข้าใจในประโยชน์ของป่าที่ชาวบ้านอยู่อาศัยพึ่งพามาโดยตลอด การทำลายป่าจึงชะลอตัวลง อีกทั้งมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เขต 1 จังหวัดร้อยเอ็ด และคณะกรรมการหมู่บ้านเข้ามาดูแลการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางของชาวบ้านให้อยู่ในกรอบที่พอเหมาะ ห้ามมีการแผ้วถางพื้นที่ป่าเป็นที่ทำนาเพราะเป็นเขตป่าสงวน ห้ามการตัดโค่นต้นไม้เพื่อใช้ในการเผาถ่านขาย ห้ามล่าสัตว์ป่าหวงห้ามในเขตป่า เช่น กระรอก กระแต ลิง ไก่ป่า เป็นต้น

ถึงปัจจุบันสภาพป่าที่เคยมีสภาพเสื่อมโทรมลงอย่างมาก ได้ค่อยๆ กลับฟื้นตัวขึ้นมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรอาหารการกินมากขึ้น ซึ่งชาวบ้านยังคงมีสิทธิเพื่อเข้ามาใช้ประโยชน์เท่าที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวันในครอบครัวได้ในบางลักษณะ และบางฤดูกาล การใช้ประโยชน์ที่สำคัญของชาวบ้านคือ ประเภทยาสมุนไพรจากป่า เช่น เกือบเห็ด ผักตั่ว ผักหวาน ดอกกระเจียวขาว เป็นต้น โดยชาวบ้านมีข้อตกลงร่วมกันว่าจะต้องเข้าป่าเพื่อหาของป่าและใช้ประโยชน์เพียงพอกินหรือหาขายบ้างในบางครั้ง เช่น เกือบเห็ด และผักต่างๆ แต่ถ้าเป็นการแผ้วถางและตัดโค่นต้นไม้แล้วนั้น ถึงแม้จะเป็นแค่การตัดไปใช้หรือตัดเพื่อขายแล้ว ในกรณีนี้ก็จะถูกสังคมบ้านกดดันในความผิดที่ชาวบ้านร่วมกันดูแลอย่างต่อเนื่อง บางครั้งคณะกรรมการหมู่บ้านจะบอกกล่าวและในบางครั้งผู้คนก็จะหลีกเลี่ยงที่จะพูดคบหาสมาคมด้วย เป็นต้น หรือจนกว่าจะเลิกการกระทำดังกล่าวเท่านั้น จึงจะไม่ถูกกดดันจากเพื่อนบ้านได้ต่อไป” พ่อมานิตย์ สิงห์เสนา และทางคณะกรรมการหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน ร่วมกันพูดถึงประเด็นบทสรุปและแนวโน้มของความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับผืนป่าโคกคำใหญ่คำขวางให้ฟัง

ผลกระทบและพฤติกรรมกรรมการปรับตัวของชาวบ้าน

พบว่าจากสภาพปัญหาของการลดลงของจำนวนป่าไม้ และทรัพยากรอันเนื่องมาจากการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าโคกจนเกินความพอเหมาะ กระทั่งทางราชการได้ประกาศให้พื้นที่ป่าโคกคำใหญ่คำขวางรวมถึงพื้นที่ป่าอุโมง-หนองแขว เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ประมาณก่อนปี พ.ศ.2513 นั้นดังนั้นเมื่อครั้งอดีตช่วง 20-30 ปีก่อน ได้ทำให้เกิดผลกระทบแก่ผู้คนในสมัยนั้น ที่ปรากฏเด่นชัดคือเกิดผลกระทบด้านเศรษฐกิจชาวบ้าน ผลกระทบทางด้านสังคมและผลกระทบด้านความมั่นคงของระบบอาหารของกลุ่มชาวบ้าน ดังรายละเอียดคือ

1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

1.1 การปิดป่าตามนโยบายของรัฐบาลทำให้ครอบครัวส่วนหนึ่ง ประมาณร้อยละ 20 ต้องเลิกปลูกพืชไร่พืชสวนบางชนิด ยกตัวอย่างเช่น มันสำปะหลังในบริเวณป่าโคกที่เชื่อมต่อกับพื้นที่ไร่นาของตน ที่ถูกรวมคลุมโดยเป็นอาณาเขตของพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งหลังจากเกิดความคิดเรื่องการบุกรุกป่าคำใหญ่คำขวางของกลุ่มนายทุนโรงเหล้าแล้ว ทางทางจึงเข้มงวดกวดขันการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าโคกแห่งนี้มากขึ้น รวมถึงการออกกฎเพื่อไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปปลูกพืชไร่ในเขตพื้นที่ที่เป็นเขตป่าสงวนด้วย อีกทั้งถ้าใครมีที่ทำไร่ทำนาที่คาบเกี่ยวกับเขตป่าสงวนก็ให้ออกจากพื้นที่อีกด้วย ดังนั้นจึงมีหลายสิบครอบครัวดังกล่าวที่ขาดรายได้ จากการขายมันสำปะหลัง ขายผัก แตงกวา และพืชผักอื่นๆ อย่างสิ้นเชิง ซึ่งเดิมรายได้ส่วนนี้จะนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพื่อการผลิตและค่าใช้จ่ายประจำวันในครอบครัว ดังนั้น เมื่อรายได้ส่วนนี้ไม่มี จึงทำให้ครอบครัวเหล่านี้พยายามหารายได้อย่างอื่นมาทดแทน ซึ่งมีทางออกของปัญหา ยกตัวอย่างเช่น ทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แต่มีไม่มากนัก นอกจากนี้จึงอาจมีการปรับเปลี่ยนระบบปลูกพืชบางอย่าง เพื่อปลูกพืชผักขายในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว

1.2 สืบเนื่องจากการเปลี่ยนระบบการปลูกพืช จึงทำให้บางครอบครัวต้องขายวัวควายที่เคยเลี้ยงไว้ใช้งานสู่ระบบตลาด เพราะไม่สามารถจะหาพื้นที่เลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมและหาหญ้าซึ่งเป็นอาหารหลักของสัตว์เลี้ยงพวกนี้ได้ง่ายเหมือนเดิม เพราะพื้นที่ทุ่งกว้างที่เคยเป็นทำเลปล่อยฝูงวัวควายในอดีต บัดนี้กลายเป็นพื้นที่ทำการเกษตรในรูปแบบของพืชเกษตรพาณิชย์ของชาวบ้านไปเสียแล้ว กอปรกับการขาดแคลนพื้นที่เลี้ยงสัตว์ในฤดูฝนและการขาดแคลนแรงงานในการเกษตรในรูปแบบการเกษตรพาณิชย์ที่อิงกับระบบการตลาดเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้หลายครอบครัวจำใจต้องขายวัว ควาย แล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อรถไถเดินตามมาไว้ใช้งานแทน แต่อย่างไรก็ตามแนวโน้มของการซื้อขายวัว ควายกำลังได้รับความสนใจอีกในช่วง 4-5 ปีมานี้ โดยพบว่าครอบครัวที่มีแรงงานอพยพออกไปรับจ้างนอกชุมชนนิยมซื้อควายเพิ่มขึ้น เพราะมีเงินจากค่าจ้างแรงงาน และมีความเห็นว่าหากจำเป็นขาดเงินใช้จ่ายเพื่อการผลิต และมีความจำเป็นเร่งด่วนก็สามารถขายควายได้ เป็นการเก็บออมอีกรูปแบบหนึ่งได้ด้วย

1.3 การปิดป่าและประกาศให้อาณาบริเวณป่าโคกคำใหญ่คำขวาง เป็นพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติช่วงก่อนปี พ.ศ.2513 นับว่ามีส่วนทำให้องค์ประกอบของประชากรในชุมชนทางด้านการประกอบอาชีพมีความเปลี่ยนแปลงไปบ้าง จากเดิมจะเป็นอาชีพที่เน้นภาค

การเกษตรคือการทำนาและทำไร่มันสำปะหลัง แต่ผลจากการประกาศของทางราชการดังกล่าว ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับอาชีพนอกภาคการเกษตรเพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจน จะเห็นได้จากการที่ชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่านจากสถิติข้อมูลของชุมชนพบว่า ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพภาคการเกษตรถึงร้อยละ 70-80 และนอกจากนั้นก็ยังมีการรับจ้าง ขยายแรงงานในตัวจังหวัด ค่าขายเป็นตัน ซึ่งแรงงานเหล่านี้มักมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถไปทำงานต่างถิ่นไกลๆ เพราะมีลูกเล็กและครอบครัวของตนอยู่ที่บ้านด้วย

2. ผลกระทบด้านสังคม

ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะในส่วนที่สัมพันธ์กับระบบอาหาร ดังได้ทราบแล้วว่าแหล่งอาหารของชาวบ้านแหล่งหนึ่งได้จากเครือข่ายทางสังคมคือ การแลกเปลี่ยนอาหารกับสิ่งอื่นๆ ดังนั้นเมื่อปิดป่า การเก็บหาอาหารธรรมชาติมีข้อจำกัดมากขึ้น จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนอาหารธรรมชาติ ได้แก่ การให้คุณค่ากับอาหารธรรมชาติจากป่ามีมากขึ้น เพราะเป็นสิ่งหายาก เนื่องจากเมื่อปิดป่าเจ้าหน้าที่ของรัฐรวมทั้งคณะกรรมการหมู่บ้านต่างๆ ได้มีมาตรการตรวจเข้มงวดมากขึ้นในการจับสัตว์ป่าจำพวกกระแต กระรอก ไก่ป่า นกเป็ด หนูป่า ฯลฯ รวมถึงการตัดไม้พืนขนาดใหญ่และการตัดโค่นไม้เพื่อเผาถ่าน ดังนั้น การหามาได้ นับว่ายากลำบากกว่าเดิมและไม่มีปริมาณมากพอจะจำหน่ายได้มากนัก ทั้งที่ราคาค่อนข้างแพง

ชาวบ้านบางครัวเรือนซึ่งส่วนมากเป็นครัวเรือนที่มีฐานะค่อนข้างยากจน มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมาก ไม่มีที่ดินทำกิน จึงนำผลผลิตจากป่าที่หาได้มาใช้ในการแลกข้าว เดิมครั้งที่ป่าอุดมสมบูรณ์และยังไม่มี การเข้มงวด การเก็บไม้พืนและเผาถ่านรวมทั้งการนำของป่าและสัตว์ป่าต่างๆ เพื่อไปแลกข้าวนั้นชาวบ้านนิยมให้ข้าวเปลือก เพราะเท่ากับเป็นการช่วยเหลือกัน โดยสมัยก่อนนั้นปริมาณที่ได้แลกเปลี่ยนระหว่างกันจะเท่าๆ กัน กล่าวคือเมื่อนำของป่าอัตราส่วน 1 ส่วนเพื่อไปแลกเปลี่ยนข้าวเปลือกก็จะได้รับข้าวเปลือกปริมาณ 1 ส่วนเท่ากัน หรือเป็นอัตราส่วนแบบ 1 : 1 นั่นเอง

แต่เมื่อชาวบ้านบางคนเริ่มรู้จักการนำเข้าเปลือกไปขายที่ตลาดอำเภอพนมไพร ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2485-2486 เป็นต้นมา ดังนั้นจึงส่งผลให้ทฤษฎีเก่าที่เป็นแบบ 1 : 1 เปลี่ยนไป เป็นการแลกของป่าหรือเห็ดหรือถ่านเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าวเปลือก โดยเปลี่ยนให้เป็นข้าวสารมีค่าราคาเพิ่มมากขึ้นเมื่อเคยผ่านระบบการรับซื้อจากตลาดในอำเภอพนมไพรมาแล้ว เพราะคิดปริมาณข้าวสารเทียบกับราคาของของป่าเหล่านั้น ซึ่งกลายเป็นอัตราส่วนในการแลกจะได้ข้าวต่อของป่าเป็น 2 : 1 ส่วน ดังนั้นการปิดป่าและประกาศให้ป่าโคกที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์มาแต่โบราณกาลแล้ว เพื่อให้เป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาตินั้นจึงส่งผลกระทบทำให้ครอบครัวเหล่านี้ได้รับผลกระทบได้มากที่สุด ครัวเรือนยากจนค่อนข้างเสี่ยงที่จะไม่มีข้าวพอกินตลอดปี แม้ว่าส่วนหนึ่งจะได้จากผลผลิต อีกส่วนหนึ่งได้จากการแลกเปลี่ยนมา และจากรายได้ค่าจ้างแรงงานก็ตาม การเก็บหาไม้มาทำพืน หรือเผาถ่านทำได้ยากขึ้น เพราะเจ้าหน้าที่เข้มงวด นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประการที่ 2 ได้แก่ การใช้เชื้อเพลิงด้วย เดิมก่อนประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติก่อนปี พ.ศ.2513 การใช้ถ่านเป็นที่นิยมมาก โดยชาวบ้านจะนำไม้เป็น